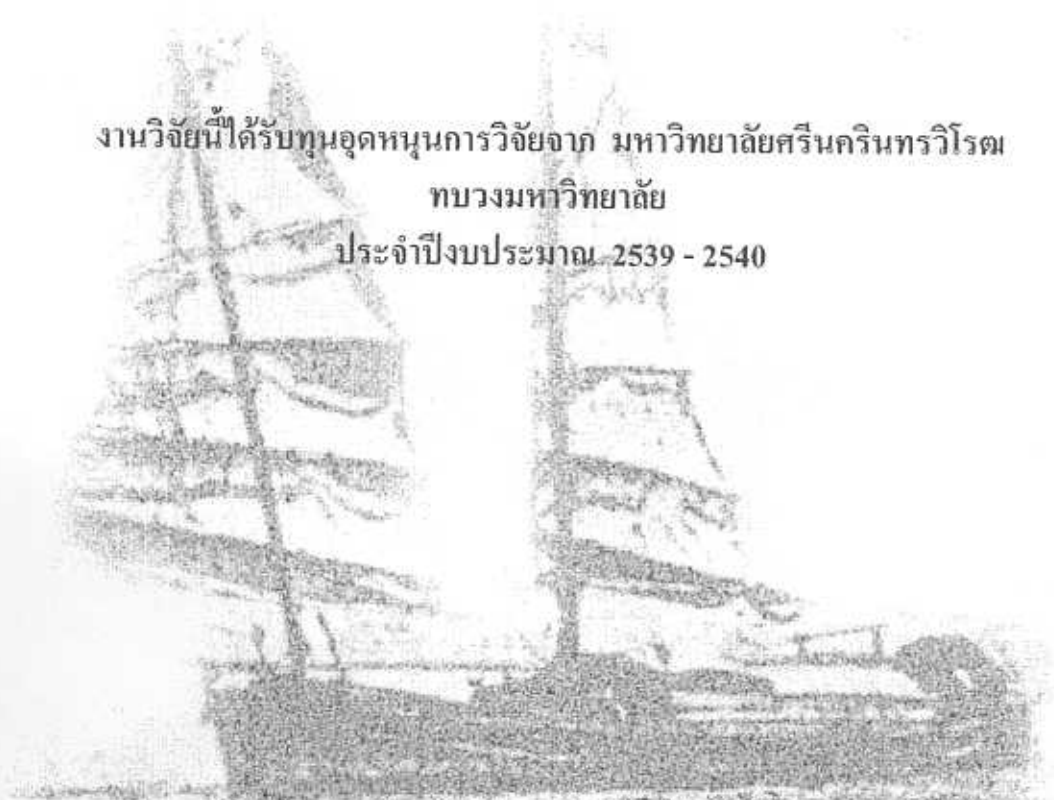

การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ปก แก้วกาญจน์

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ทบวงมหาวิทยาลัย
ประจำปีงบประมาณ 2539 - 2540

หนังสือเล่มนี้เป็นสมบัติของสำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยทักษิณ
หากถูกขโมยกับขโมยไปใครพบ
ผู้พบเห็น กรุณาแจ้งสำนักหอสมุดด้วย ชื่อหนังสือเล่มนี้

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยเรื่องการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความรู้และการอนุเคราะห์ของผู้มีพระคุณหลายคน

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ไพโรจน์ อิศรสิริสวัสดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยทักษิณ ที่กรุณาให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณอาจารย์จ่านงค์ แรกพิณิจ อาจารย์พรศักดิ์ พรหมแก้ว ที่กรุณาให้คำปรึกษาในการวางกรอบการวิจัยและสละเวลาในการตรวจแก้ข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณอาจารย์ดุสิต รักษ์ทอง คุณเกษม ชัยสุวรรณ อาจารย์ปริญญา พรหมพิทักษ์ คุณสวาท สิงห์ทอง คุณอำไพพิชมงคล คุณวิรัตน์ จันทโรชิตี คุณสุทิน เกื้อทิพย์ และคุณสุก ไหมแก้ว ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและประสานงานในการเก็บข้อมูลภาคสนามตลอดจนให้รายละเอียดข้อมูลในการทำวิจัยเรื่องนี้จนสำเร็จ

คุณค่าของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยคาดหวังว่าจะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการ เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของผู้คนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และผู้วิจัยขอมอบเป็นกัตถุญญกตเวทิตาแด่อาจารย์และผู้มีพระคุณทุกคน

ปก แก้วกาญจน์

การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

บทคัดย่อ

ของ

ปก แก้วกาญจน์

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดิน
มหาวิทยาลัยทักษิณ
ประจำปีงบประมาณ 2540

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาสภาพการค้าทางเรือในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้เพื่อพัฒนาและฟื้นฟูการค้าในบริเวณนี้ โดย ผู้วิจัยได้เก็บ ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลภาคสนาม โดยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต พร้อมทั้งถ่ายภาพ ประกอบและนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการ วิจัยสรุปได้ดังนี้

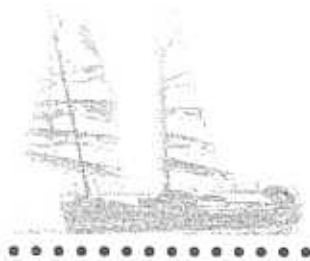
การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการศึกษาพบว่าแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นดังต่อไปนี้

1. สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ สภาพพื้นที่ของชุมชนบริเวณทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่ชุมชนบริเวณลำคลองจากอำเภอรอนดง จังหวัดสงขลา ถึงอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และพื้นที่ชุมชนตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทย จากตำบลหน้าสะตอ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง มี 2 วิธีคือ วิธีการค้าส่งตามท่าเรือหลักและวิธีการค้าตามท่าเรือย่อยหรือการค้าเร่ตามชุมชน ประเภทของสินค้าที่ค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าเร่ตามชุมชน ได้แก่ สินค้าพื้นเมือง สินค้าอุตสาหกรรม และสินค้าอื่น ๆ ลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยระบบการเมืองและการปกครอง ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยวัฒนธรรมและระบบเศรษฐกิจการค้า เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน

2. การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ ได้แก่ การค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เส้นทางเดินเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ข้อมูลเกี่ยวกับสายคลองที่เชื่อมต่อกับชุมชนหลักบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และประเภทเรือที่ใช้บรรทุกสินค้าและผู้โดยสารแต่ละเส้นทาง การค้าทางเรือระหว่างภายนอกชายฝั่งทะเลอ่าวไทยกับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและการค้าทางเรือกับต่างชาติ ได้แก่ การค้าทางเรือระหว่างชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลากับชุมชนบริเวณภายนอกชายฝั่งทะเลอ่าวไทย และการค้าทางเรือระหว่างเมืองบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลากับต่างชาติ เช่น จีน ฮอลันดา และญี่ปุ่น

3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต ได้แก่ ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้าทางเรือ เช่น ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและการคมนาคม ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางด้านชุมชนรอบทะเลสาบ ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านแม่น้ำ-ลำคลอง และปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านวิถีชีวิตทางธรรมชาติเพื่อการผลิตสินค้าของชุมชน และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำน้ำตาลโตนด การทำเสื้อกระจูด กระจูดกระจูด และกระจูดกก

การที่ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะเมืองสงขลา มีบทบาทการค้าทางเรืออย่างสืบเนื่องตลอดมา เป็นเพราะชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการค้าทางเรืออย่างมาก ทั้งปัจจัยพื้นฐานทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ ลักษณะพิเศษบางประการของการเป็นเมืองท่าที่ดีและยังเป็นผู้ผลิตและรวบรวมสินค้าในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียงเพื่อส่งขายที่สอดคล้องกับวิถีการค้าของแต่ละเมืองและกับต่างประเทศ ปัจจัยดังกล่าวทำให้การค้าทางเรือมีวิวัฒนาการและดำเนินกิจกรรมสืบทอดตลอดมา

Boat Trading In The Areas of Songkhla Lake Basin

Abstract

By

Pok Keokan

The Institute for Southern Thaistudies Thaksin University

Financial Support : Allocated Budget for 1997
Fiscal year in Support to Research

Abstract

Research Title : Boat Trading in The Areas of Songkhla Lake Basin

Researcher : Mr.Pok Keokan (B.Ed., M.Ed.)

The Institute for Southern Thai Studies, Thaksin University.

Financial Support : Allocated Budget for the 1997 Fiscal year in Support to Research

.....

This study was conducted in response to the following objectives : (1) to study the general features of boat trading in the areas of Songkhla Lake basin, (2) to study the factors which influenced changes in boat trading within the areas and (3) to find out how to adapt folk wisdom to develop and resuscitate the boat trading in the areas studied. Data were collected through document studies and field works conducted by interviews, observations and photographs. The results of the study were presented by using the descriptive analysis techniques.

The results of the study revealed as follows;

1. The general features of boat trading in the studied areas were : the communities around the lake which consisted of communities on the western and eastern coasts of the lake, communities along the canals from Ranot District, Songkhla province to Hua Sai District, Nakhon Si Thammarat Province and communities along the coast of the Gulf of Thailand starting from Thambon Nasaton, Hua Sai District, Nakhon Si Thammarat Province to Muang District, Songkhla Province. Two types of boat trading in the areas of Songkhla Lake basin and the neighboring areas were found : wholesale trading was performed at main piers, retail trading was performed at minor piers and boat vending were done in the communities along the coasts and canals. Goods sold at main piers and in

the communities were both the local made and the manufactured. Dependent relationships found were political and administrative. Dependent relationship based on culture and economics such as relationship among relatives and exchange relationship were found.

2. Types of boat trading among communities around Songkhla Lake, along the coast of the Gulf of Thailand and with other countries were : the trading between communities on the eastern and western coasted of the lake, boat routes between the communities on the western and eastern coasts of the lake, canals linking the communities in the Lake basin, and types of vessels used to carry people and goods in each route. Boat trading between the communities along the coast of the Gulf of Thailand and along the coasts of the lake and with foreign countries were : the trading between the towns on the basin and with China, Netherlands and Japan.

3. Factors which influenced changes in boat trading and local wisdom concerning boat trading in the past were : factors leading to changes in boat trading such as changes in technology and transportation, factors leading to changes in communities around the basin, factors concerning changes of rivers and canals' geographical structures and factors of changes in natural resources for making communities products. Folk wisdom concerning boat trading found were : pottery, palm sugar, mats and sacks made of bulrush and sacks made of reeds. The communities around Songkhla Lake, especially, the town of Songkhla has had a continuous role in boat trading because the area around the lake basin possess basic structures which support boat trading, either because of its geographical structures which are appropriate for being a good port or being collectors of local goods in the area and from the neighboring communities to trade with other cities and countries. These features aid boat trading to develop and to retain its continuous activities.

สารบัญ

บทที่

หน้า

1	บทนำ	1
	ความสำคัญและที่มาของปัญหา	1
	วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า	2
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาค้นคว้า	2
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	2
	นิยามศัพท์เฉพาะ	3
	ระยะเวลาของการวิจัย	4
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	4
	กรอบความคิดสำหรับวิจัย	5
2	ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชน บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	9
	ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา	9
	ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา	19
	ชุมชนบริเวณเกาะเมืองสงขลา	22
3	สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา	26
	สภาพพื้นที่ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	26
	วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง.....	31
	ประเภทของสินค้าที่ค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าเร็วตามชุมชน	33
	ลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา.....	44
4	การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา กับชุมชนภายนอกชายฝั่งตะวันออก ของภาคใต้และการค้าทางเรือกับต่างชาติ.....	48
	การค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกของ ทะเลสาบสงขลา.....	49

การค้ำทางเรือระหว่างภายนอกชายฝั่งอ่าวไทยกับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และการค้ำทางเรือกับต่างชาติ	83
5 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้ำทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	87
ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้ำทางเรือ	87
ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้ำทางเรือในอดีต	92
6 บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
บทย่อ	94
วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า	94
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	94
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	95
สรุปผล	96
อภิปรายผล	100
ข้อเสนอแนะ	103
บรรณานุกรม	105
บุคลากร	107

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากอฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา บริเวณวัดนาหว้า อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา	36
2 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากอฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา บริเวณท่าน้ำวัดแหลมจาก อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งเคยเป็นท่าเรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสารในอดีต.....	36
3,4 สภาพท่าเรือบ้านปากจำ อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา อดีตเคยเป็นท่าเรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสารเพื่อขึ้นฝั่ง และระบายสินค้าไปตามลำคลองสู่อำเภอรัตภูมิและสตูลบางส่วน ปัจจุบันทำหน้าที่เป็นท่าเรือกึ่งและปลาในทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตก...	37
5,6 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ในอดีตเคยเป็นท่าเรือรับส่งผู้โดยสารและสินค้าจากท่าเรือต่างๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	38
7,8 สภาพท่าเรือชุมชนบ้านคูซุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา อดีตเคยเป็นท่าเรือที่สำคัญฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ปัจจุบันยังคงมีการเดินเรือบริการนักท่องเที่ยวชมนกน้ำ ในทะเลสาบสงขลา.....	39
9,10 สภาพท่าเรือชุมชนบ้านคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา อดีตเคยเป็นชุมทางการเดินเรือที่มีลำคลองสี่สายมาบรรจบกัน ปัจจุบันหมดสภาพโดยสิ้นเชิง ผู้คนได้อพยพมาตั้งบ้านเรือน อยู่ริมถนนโดยใช้นาพาหนะรถยนต์เป็นหลัก.....	40
11,12 สภาพท่าเรือระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา อดีตเคยเป็นชุมทาง เดินเรือที่สำคัญของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ปัจจุบันหมดบทบาท โดยสิ้นเชิง.....	41
13,14 สภาพปัจจุบันของท่าเรือหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช อดีตเคยเป็นท่าเรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสาร ปัจจุบันหมดบทบาท โดยสิ้นเชิง.....	42
15,16 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากพนัง อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นท่าเรือที่ยังคงทำหน้าที่รับส่งสินค้าและผู้โดยสารแม้บทบาทดังกล่าว จะลดน้อยลงไปบ้างก็ตาม.....	43

17	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือต่าง ๆ ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	61
18	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	62
19	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	63
20	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	64
21	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	65
22	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	66
23	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	67
24	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	68
25	แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	69
26	แผนที่สังเขปของเส้นทางเดินเรือตามสายคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ไปอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช	74
27	เรือใบที่ใช้บรรทุกสินค้าระหว่างท่าเรือต่างๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	78

28	เรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสารชั้นเดียว แล่นระหว่างท่าเรืออำเภอระโนด - ท่าเรือชุมชนบ้านคลองแดน - ท่าเรืออำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช.....	79
29	เรือรับส่งผู้โดยสารและบรรทุกสินค้าของแม่ค้าย่อยเพื่อข้ามฟาก ที่อำเภอปากพนัง ซึ่งเป็นเรือถูกเปลี่ยนสภาพจากเรือบรรทุกสินค้า และผู้โดยสารระหว่างชุมชนมาเป็นเรือข้ามฟากในปัจจุบัน.....	80
30	สภาพเรือบรรทุกสินค้าและผู้โดยสาร เมื่อหมดบทบาทได้ถูกเปลี่ยนสภาพ มาเป็นเรือแพใช้ขนส่งรถยนต์และจักรยานต์ข้ามฟากระหว่างปากกระ- ปากจำ และปากพะยูน - เกะหมาก ในบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่าง	81
31	ภาพถ่ายเรือจำลองเรือยนต์ 2 ชั้น ที่เป็นเรือโดยสารและรับส่งสินค้า ในทะเลสาบสงขลา ระหว่างอำเภอระโนด - อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา.....	81
32,33	สภาพเรือหางยาวที่ยังคงมีบทบาทในการรับส่งผู้โดยสารในย่านชุมชนต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาบริเวณท่าเรือปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และท่าเรือบ้านทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง.....	82
34	สภาพท่าเรือบ้านคลองแดนในปัจจุบันที่ไม่ได้มีบทบาทในการค้าขายทางเรือ เหมือนในอดีตที่ผ่านมา ผู้คนได้อพยพบ้านเรือนไปปลูกสร้างอยู่ริมถนน และในเมืองใหญ่ ๆ	89
35	สภาพเรือโดยสารที่ไม่มีผู้โดยสารอีกต่อไป ถูกทิ้งให้ผุพังที่ชุมชนบ้านระโนด.....	89
36	สภาพเรือโดยสารระหว่างลำปำ อำเภอเมืองพัทลุงกับอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ที่จอดทิ้งไว้เนื่องจากร่องน้ำปากคลองตื้นเขิน	90

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานมาแต่อดีตนับพันปี สภาพภูมิศาสตร์บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีสภาพความเหมาะสมเป็นที่ตั้งชุมชนและเป็นเมืองท่าจอดเทียบเรือมาแต่อดีต และพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลายังเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่สำคัญในอดีตหลายชนิด เช่น เครื่องเทศ ของป่า และเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น การค้าทางเรือในพื้นที่แถบนี้มีเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลาง เพราะเมืองสงขลาตั้งอยู่บริเวณปากน้ำที่เป็นทางเข้าออกสู่ทะเลสาบสงขลา ทางตอนใต้ของปากน้ำเป็นที่ตั้งเมืองสงขลาปัจจุบัน ส่วนปากน้ำด้านเหนือมีลักษณะเป็นภูเขา เรียกว่า “หัวเขาแดง” เป็นปลายแหลมของสันทรายขนาดใหญ่ยาวตลอดจากหัวเขาแดงอำเภอสิงหนคร ผ่านอำเภอสทิงพระ อำเภอระโนด อำเภอหัวไทร จนไปจดแหลมตะลุมพุกที่อำเภอปากพะยูน้อย จังหวัดนครศรีธรรมราช บริเวณปากน้ำสงขลาจึงเป็นบริเวณที่เหมาะสมต่อการตั้งชุมชนและเป็นที่ทำเรือที่เรือเดินทะเลสามารถเข้าจอดเทียบท่าและหลบลมได้ถึงภายในทะเลสาบ การค้าทางเรือในบริเวณนี้ในอดีตพอจะแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ การค้าทางเรือกับชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดสงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช และปัตตานี เป็นต้น และการค้ากับต่างชาติ ได้แก่ ฮอลันดา จีน อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นต้น การค้าทางเรือที่เจริญรุ่งเรืองขึ้น ในบริเวณนี้ถือเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจการค้าของเมืองสงขลาแต่อดีต ถึงปัจจุบัน

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504 - 2509) เป็นต้นมา ได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางการค้าขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย และการที่รัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน (INFRASTRUCTURE) เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา และปัจจัยอื่น ๆ เป็นต้น ได้ส่งผลต่อการค้าทางเรือและกิจกรรมอื่น ๆ ที่อาศัยเรือในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมาก นับจากปีพุทธศักราช 2510 เป็นต้นมา การค้าทางเรือในบริเวณนี้ซบเซาลงมาก และส่งผลต่อวิถีชีวิตตลอดจนวิธีการผลิตของชุมชนในบริเวณดังกล่าวด้วย ปัจจุบันมีแนวโน้มให้เห็นว่าการค้าทางเรือในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและกิจกรรมอื่น ๆ ที่อาศัยเรืออาจจะสิ้นสุดลงในระยะเวลาอันใกล้ ส่วนที่เหลืออยู่บ้างเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวในบริเวณทะเลสาบ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ ที่อยู่นอกเขตลุ่มทะเลสาบโดยผ่านท่าเรือเอกชนในอำเภอเมืองสงขลาและท่าเรือ-น้ำลึกสงขลา

การค้าและการขนส่งทางเรือเป็นการลงทุนที่ค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับ การทำการค้าด้วยวิธีอื่น ๆ ฉะนั้นการศึกษาให้เห็นถึงปัจจัยต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการนำความรู้ หรือข้อมูลที่ได้ไปปรับใช้เพื่อฟื้นฟูการค้าในเขตนี้และพื้นที่อื่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในประเด็นต่อไปนี้

1. สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา
2. การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ
3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับดังนี้

1. เป็นการศึกษาและจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการค้าทางเรือ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้า และแนวทางการพัฒนาและการฟื้นฟูการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะเป็ข้อมูลสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียงต่อไป
2. สามารถนำผลของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ไปใช้อ้างอิงทางวิชาการ และใช้เป็นแนวทางในการศึกษาแหล่งอื่น ๆ ในทำนองนี้ต่อไป
3. ทำให้ผู้อ่าน นักวิชาการ และผู้ที่เกี่ยวข้องตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาและฟื้นฟูการค้าทางเรือในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างเหมาะสมต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยได้ศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยกำหนดพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา ดังนี้

1.1 พื้นที่ชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ พื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และพื้นที่อำเภอควนเนียง อำเภอบางกล่ำ และอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

1.2 พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ พื้นที่อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสิงหนคร และอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

1.3 พื้นที่ตามสายคลองระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา กับอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และพื้นที่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตั้งแต่ตำบลหน้าสะตน อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบ-สงขลา โดยกำหนดประเด็นต่อไปนี้

2.1 สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.1.1 สภาพพื้นที่ของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.1.2 วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง

2.1.3 ประเภทของสินค้าที่ค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าเร่งตามชุมชน

2.1.4 ลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

2.2 การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้และการค้าทางเรือกับต่างชาติ

2.2.1 การค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

2.2.2 การค้าทางเรือระหว่างภายนอกชายฝั่งทะเลอ่าวไทยกับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและการค้าทางเรือกับต่างชาติ

2.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต

2.3.1 ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้าทางเรือ

2.3.2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต

นิยามศัพท์เฉพาะ

การค้าทางเรือ หมายถึง กิจกรรมการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยวิธีการต่าง ๆ ระหว่างผู้ขายกับผู้ซื้อทั้งประเภทการค้าส่งและการค้าปลีกที่อาศัยเรือเป็นพาหนะขนส่งสินค้าระหว่างกัน

บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา หมายถึง พื้นที่ของชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่ในจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลา ตลอดจนพื้นที่ป่าพรุและที่ราบลุ่มในอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีพื้นที่เชื่อมต่อกับทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

ระยะเวลาของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะใช้เวลาประมาณ 2 ปี โดยเริ่มทำการศึกษาค้นคว้าตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2539 เป็นต้นไป

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจและศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาจากแหล่งเอกสารต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานช่วยในการกำหนดกรอบความคิดของการศึกษาค้นคว้า

2. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีทางมานุษยวิทยา สังคมวิทยา โดยการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ลักษณะ คือ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์และการสังเกต ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและรายงานผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาจากที่มีการศึกษาไว้บ้างแล้ว เช่น การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจการค้าของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้บันทึกไว้ในยุคเริ่มแรกของเมืองสงขลา โดยเฉพาะประเด็นของการพัฒนาอำนาจทางการเมืองของสงขลา อันเนื่องมาจากการค้าในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 (ยงยุทธ ชูแว่น : 2534) การศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24 (สารูป ฤทธิ์ชู : 2534) การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีแลรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2410 - 2444 (สงบ ส่งเมือง : 2522) และการเคลื่อนเปลี่ยนแปลงของคตินิยมในบริเวณสามจังหวัดรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2504 - 2529 ศึกษาจากวรรณกรรม (ยงยุทธ ชูแว่น : 2529) เป็นต้น เพื่อนำมาศึกษาเกี่ยวกับสภาพการค้าทางเรือ ปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้า และแนวทางพัฒนาและฟื้นฟูการค้าในบริเวณลุ่มทะเลสาบตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์และการสังเกต โดยการสำรวจท่าเรือสำคัญ ๆ ในอดีตตามชุมชนต่าง ๆ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและเส้นทางการเดินเรือระหว่างชุมชนต่าง ๆ ตลอดจนประเภทของเรือที่ใช้ในการค้าแต่ละเส้นทางและสินค้าต่าง ๆ จากบุคคลในท้องถิ่นและนักวิชาการตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีส่วนร่วมในวัฒนธรรมการค้าทางเรือ ซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาสัมภาษณ์บุคคลดังกล่าวที่อยู่ในวิสัยที่สัมภาษณ์ได้ตามขอบเขตด้านเนื้อหา มีแผนที่และภาพประกอบเป็นบางตอน

3. ชั้นจัดกระทำกับข้อมูล โดยผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

3.1 นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารและรายงาน และผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ตามขอบเขตด้านเนื้อหา ข้อ 2.1 , ข้อ 2.3 และข้อ 2.4

3.2 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตมาศึกษา ในประเด็นต่าง ๆ ตามขอบเขตด้านเนื้อหา ข้อ 2.2 ข้อ 2.3 และข้อ 2.4

4. ชั้นเสนอรายงานผลการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์ความหมาย คุณค่า สารัตถะ ทั้งข้อมูลที่ได้ศึกษาจากเอกสารและข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกต ทั้งในแนวกว้างและแนวลึกแล้วนำมาเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนา วิเคราะห์ และมี ภาพประกอบบางตอน

กรอบคิดสำหรับวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้นำการใช้แนวคิด เรื่องศูนย์กลาง และเครือข่ายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นิธิ เอียวศรีวงศ์¹ กล่าวถึง ปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และเสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวไว้ดังนี้

1. พัฒนาการของท้องถิ่นที่เป็นจังหวัดในปัจจุบันนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่ในเขตจังหวัด นั้น ๆ เพราะการแบ่งเขตจังหวัดเพิ่งทำกันไม่นานในประวัติศาสตร์ การอธิบายถึงพัฒนาการ ของชุมชนในจังหวัดหนึ่ง ๆ มักจะเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออกจากจังหวัดใกล้เคียง ดังเช่นคงไม่มีใครกล่าวถึงช่วงสำคัญอันหนึ่งในประวัติศาสตร์พัทลุงได้โดยไม่กล่าวถึง ท่าเลที่ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดสงขลา หรือกล่าวถึงพัฒนาการของเขียงรายโดยไม่กล่าวถึง พะเยา

2. การศึกษาค่อนข้างจะเอียงเข้าหาเขตเมืองมากกว่าชนบท อาจจะได้ด้วยความเคยชิน ของผู้ศึกษาที่จะใช้หลักฐานซึ่งคุ้นเคยและสามารถจัดการได้สะดวก ผลที่เกิดขึ้นก็คือ เนื้อหาหลักในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลายเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างตัวเมืองในท้องถิ่น หนึ่ง ๆ กับศูนย์กลางของราชอาณาจักร หรือมีจะนั้นก็เน้นอยู่ที่กลุ่มตระกูลผู้นำของท้องถิ่น นั้น ๆ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจอยู่ในเมือง และผลิตหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรหรือวัตถุสถาน ให้ได้ศึกษากัน ด้วยเหตุดังนั้นจึงมักไม่ได้อธิบายพัฒนาการภายในที่แท้จริงของท้องถิ่นที่ศึกษา มากไปกว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการกระทำของรัฐบาลกลาง และความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดกับกลุ่มตระกูลผู้นำ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การใช้แนวคิดเรื่องศูนย์กลางและเครือข่ายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 9 - 15. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2535.

3. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ใช้จังหวัดเป็นหน่วยในการศึกษานี้ มักไม่สามารถชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะของพัฒนาการในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ยกตัวอย่างเช่น เมื่อถนนตัดเข้าสู่ท้องถิ่นสองแหล่ง คนประเภทหนึ่งในท้องถิ่นแรกอาจได้รับประโยชน์และเปลี่ยนฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเองไป เนื่องจากมีปัจจัยเฉพาะของท้องถิ่นนั้นเกื้อหนุน แต่อีกท้องถิ่นหนึ่งคนประเภทนั้นอาจไม่สามารถถือประโยชน์จากถนนได้เท่ากัน เพราะมีปัจจัยเฉพาะในท้องถิ่นที่กีดขวางเอาไว้ เช่นเดียวกับการปฏิรูปการปกครองตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา อาจกระทำแก่ทุกท้องถิ่นในประเทศไทย แต่ย่อมมีผลกระทบต่อแต่ละท้องถิ่นต่างกัน เนื่องจากปัจจัยเฉพาะแต่ละท้องถิ่นต่างกัน ถ้าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่สามารถทำให้เราเข้าถึงลักษณะเฉพาะของพัฒนาการในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็จะเป็นแต่เพียงการเพิ่มรายละเอียดของพัฒนาการที่รู้กันอยู่แล้วว่าเกิดขึ้นแก่ชาติบ้านเมืองเท่านั้น ไม่สามารถทำให้มองเห็นความละเอียดอ่อนของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชาติและในท้องถิ่นได้จริง

ศูนย์กลางใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ นั้นมักมีศูนย์กลางตั้งอยู่ เรามักจะด่วนเข้าใจว่าศูนย์กลางหมายถึงเมือง แต่ความจริงแล้วศูนย์กลางมิได้ทั้งที่เป็นเมืองและไม่ใช่มือง ขึ้นอยู่กับว่าศูนย์กลางนั้น ๆ มี “หน้าที่” อะไร หากเราแยกศูนย์กลางต่าง ๆ ออกตาม “หน้าที่” จะเห็นได้ว่าศูนย์กลางประเภทต่าง ๆ อาจมีได้ดังนี้

1. ศูนย์กลางทางการปกครองและการเมือง เป็นที่ตั้งของ “รัฐบาล” ในสมัยโบราณมักเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มผู้ปกครอง อันประกอบด้วยเจ้าเมืองและเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ซึ่งมักเป็นลูกน้องของเจ้าเมือง ในส่วนภูมิภาคของประเทศไทยศูนย์กลางเช่นนี้มักเรียกว่า “เมือง” ศูนย์กลางทางการปกครองอาจคาบเกี่ยวกับศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและศาสนา โดยเฉพาะในบริเวณคาบสมุทรลพบุรี ทั้งนี้เนื่องจากการค้าระหว่างประเทศเป็นปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจที่พยุกระบบการปกครองของรัฐแถบนี้ตลอดมา ในขณะเดียวกันศาสนาและศาสนสถานที่สำคัญก็เป็นเครื่องมือทางการเมืองที่ทุกรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใช้เพื่อรักษาความเป็นรัฐผู้นำมาแต่โบราณกาล ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นพยานถึงอำนาจและบารมีทางการเมืองของนครศรีธรรมราช ในสมัยที่ยังเป็นอิสระหรือค่อนข้างอิสระอย่างดี ในทำนองเดียวกันพระธาตุเจดีย์ที่วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุงก็จะมีลักษณะให้เห็นความเป็นศูนย์กลางที่สำคัญทางการเมืองของ “ท้องถิ่น” นั้นในสมัยหนึ่งด้วย

2. ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ตลาดหรือแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นความจำเป็นแม้ในเศรษฐกิจเพื่อยังชีพของสมัยโบราณ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจมีหลายประเภทในปัจจุบัน แต่ในสมัยโบราณดูเหมือนศูนย์กลางทางเศรษฐกิจคือตลาด ตลาดจึงเป็นศูนย์รวมที่ดึงดูดผู้คนจากสถานที่ต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลให้เข้ามาประกอบธุรกิจการค้าขายได้เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ “ตลาด” ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจจึงมักจะเป็นศูนย์กลาง

การเข้ามาของศาสนา อุดมการณ์และรสนิยมจากภายนอก ในขณะที่เดียวกันก็มีศักยภาพที่จะขยายอำนาจทางการเมืองได้ มีเหตุผลหลายประการที่ในกรณีของคาบสมุทรมลายูนั้น อำนาจทางการเมืองมักจะควบคุมศูนย์กลางทางเศรษฐกิจไว้อย่างรัดกุม อย่างน้อยการค้าก็เป็นแหล่งรายได้สำคัญของผู้ปกครองมาแต่โบราณดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นเราจึงจะเห็นว่าตลาดที่สำคัญมักอยู่ใน “เมือง” ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมือง หรือแม้อยู่ห่างออกไป เช่น กรณีของแหลมโพธิ์ที่มีการขุดพบโบราณวัตถุตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง ก็อยู่ไม่ไกลจากแหล่งที่น่าจะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองนัก

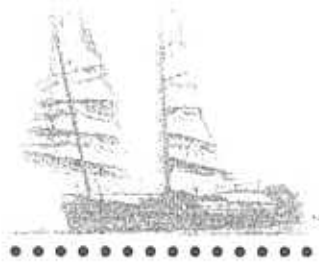
3. ศูนย์กลางทางศาสนาและพิธีกรรม บางแห่งในบางท้องถิ่นอาจมีสถานที่สำคัญ หรือเป็นฉากของตำนานทางศาสนาที่สำคัญ หรือเป็นแหล่งที่มีฐานะพิเศษทางพิธีกรรม ก็จะเป็นทำเลที่ตั้งดูดให้ผู้คนจากที่ไกล ๆ เดินทางเข้าไปประกอบกิจทางศาสนาหรือพิธีกรรมทางศาสนาได้มาก แหล่งที่เป็นจุดสำคัญของการจาริกแสวงบุญบริเวณคาบสมุทรมลายูที่มีเครือข่ายใหญ่โตที่สุดคือพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังมี “คูโบร์” (Kubur) ที่เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์กลางขนาดย่อมที่สามารถดึงดูดให้ชาวมุสลิมได้เดินทางไปสักการะ มัสยิด “กรือเซะ” ที่มีตำนานความเกี่ยวพันของกลุ่มชนสองสัญชาติคือมุสลิมและจีนก็เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและพิธีกรรมที่สำคัญของภาคใต้

4. ศูนย์กลางทางการศึกษา ในเกือบทุกสังคมการศึกษาทางศาสนา มักจะจัดให้เป็นมาตรฐานและมีการรวมศูนย์ขึ้นก่อนการศึกษาด้านอื่นซึ่งยังกระจัดกระจายอยู่ในกลุ่มตระกูล สมาคมพ่อค้า หมอผี หรือสำนักอาจารย์ และด้วยเหตุตั้งนั้นการศึกษาทางศาสนา จึงมักก่อให้เกิดศูนย์กลางซึ่งดึงดูดนักเรียนได้กว้างไกล อีกทั้งอาจเกิดสายสัมพันธ์กันเองระหว่างศูนย์ต่าง ๆ ได้ด้วย

เครือข่าย การที่ศูนย์กลางจะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางอยู่ได้นั้นก็เพราะมีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของตนออกไปยังส่วนอื่น ๆ ในหน้าที่หนึ่ง ๆ ของศูนย์กลางนั้น การสืบค้นหาเครือข่ายที่เชื่อมโยงไปยังส่วนอื่น ๆ จะทำให้สามารถกำหนดหน่วยของการศึกษาได้ชัดเจนขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็สืบค้นหาความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นในความสัมพันธ์ของศูนย์กลางกับเครือข่ายในประวัติศาสตร์ ลักษณะของเครือข่ายในการศึกษา ดังนี้

1. เครือข่ายทางการเมืองการปกครอง เรามองเครือข่ายการปกครองและการเมืองได้จากสองมุมมอง ที่นิยมกันทั่วไปเห็นจะได้แก่การมองจากมุมของการบริหารบ้านเมืองโดยมีเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางหลัก และมีศูนย์กลางระดับรองลงมาตามลำดับอีกหลายศูนย์ที่เชื่อมโยงกันไปถึงชุมชนระดับหมู่บ้าน เป็นการมองความสัมพันธ์ของตำแหน่งต่าง ๆ ในระบบราชการ หรืออีกมุมหนึ่งเชื่อกันว่าการปกครองของไทยสมัยโบราณนั้นเป็นการปกครองคนไม่ใช่ปกครองท้องที่ ฉะนั้นความสัมพันธ์หลักระหว่างศูนย์กลางและเครือข่ายในด้านการเมืองการปกครอง จึงน่าจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนต่างกลุ่มกัน เช่น ระหว่างคนในตระกูลใหญ่ที่อยู่ในศูนย์กลางของท้องถิ่นและคนที่อยู่ในอาณัติของตน

2. เครือข่ายทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนที่ของสินค้าและบริการในสมัยโบราณ เกิดจากสาเหตุสองอย่าง คือการค้าขายและส่วย ซึ่งต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในช่วงที่นครศรีธรรมราช สงขลา หรือปัตตานี เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศที่มีบทบาทสูง เครือข่ายทางเศรษฐกิจของศูนย์เหล่านี้อาจขยายกว้างไกลกว่าที่ปรากฏในหลักฐานด้านการเมืองการปกครอง และอาจมีผลทำให้เกิดความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงทางการเมืองในท้องถิ่น หรือระดับที่เกี่ยวข้องไปถึงราชอาณาจักรอีกด้วย แม้ว่าจะมีการแบ่งศูนย์กลางและการแบ่งเครือข่ายออกเป็นประเภทต่าง ๆ แต่ไม่มีศูนย์กลางใดที่มีหน้าที่เพียงอย่างเดียว เพราะหน้าที่เหล่านี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก ฉะนั้น เครือข่ายประเภทต่าง ๆ จึงมีความเชื่อมโยงกันด้วย

บทที่ 2

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

การศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ครอบคลุมบริเวณ 3 จังหวัด คือ จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง และจังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่ดังกล่าวมีร่องรอยปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเป็นที่ตั้งของชุมชนและมีพัฒนาการของชุมชนและผู้คนทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนวัฒนธรรมร่วมกันมาแต่อดีตอันยาวนาน ที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้คนอาศัยเรื่อยมา และอาจจะเก่าแก่ใกล้เคียงกับแหล่งชุมชนอื่น ๆ ในบริเวณคาบสมุทรทางตอนใต้ของประเทศไทย เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะการตั้งชุมชนโดยอาศัยการขุดสระน้ำที่เรียกว่า “ตระพัง” และร่องรอยหลักฐานของโบราณวัตถุ-สถานที่ปรากฏให้เห็นในพื้นที่ต่าง ๆ บริเวณรอบทะเลสาบในลักษณะที่มีคุณค่า และมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์เพื่อการศึกษาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้สืบสานต่อไป จากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการก่อตั้งชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และชุมชนบริเวณเกาะเมืองสงขลา (ที่ตั้งเมืองสงขลาปัจจุบัน) พอประมวลสรุปได้ดังนี้

1. ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

ชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนโบราณที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานที่กระจายไปตามแนวสันทรายและพื้นที่ราบลุ่มในหลายช่วงหลายสมัย ได้มีนักโบราณคดี นักวิชาการ เข้ามาสำรวจและขุดค้นเพื่อหาข้อมูลหลักฐานในบริเวณนี้และให้ข้อสันนิษฐานจากการสำรวจขุดค้นว่าเป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ เรียกว่า “ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ” ธารพงศ์ ศรีสุชาติ¹ ได้กล่าวถึงชุมชนโบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ โดยให้ความหมายถึงลักษณะชุมชนโบราณ 2 นัย คือ 1. ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ 2. ชุมชนโบราณสทิงพระ สรุปได้ดังนี้

---

¹ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3650 - 3653. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

1. ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระ เป็นชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่อยู่ในคาบสมุทรสทิงพระทั้งหมด โดยเริ่มตั้งแต่บ้านท่าบอน ตำบลท่าบอน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ถึงบ้านหัวเขาแดง ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งประกอบด้วยชุมชนใหญ่ ๆ 6 กลุ่ม ดังนี้

1.1 กลุ่มชุมชนโบราณอู่ตะเภา - ระโนด เป็นชุมชนโบราณในแนวเส้นทางน้ำบริเวณคลองอู่ตะเภาและคลองระโนด ในเขตอำเภอระโนด ตำบล ท่าบอน ตำบลปากแตระ ในอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งประกอบด้วย แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ ๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีท่าบอน ตำบลท่าบอน ซึ่งตั้งอยู่บนสันทรายริ้วนอกสุดติดทะเลอ่าวไทย และมีคลองปากแตระเป็นเส้นทางน้ำที่สันทรายย่อย และแหล่งโบราณคดีบ้านโคกทอง หมู่ที่ 5 ตำบลระโนด ตั้งอยู่บนสันทรายย่อยแนวกลางคาบสมุทรมีคลองระโนดเป็นเส้นทางน้ำสำคัญ และแหล่งโบราณคดีบ้านมะขามเฒ่า ตำบลระโนด ตั้งอยู่บนสันทรายแนวขวางกลางคาบสมุทรบริเวณบรรจบกันของคลองระโนด คลองปากแตระ และคลองอู่ตะเภา

1.2 กลุ่มชุมชนโบราณพังยาง เป็นชุมชนในเขตตำบลพังยาง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา บริเวณแนวสันทรายทั้ง 3 ของคาบสมุทร ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำคลองพังยาง คลองโกคาและคลองบ้านโพธิ์ ประกอบด้วยแหล่งโบราณคดีสำคัญ ๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีวัดขุนช้าง บ้านสามมี ตำบลพังยาง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา บริเวณดังกล่าวมี พังขุนช้าง สระบ้านสามมี และคลองบ้านโพธิ์เป็นเส้นทางน้ำสำคัญ และแหล่งโบราณคดีเมืองพังยาง บ้านพังยาง ตำบลพังยาง อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งตั้งอยู่บนสันทราย มีคลองพังยางเป็นเส้นทางน้ำสำคัญ

1.3 กลุ่มชุมชนโบราณสีหยัง - เจดีย์งาม เป็นชุมชนในเขตตำบล บ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา บริเวณสันทรายนี้ออนในมีคลองเจดีย์งามเป็นเส้นทางน้ำที่สำคัญ ประกอบด้วยแหล่งโบราณคดีที่สำคัญได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านเจดีย์งาม ตำบล บ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณสีหยัง ตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

1.4 กลุ่มชุมชนโบราณเขาควหา - ชะแม เป็นชุมชนโบราณในเขตตำบลชุมพล และตำบลตีหลวง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ประกอบด้วยแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ ๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเขาควหา หมู่ที่ 5 บ้านเขาควหา ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นเนินเขาหินทรายสลับหินกรวดมน มีพังพระเป็นแหล่งน้ำสำคัญ แหล่งโบราณคดีเขาพะโคะ บ้านเขาพะโคะ ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ เป็นเนินเขาหินกรวดมนบนพื้นที่ราบนอกสันทราย พื้นที่ตอนในของคาบสมุทรมีพังพระเป็นแหล่งน้ำสำคัญ แหล่งโบราณคดีชะแม บ้านชะแม ตำบลตีหลวง อำเภอสทิงพระ ตั้งอยู่บนริ้วทรายนอนใน และแหล่งโบราณคดียางคอกควาย บ้านวัดกระ ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ ตั้งอยู่บนสันทรายริ้วนอก ใกล้ทะเลอ่าวไทย มีพังเวร พังค่าย และพังพระ เป็นแหล่งน้ำสำคัญ

1.5 กลุ่มชุมชนโบราณสทิงพระ เป็นชุมชนโบราณในเขตตำบลกระดังงา ตำบลจะทิ้งพระ ตำบลบ่อदान ตำบลบ่อแดง และตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ประกอบด้วยแหล่งโบราณคดีสำคัญ ๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีวัดกลาง ตำบลกระดังงา อำเภอสทิงพระ แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณ สทิงพระ หมู่ที่ 5 บ้านจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ แหล่งโบราณคดีโคกเนินและพังรอบเมืองโบราณสทิงพระ บ้านจะทิ้งพระ บ้านพังแขกซี บ้านพังเกา ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ แหล่งโบราณคดีเมืองโบราณศรีมิ่งคล บ้านศรีไชย ตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ แหล่งโบราณคดีวัดพระสิงห์หรือวัดสิง ตำบลบ่อदान อำเภอสทิงพระ และแหล่งโบราณคดีวัดพังซีเหล็ก บ้านพังซีเหล็ก

1.6 กลุ่มชุมชนโบราณปะโอ เป็นชุมชนโบราณในเขตตำบลม่วงงาม ตำบลรำแดง ตำบลวัดขนุน ตำบลหัวเขา ในเขตอำเภอเมืองสงขลา ปัจจุบันแบ่งเขตปกครองเป็นอำเภอสิงหนคร มีคลองโอหรือปะโอ เป็นเส้นทางน้ำสำคัญ ประกอบด้วย แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ ๆ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเตาเผาบริเวณริมคลองโอ ในเขตตำบลม่วงงาม และตำบลวัดขนุน อำเภอสิงหนคร แหล่งโบราณคดีบ้านหนองหอย ตำบลวัดขนุน อำเภอสิงหนคร แหล่งโบราณคดีวัดขนุน บ้านวัดขนุน ตำบลวัดขนุน อำเภอสิงหนคร แหล่งโบราณคดีบ้านรำแดง ตำบลรำแดง อำเภอสิงหนคร และแหล่งโบราณคดีบ้านหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร

2. ชุมชนโบราณสทิงพระ สทิงพระเป็นแหล่งโบราณคดีเฉพาะในกลุ่มชุมชนโบราณ ซึ่งมีเมืองโบราณสทิงพระ ในเขตบ้านจะทิ้งพระเป็นแหล่งศูนย์กลางและแหล่งโบราณคดีซึ่งพบหลักฐานทางโบราณคดีในอาณาบริเวณตามแนวสันทราย ประกอบด้วยโบราณคดีสำคัญ ๆ ที่พบหลักฐาน ได้แก่

2.1 เมืองโบราณสทิงพระ มีเนื้อที่ของชุมชนร้อยละ 80 เป็นที่ตั้งของโรงเรียนในเมืองและสำนักงานการศึกษาอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

2.2 โคกเนินและพังรอบ ๆ เมืองโบราณสทิงพระ ซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มโคกเนินเป็นพื้นที่นาในแนวคูเมืองด้านตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ใกล้คลองสทิงพระ ได้แก่ โคกขามมดแดง โคกพังเนียน โคกน้ำควาย โคกพังซีเหล็ก โคกสีดอกไม้ โคกไม้ไผ่ และโคกม่วง และกลุ่มพังรอบเมืองโบราณสทิงพระ ได้แก่ พังสายหมานอยู่ทางทิศเหนือของเมืองโบราณ ผังหลุง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองโบราณ บนสันทรายใกล้ทะเลอ่าวไทย

2.3 พังเกา ตั้งอยู่บริเวณบ้านพังเกาหรือบ้านไร่ ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอ สทิงพระ เป็นบริเวณโคกเนินและพังชื่อ “พังเกา” บนพื้นที่ริมขอบสันทรายติดฝั่งทะเลอ่าวไทยอยู่ทางทิศใต้ของเมืองโบราณสทิงพระ

2.4 เมืองโบราณศรีมิ่งคลและโคกสังข์ ตั้งอยู่ในเขตบ้านศรีไชย ตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ตั้งอยู่นอกสันทราย ห่างเมืองโบราณสทิงพระไปทางทิศ-

ตะวันตกเฉียงเหนือ มีพื้งนางหงส์เป็นแหล่งน้ำสำคัญ

2.5 วัดพระสิงห์หรือวัดสิงห์ ตั้งอยู่บริเวณตำบลบ่อदान อำเภอสทิงพระ อยู่ห่างจากเมืองโบราณสทิงพระไปทางทิศใต้ เป็นลักษณะเนินดินบนพื้นที่ราบลุ่มใกล้สันทรายตอนใน มีพื้งโหมรง และคลองพรวน เป็นสายน้ำและแหล่งน้ำสำคัญ

2.6 วัดพื้งซีเหล็ก ตั้งอยู่ในเขตบ้านพื้งซีเหล็ก ตำบลบ่อแดง อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา อยู่ห่างจากเมืองโบราณสทิงพระไปทางทิศใต้ มีลักษณะเป็นเนินดินบนพื้นที่ราบลุ่ม มีพื้งซีเหล็กเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สำคัญใกล้ริมฝั่งทะเลอ่าวไทย

2.7 วัดกลาง ตั้งอยู่ในเขตบ้านวัดกลาง ตำบลกระดังงา อำเภอสทิงพระ อยู่ห่างจากเมืองโบราณสทิงพระไปทางทิศเหนือ ตั้งอยู่แนวเดียวกับเมืองโบราณสทิงพระ

การศึกษาความเป็นมาของชุมชนโบราณคาบสมุทรสทิงพระ นอกจากการขุดค้นสำรวจของนักโบราณคดีต่าง ๆ ตามหลักวิชาการของการศึกษาโบราณวัตถุสถานและนักธรณีวิทยาในประเทศไทยแล้ว ยังอาศัยข้อเขียนของนักวิชาการตะวันตกที่เข้ามาศึกษา 4 คน คือ เอช.จี.ควอวิทซ์ เวลส์ อลาสแตร์ แลมป์ และสแตนลีย์ เจ. โอดอนเนอร์ จูเนียร์ ตลอดจนเจนิซ เอ็ม.สตาร์การ์ด ที่สรุปผลการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชุมชนบริเวณนี้ในทำนองเดียวกันว่าเป็นชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์

อายุสมัยของชุมชน

การก่อตั้งชุมชนบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ มีผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ และมีการสืบทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตและพัฒนาการของชุมชนในบริเวณดังกล่าวที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตตลอดจนเครื่องใช้ต่าง ๆ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้มีการสำรวจและขุดพบตลอดจนการประมาณการอายุของการก่อตั้งชุมชน ดังที่ ธราพงศ์ ศรีสุชาติ¹ ได้กล่าวถึงการก่อตั้งของชุมชนบริเวณนี้ สรุปได้ว่า ผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะเริ่มแรกบนคาบสมุทรสทิงพระไม่เพียงแต่เป็นกลุ่มคนที่สืบทอดวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ แต่เป็นกลุ่มคนที่มีพัฒนาการทางด้านวัฒนธรรมทางวัตถุที่ก้าวหน้าและเหมาะสมกับการดำรงชีวิตพื้นฐาน เช่น รู้จักทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการประมงจับสัตว์น้ำ เครื่องมือทุ่นแรงในการเพาะปลูก การทอผ้า การทำเครื่องนุ่งห่ม การทำภาชนะดินเผาที่มีคุณภาพ ตลอดจนรู้จักการชลประทาน การสร้างพื้งเก็บน้ำไว้ใช้ในยามแล้ง การใช้เรือในการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งคงอยู่ในระยะก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 และประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 - 18

¹ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. "สทิงพระ : ชุมชนโบราณ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3662 - 3663. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

ชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระเติบโตมากขึ้น ปรากฏการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองหรือนครรัฐ โดยการสร้างศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมขึ้นในลักษณะ “เมืองโบราณ” บนสันทรายที่มีขอบเขต คั่นดินและคูน้ำล้อมรอบ และมีพัฒนาการในเส้นทางน้ำสำหรับการคมนาคมและชลประทาน กลุ่มชุมชนสำคัญ ๆ จะอยู่ในแนวของเส้นทางน้ำภายในที่เชื่อมต่อทะเลอ่าวไทยและทะเลสาบสงขลา กับบริเวณที่เป็นพังซึ่งเป็นที่ยึดกักน้ำ หรือแหล่งเชื่อมต่อของเส้นทางน้ำภายในบริเวณนี้

การก่อตั้งของเมืองสทิงพระจึงเป็นแหล่งชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 และได้พัฒนาขึ้นจนเจริญเติบโตในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ซึ่งสอดคล้องกับที่ สุธิวงค์ พงศ์ไพบุลย์¹ ได้กล่าวถึงการก่อตั้งชุมชน พัฒนาการของชุมชนสรุปได้ว่า บริเวณเมืองสทิงพระโบราณอันคลุมถึงแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกที่เรียกกันว่า แหลมสทิงพระบ้าง คาบสมุทรสทิงพระบ้าง แผ่นดินบกบ้าง แต่เดิมหมายรวมตั้งแต่ฝั่งคลองระโนดทิศใต้ตลอดไปจนถึงหัวเขาแดงซึ่งอยู่ในเขตอำเภอสิงหนคร ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตปกครองของอำเภอระโนด อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร เป็นแหล่งชุมชนโบราณที่สำคัญยิ่งของภาคใต้ นับเป็นแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ชุมชนที่เป็นชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ถึงชุมชนร่วมสมัยสุโขทัยที่พบหลักฐานจากการสำรวจและขุดค้น มี 4 กลุ่ม คือ 1. ชุมชนโบราณเขาคูหา - ชะแม ตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ 2. ชุมชนโบราณสทิงพระ ศูนย์กลางอยู่ที่บ้านจะหังพระใกล้ที่ว่าการอำเภอสทิงพระปัจจุบัน 3. ชุมชนโบราณริมคลองปะโอ ซึ่งอยู่ในเขตบ้านหนองหอย ตำบลวัดขนุน และตำบลม่วงงาม ในเขตอำเภอสิงหนคร 4. ชุมชนโบราณบ้านสีหยัง ตำบลบ่อตรู ในเขตอำเภอระโนด ชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้จากหลักฐานของการขุดพบโบราณวัตถุและจากการศึกษาของนักธรณีวิทยายืนยันว่าเป็นชุมชนยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่บ่งชัดว่าเป็นชุมชนโบราณที่อยู่ในระยะเวลาราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 19 ซึ่งการเริ่มต้นชุมชนดกราวสมัยราชวงศ์ปัลลวะในอินเดียใต้และสมัยราชวงศ์ถังของจีน

หลักฐานทางประวัติศาสตร์

การก่อตั้งชุมชนในแต่ละยุคและแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน หลักฐานที่นำมาศึกษาเรื่องราวของชุมชนจึงต้องนำหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบในพื้นที่ที่ศึกษา

¹ สุธิวงค์ พงศ์ไพบุลย์. “สทิงพระ, อำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3664.สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

เพื่อนำมาวิเคราะห์และหาข้อมูลประกอบตามลักษณะของพื้นที่ ดังที่ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ¹ ได้กล่าวถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์และเรื่องราวของชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระ สรุปได้ว่า ชุมชนโบราณบนคาบสมุทรสทิงพระนั้น หลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐาน กระจายไปตามแนวสันทรายและพื้นที่ราบลุ่มในหลายช่วงสมัย และอาจแบ่งได้หลายกลุ่มชน ซึ่งกลุ่มชนทั้ง 6 กลุ่ม พบหลักฐานที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน แสดงถึงเรื่องราวของชุมชน ดังนี้

1. กลุ่มชุมชนอู่ตะเภา-ระโนด พบหลักฐานการสืบทอดเครื่องมือเครื่องใช้ของ ชนพื้นเมืองในวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์มากกว่าชุมชนอื่น เช่น ขวานหิน และพบ เครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนเกษตรกรรม เช่น แท่นหินบด ลูกกลิ้งหินบด ขณะเดียวกัน ก็พบหลักฐานการติดต่อทางด้านการค้ากับชุมชนภายนอก เช่น แหวนทองแบบวัฒนธรรมพูนัน แผ่นจี้สลักรูปพระโพธิสัตว์บนหินโมรา รูปพระโพธิสัตว์บัญชาสุครีผลิทธิชัยกวีระสำริด เหรียญเงินสมัยราชวงศ์ชอง เป็นต้น

2. กลุ่มชุมชนโบราณพังงา พบหลักฐานเทวรูปรุ่นเก่า ซึ่งน่าจะแสดงถึง การเข้ามาของวัฒนธรรมอินเดียและคตินิยมทางลัทธิศาสนาในการนับถือพระวิษณุ (ไวษณพนิกาย) และพุทธศาสนาแบบมหายาน (พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสำริด) ร่องรอยของการสร้างขอบเขตเป็น “เมืองโบราณ” ศูนย์กลางชุมชน มีหลักฐาน การติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอก เช่น เครื่องถ้วยชามจีน ต่อเนื่องกันมาถึงสมัยอยุธยา

3. กลุ่มชุมชนโบราณเจดีย์งาม - สีหยัง พบหลักฐานการติดต่อกับชุมชนต่างชาติ สมัยแรก ๆ เช่น อาหารับ (เหรียญทองและเงินอาหารับ) จีน (เครื่องถ้วยชามจีนสมัย ราชวงศ์ชอง, หยวนและเหม็ง) ต่อเนื่องกันมาหลายสมัย ร่องรอยของการสร้างขอบเขตเป็น “เมืองโบราณศูนย์กลางชุมชน” หลักฐานการนับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน (รูปพระ โพธิสัตว์สำริด) มีร่องรอยสถาปัตยกรรมแสดงลักษณะท้องถิ่น คือสถาปัตยกรรมประกอบกับ ปะการัง การก่ออิฐไม่มีระบบและสอดด้วยดินผสมยางไม้ สถาปัตยกรรมถูกเปลี่ยนแปลง ลักษณะไปในสมัยอยุธยา

4. กลุ่มชุมชนโบราณเขาคุหา - ชะแม พบหลักฐานการสร้างศาสนสถานบนภูเขา ตามคตินิยมในศาสนาฮินดูแบบไศวนิกาย (ถ้ำขุด คิวลิง โยนิ และพระอดัสตะยสำริด มีสระประกอบพิธี - พังพระ) ในช่วงสมัยแรก ๆ (บริเวณเขาคุหา) และศาสนสถานใน พุทธศาสนาบนภูเขาในช่วงสมัยหลัง (เจดีย์วัดพะโคะ) และถูกเปลี่ยนแปลงลักษณะ สถาปัตยกรรมของศาสนสถานในสมัยอยุธยา และการตั้งถิ่นฐานใกล้ศาสนสถานบนภูเขา

¹ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3662. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529 .

(แหล่งโบราณคดียางคอกควาย)

5. กลุ่มชุมชนโบราณสทิงพระ พบหลักฐานการสืบเครื่องมือเครื่องใช้ของชนพื้นเมืองในสมัยวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ (ขวานหินขัด หินลับ) และเครื่องมือเครื่องใช้ของชนพื้นเมืองในสังคมเกษตรกรรม-ชาวน้ำที่ชัดเจน (แท่นหินบด ลูกกลิ้งหินบด ตุ่มถ่างแห เบ้าหลอมโลหะ เครื่องมือเหล็ก แวดินเผา ลูกถือดินเผา ตะบันดินเผา ภาชนะดินเผาเนื้อดิน) ร่องรอยของการสร้างขอบเขตเป็น “เมืองโบราณ” ศูนย์กลางชุมชน ลักษณะสถาปัตยกรรมทั้งในและนอกขอบเขตของ “เมืองโบราณ” มีทั้งสถาปัตยกรรมอิฐล้วน อิฐประกะบหิน (รากฐาน) อิฐประกะบปะการัง สถาปัตยกรรมถูกเปลี่ยนลักษณะไปในสมัยอยุธยา ชุมชนพบหลักฐานต่อเนื่องมาถึงสมัยอยุธยา

6. กลุ่มชุมชนโบราณปะโอ พบหลักฐานการรับคตินิยมทางศาสนาฮินดู พุทธ-ศาสนาแบบมหายานและตันตระ (พระศิวมหาเทพ พระโพธิสัตว์ รูปนางโยคินีสำริด) นอกจากนี้บริเวณชุมชนยังพบแหล่งอุตสาหกรรมผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาและเนื้อดินขาวแบบกุ่มที่ กุ่มโท จานแบน เป็นสินค้าออก (เตเผาโบราณริมคลองปะโอ) และการติดต่อทางการค้ากับจีน (เครื่องถ้วยชามจีนสมัยราชวงศ์ถัง ช้อง และหยวน)

หลักฐานต่าง ๆ ทางด้านโบราณคดีที่นักโบราณคดีและนักธรณีวิทยาได้ทำการค้นพบ เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะการก่อตั้งชุมชน วัฒนธรรม พัฒนาการของชุมชน และวิถีชีวิตของคนบริเวณชุมชนดังกล่าวที่มาตั้งถิ่นฐานในอดีต ทำให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ที่มีศักยภาพสูงมาแต่อดีตและเพียงพอที่จะพัฒนาไปสู่สังคมที่ทันสมัยขึ้นมาตามลำดับ มีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และกลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญเมืองหนึ่งในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ ถึงแม้ว่าพัฒนาการของชุมชนบริเวณนี้จะเสื่อมลงบ้างในบางช่วง เนื่องมาแต่ปัจจัยต่าง ๆ ทั้งการสู้รบจากภายนอก และภายในด้วยตนเองก็ตาม ซึ่งทำให้ชุมชนบริเวณนี้ปรับตัวเปลี่ยนแปลงและกระจายชุมชนไปอยู่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา แต่พัฒนาการเมืองสงขลาบนคาบสมุทรนี้ที่เคยเจริญเป็นศูนย์กลางปกครองท้องถิ่นมาแต่อดีต เช่น เมืองสทิงพระ เมืองพัทลุงที่พะโคะ เมืองสงขลาภิรมยาแดง เป็นต้น ซึ่งเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวมีความเป็นมาของพัฒนาการเมืองสงขลา ดังที่ สงบ ส่งเมือง¹ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองสทิงพระ สรุปได้ว่า ชุมชนขนาดใหญ่ของเมืองสงขลา เกิดขึ้นครั้งแรกที่บ้านสทิงหม้อ ซึ่งเป็นชุมชนท่าเรือชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ชาวเมืองมีอาชีพเกี่ยวกับการค้าและหาปลา จึงเป็นชุมชนที่ไม่ถาวรและเสื่อมลงในเวลาต่อมา ในขณะเดียวกันก็เกิดชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นบนสันทรายเหนือบ้านสทิงหม้อ ซึ่งเป็นชุมชน

¹ สงบ ส่งเมือง. “สงขลา, จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9, หน้า 3585 - 3586. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

ผสมผสานที่เป็นทั้งท่าเรือและการเกษตรกรรม จึงเป็นชุมชนที่ถาวรมั่นคงคือ “เมืองสทิงพระ” ชุมชนดังกล่าวเป็นศูนย์กลางการปกครองดินแดนรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาที่เก่าแก่มาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 19 ที่ตั้งของตัวเมืองอยู่บริเวณที่แคบที่สุดของคาบสมุทร มีการขุดคลองเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลากับทะเลอ่าวไทย หลักฐานทางโบราณคดีที่พบแสดงให้เห็นว่าระยะแรกชาวเมืองสทิงพระนับถือศาสนาพราหมณ์ มีการนำเอาประเพณีพราหมณ์มาใช้จนกลายเป็นประเพณีพื้นบ้าน เพราะบรรดาวัตถุดิบแรกๆ ที่พบ เช่น พระนารายณ์สวมหมวกแขก คิวลิงค์ ถ้ำเทวสถาน และเทวรูปพระพิฆเนศวร ต่อมาชาวสทิงพระหันมานับถือพุทธศาสนาเถรวาท และรับเอาประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มีการสร้างพระพุทธรูป สถูปเจดีย์ อุโบสถ วิหาร และวัดต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาขึ้นอย่างแพร่หลาย เป็นต้นว่า วัดเขาน้อย วัดเจดีย์งาม วัดจะหิ้งพระ วัดสี่หยง วัดพะโคะ เป็นต้น ซึ่งอยู่บริเวณอำเภอสิงหนคร อำเภอสทิงพระและอำเภอรโนด ประเพณีและความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และคติพุทธศาสนาเถรวาทบางอย่างถูกนำมาผสมผสานกับประเพณีและความเชื่อในลัทธิดั้งเดิม จนกลายเป็นวิถีชีวิตพื้นฐานของชาวสทิงพระตั้งแต่ระยะนี้เอง และเป็นมรดกตกทอดมาถึงลูกหลานในปัจจุบัน ในลักษณะวัฒนธรรมพื้นบ้านที่แตกต่างไปจากชุมชนแห่งอื่น อันสืบเนื่องมาจากการขยายตัวทางด้านการค้าต่างประเทศของจีน มีการติดต่อค้าขายตามระบบรัฐบรรณาการระหว่างอาณาจักรบริเวณริมทะเลสาบสงขลาซึ่งเข้าใจว่าสทิงพระกับจีนสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1261 - 1450) หรือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรที่มีวัฒนธรรมแบบศรีวิชัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง เพราะถูกรุกรานจากพวกโจระจากอาณาจักรต้นซอร์ทางภาคใต้ของอินเดีย ในขณะที่การค้าบริเวณทะเลใต้ของจีนเสื่อมโทรมลงความยุ่งยากทางการเมืองในจีนมีผลกระทบต่อสทิงพระอย่างมาก แต่เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรจึงสามารถรักษาสภาพเดิมไว้ได้ แม้บ้านเมืองจะทรุดโทรมบ้าง

ความเสื่อมอิทธิพลของวัฒนธรรมศรีวิชัยบริเวณคาบสมุทรภาคใต้เปิดโอกาสให้พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์จากศรีลังกาเข้ามาแทนที่ มีชุมชนท่าเรือขนถ่ายสินค้าข้ามคาบสมุทรที่คึกคักขึ้นจากการขยายตัวของทางด้านการค้าในศรีลังกา เมืองสทิงพระเริ่มเจริญขึ้นใหม่เนื่องจากการค้า และในตอนนี้เองก็รับเอาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามา นอกจากนี้มีพวกอาหรับที่ติดต่อค้าขายกับจีนได้อาศัยทำเรือสทิงพระ (ชุมชน) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 เป็นที่แวะพักเรือสินค้า ขณะเดียวกันก็ซื้อของสินค้าพื้นเมืองติดไปด้วย ความมั่งคั่งทางด้านการค้าถูกนำไปใช้ในการสร้างสรรค์ศิลปวัตถุต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ วิหาร พระพุทธรูปและศิลปะที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ จึงปรากฏร่องรอยของศิลปวัตถุคุณน้อมอย่างมากบนคาบสมุทรสทิงพระ พระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์นำเอาหลักจริยธรรมวิถีชีวิตแบบใหม่ที่สมถะแบบชาวบ้านและความเชื่อเรื่อง นรก สวรรค์ ตายแล้วเกิด

บาปบุญคุณโทษ และกฎแห่งกรรม ออกสู่มวลชนอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นความเชื่อพื้นฐานของชาวสทิงพระที่ต่อเติมความเชื่อเก่า ๆ ในขณะที่วัดวาอารามต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเริ่มกลายเป็นส่วนประกอบที่จำเป็น และสทิงพระเริ่มกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่าง ๆ อย่างรวดเร็วอีกครั้ง และเริ่มขยายตัวออกไป มีการประกอบอาชีพหลากหลายขึ้น ตั้งแต่การกสิกรรม การค้า ช่างฝีมือและหัตถกรรมในครัวเรือน

พัฒนาการของชุมชนในสมัยอยุธยา ชุมชนบริเวณคาบสมุทรสทิงพระแห่งนี้เป็นศูนย์กลางลัทธิลังกาวงศ์ เป็นที่ตั้งคณะลังกาชาติ ดังปรากฏหลักฐานในเรื่องกัลปนา มีที่วัดต่าง ๆ ขึ้นกับวัดพะโคะมากมาย ตามตำราแผนที่ภาพสมัยอยุธยาเป็นเครื่องยืนยันอยู่ที่เป็นส่วนของวัฒนธรรมสทิงพระซึ่งเกี่ยวข้องกับอินเดียได้ เช่น การทำน้ำตาลโตนด และเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น ดังที่สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์¹ ได้กล่าวถึงข้อสังเกตและการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบของ Dr. Guy Trebil เกี่ยวกับกรรมวิธีการทำน้ำตาลโตนดสรุปได้ว่า การทำน้ำตาลโตนดในเขตสทิงพระคล้ายคลึงกันมากกับวิธีการที่ G Lubigt สังเกตเห็นที่แคว้นทมิฬ โดยเฉพาะเครื่องมือที่ใช้คาบช่อดอกตัวผู้ตัวเมียรวมทั้งวิธีการปั่นลำต้นซึ่งแตกต่างกันกับการปั่นลำต้นที่ปฏิบัติในพม่าตอนกลาง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้านวัฒนธรรมของอินเดียฝ่ายใต้ (ทมิฬ) กับประเทศไทยตอนใต้ แต่ชุมชนโบราณสทิงพระได้มีการพัฒนาผ่านยุคโลหะ เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีเพียงพอสำหรับการก้าวขึ้นเป็นสังคมเมือง เกี่ยวกับการรับอารยธรรมภายนอกนั้น มีทั้งจาก อินเดีย จีน ทั้งที่รับมาโดยตรงและผ่านมาทางชวา และมลายูอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้ยังได้อ้างถึงบทสรุปของ ธราพงศ์ ศรีสุชาติ ที่ให้ทรรศนะว่า ชุมชนในบริเวณริมคลองโอ. (ปะโอ) มีอายุร่วมสมัยกับชุมชนโบราณเมืองสทิงพระ (พุทธศตวรรษที่ 15 - 18)

สรุปว่า ในเขตอำเภอสทิงพระปัจจุบันเคยเป็นที่ตั้งชุมชนโบราณมาแต่ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ คงเริ่มมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-13 เจริญเป็นชุมชนเมืองโดยแท้จริงประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 ซึ่งพบโบราณวัตถุอีกหลายแหล่งกระจายอยู่ทั่วไป แต่ยังไม่ได้สำรวจขุดค้นอย่างจริงจัง โดยเฉพาะที่บ้านศรีไชย อยู่ในหมู่ที่ 2 ตำบลคูชูด ซึ่งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา ตรงอำเภอสทิงพระไปทางทิศตะวันตก ปรากฏชื่อตามแผนที่ภาพสมัยอยุธยาว่า “บ้านศรีวิชัย” ซึ่งตามแผนที่ที่จารไว้ในสมุดข่อย แสดงว่าอยู่ชิด “ลำคลองสทิงแดนวัด” ลำคลอง นั้นพุ่งตรงไปยังเมืองสทิงพระ (บริเวณที่ขุดพบซากกำแพง) นับว่าชื่อ “ศรีวิชัย” ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ศรีไชย” แห่งนี้เป็นเพียงชื่อเดียวที่พบในภาคใต้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา และช่วงสมัยนี้

¹ สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. “สทิงพระ, อำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3664 - 3668. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

ปรากฏหลักฐานว่ามีการติดต่อค้าขายกับชุมชนโพ้นทะเลอย่างกว้างขวาง ไม่เพียงแต่รับถ้วยชามจีน เวียดนาม เข้ามาในชุมชน แต่ได้มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินขาวแบบพื้นเมืองเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญและเป็นสินค้าออกไปยังชุมชนข้างเคียงอีกด้วย

เมืองพัทลุงที่พะโคะ เป็นเมืองที่เจริญขึ้นมาแทนที่เมืองสทิงพระที่เสื่อมอำนาจลง เมืองพัทลุงที่พะโคะซึ่งตั้งอยู่บริเวณอำเภอสทิงพระปัจจุบัน พัฒนาการของชุมชนเมืองนี้ที่มีความสำคัญทั้งที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์กลางการค้าทางเรือตลอดจนความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาหลังอิลังกาวงศ์ บนพื้นที่บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ดังที่ สงบ ส่องเมือง¹ กล่าวไว้ สรุปได้ว่า ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ชื่อเมืองสทิงพระเลือนหายไปกลายเป็นตำนาน ขณะเดียวกันชุมชนแห่งใหม่ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันเจริญขึ้นมาแทนคือ “เมืองพัทลุงที่พะโคะ” ในการประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา และพงศาวดารเมืองพัทลุงได้ออกชื่อเจ้าเมืองพัทลุงไว้ 2 คนคือ เจ้าพระยากรุงทอง เจ้าเมืองสทิงพระสมัย สุโขทัย และพระยาธรรมรังคัล (ฮ่าง) เป็นเจ้าเมืองต้นสมัยอยุธยา ส่วนการย้ายที่ตั้งเมืองและเปลี่ยนชื่อเมืองนั้นไม่ปรากฏสาเหตุ แต่ชื่อเมืองพัทลุงปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยพระไอยการ ตำแหน่งนายทหารหัวเมือง พระราชบัญญัติที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 1998 ซึ่งต่อมาเมืองพัทลุงที่พะโคะได้กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนาหลังอิลังกาวงศ์ทางใต้สุด ในขณะที่เป็นที่ชุมขนท่าเรือและการเกษตรแบบเดิมด้วย ความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาในเมืองนี้มีสิ่งยืนยันทั้งที่เป็นศาสนวัตถุ ศาสนสถาน และหลักฐานที่เป็นเอกสาร สถานภาพของพัทลุงในระยะนี้ได้กลายเป็นชุมชนอิสระ เป็นเอกเทศจากนครศรีธรรมราช และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับอยุธยา จึงทำให้เข้าใจว่าเมืองพัทลุงที่พะโคะเป็นเมืองสำหรับสร้างดุลยภาพทางการเมืองบริเวณคาบสมุทรด้วย ทางฝ่ายอยุธยาได้ส่งขุนนางและพระสงฆ์ออกมาถิ่นเมืองและสร้างสถานที่สำคัญคือวัดพะโคะเป็นวัดหลวงกลางเมือง และระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 - 22 พัทลุงที่พะโคะมีปัญหาสำคัญที่ต้องประสพกับการคุกคามจากโจรสลัดมาเลยในการเข้าปล้นเมืองพัทลุงและนครศรีธรรมราช แต่ครั้งที่ปล้นจะทำลายวัดวาอาราม เผาเมือง จับราษฎร ทำให้ระส่ำระสายบ่อย ๆ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ต้องย้ายเมืองบ่อย ทำให้เมืองพัทลุงที่พะโคะค่อย ๆ เสื่อมโทรมลง หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น 2 แห่งบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา คือ บริเวณริมเขาแดง ปากทะเลสาบสงขลา และที่บางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ชุมชนบริเวณริมเขาแดงได้เจริญขึ้นเป็นหัวเมืองสำคัญซึ่งรู้จักกันในนามของเมือง “สงขลาริมเขาแดง” ระหว่างปี พ.ศ. 2162 - 2223 เป็นเวลา

¹ สงบ ส่องเมือง. “สงขลา,จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9, หน้า 3586 - 3587. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

61 ปี เป็นชุมชนค้าขายที่มีท่าเรือน้ำลึกปานกลางหลายแห่ง การขยายตัวของเมืองสงขลาสสมัยนั้นเกิดจากการขยายตัวของการค้าต่างประเทศบริเวณปลายแหลมมลายูและหมู่เกาะเป็นสำคัญ และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ เมืองสงขลาในยุคนี้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาวต่างชาติ คือ พวกมลายูอพยพจากหมู่เกาะอินโดนีเซีย ซึ่งอาจจะเป็นพวกมกกะสัน (ยูกิส) หรือมาเลย์กลุ่มอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาอิสลาม มาเปิดสถานีการค้าแบบเสรีขึ้นที่เมืองสงขลา โดยมีอังกฤษเป็นผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ในระยะแรกคือระหว่างปี พ.ศ. 2162 - 2185 เจ้าเมืองสงขลายอมรับอำนาจของอยุธยา แต่หลังจากนั้นได้ก่อกบฏต่อกรุงศรีอยุธยา ปกครองเมืองสงขลาจนถึงสมัยเจ้าเมืองคนที่ 2 (พ.ศ. 2211 - 2223) ทางฝ่ายไทยจึงสามารถยึดและทำลายเมืองสงขลาได้สำเร็จ ในปี พ.ศ. 2223 เมืองสงขลาเริ่มเขาแดงถึงกาลอวสานลงพร้อมกับอิทธิพลของพวกมลายูและศาสนาอิสลามถูกขจัดไปด้วย

การพัฒนาชุมชนเมืองแต่ละยุคแต่ละสมัยบนพื้นที่บริเวณคาบสมุทรสทิงพระฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่การเป็นชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ตลอดมาจนถึงยุคที่การพัฒนาชุมชนเจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางชุมชน การค้า การปกครองและพระพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาจนถึงเมืองการค้าหรือเมืองศูนย์กลางการค้าบริเวณเมืองเขาแดงที่มีการปรับเปลี่ยนอำนาจทางการปกครองที่มีผลประโยชน์ทางการค้าและศูนย์อำนาจในการควบคุมเมืองท่าต่าง ๆ เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการมีความต้องการมีอำนาจเพื่อการมีผลประโยชน์บนพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระในลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะการปกครองและการค้า

2. ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา

ชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นบริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมานานนับเวลาไม่น้อยกว่า 2,500 ปี ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่กระจายไปทั่วบริเวณพื้นที่ตามแนวชายฝั่งทะเลตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และหลักฐานโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ที่ยังคงปรากฏให้เห็นร่องรอยของการตั้งชุมชนในแต่ละยุคแต่ละสมัยให้ศึกษา ดังที่ ชัยวุฒิ พิชะกุล¹ กล่าวถึงความ เป็นมาในอดีต สรุปได้ว่า พัทลุงเป็นเมืองเก่าที่เคยมีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือเดินทางผ่านพื้นที่บริเวณนี้มาแล้วประมาณ 2,500 - 4,000 ปี จากการค้นพบหลักฐานขวานหินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขวานฟ้า” ซึ่งเป็นยุคสมัยหินใหม่ทั่วไปในจังหวัดพัทลุง เช่น อำเภอเมืองพัทลุงพบที่ ตำบลนาท่อม ตำบลร่มเมือง ตำบลปรางหมู่ ตำบลคูหาสวรรค์ และตำบลชัยบุรี อำเภอเขาชัยสนพบที่ ตำบลมะเดื่อ ตำบล-

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. “พัทลุง,จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2457 - 2458. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

หวนโพธิ์ ตำบลเขาชัยสน ซึ่งพบมากในถ้ำเขาชัยสนและบริเวณทุ่งนารอบภูเขา อำเภอปากพะยูนพบที่ ตำบลเกาะหมาก ตำบลฝาละมี และในทะเลสาบบริเวณเกาะราบนอกจากนี้พบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 18 คือ พระพิมพ์ดินดิบจำนวนมากในถ้ำคูหาสวรรค์ ถ้ำเขากทะเล ถ้ำมาลัย อำเภอเมืองพัทลุง พระพิมพ์เป็นรูปสฤปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เทวรูป และพระพุทธรูปของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมอินเดียน่าจะได้แพร่หลายเข้าสู่เมืองพัทลุงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 และเมืองพัทลุงก็น่าจะเป็นชุมชนที่มีความเจริญมั่นคงแล้ว แต่จะตั้งเป็นเมืองแล้วหรือไม่ยังไม่ยังมีหลักฐานยืนยัน จากการศึกษาเอกสารเข้าใจว่า เมืองพัทลุงตั้งขึ้นครั้งแรกบนพื้นที่ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาที่วัดเขียนบางแก้ว วัดสทัง วัดสทิงพระ ทั้ง 3 อารามรวมเป็นคณะสามป่าแก้วขึ้นกับเมืองสทิงพระ แต่ไม่ได้ระบุดักราชที่สร้างเมืองและสร้างพระไว้ เพียงสันนิษฐานว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 และแพร่หลายพระพุทธรูปลัทธิลังกาวงศ์ไปยังอาณาจักรสุโขทัย และเมืองอื่น ๆ โดยผ่านเมืองนครศรีธรรมราช

พัทลุงสมัยอยุธยาในช่วงเวลา 417 ปีที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่นั้นได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นในหัวเมืองพัทลุงหลายอย่างที่สำคัญ ๆ ได้แก่ การก่อสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุบนเขาพะโคะหรือเขาพระพุทธรูปบาทบรรพต ในสมัยออกเมืองราชแสนเป็นเจ้าเมืองพัทลุง โดยนำอิฐปูนบรรทุกเรือสำเภามาจากกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยพระสุรราชาเป็นเจ้าเมือง ได้นิมนต์พระมหาเถรอายุหุพนก่อสร้างพระมหาธาตุสูง 1 เส้น 1 วา สร้างพระวิหาร พระธรรมศาลา และพระพุทธรูป พระโมคคัลลาน พระสารีบุตรไว้กลางเมืองพัทลุงที่พะโคะ สมัยออกหลวงเขวราชเดชะ ออกเมืองภักดีเทพ และออกเมืองดำเป็นเจ้าเมือง ได้มีพวกโจรสลัดอาแจจะอรูจากปลายแหลมมลายู ยกกำลังปล้นเมืองพัทลุงที่พะโคะ และเสียเมืองแก่โจรสลัด กวาดต้อนราษฎรไปเป็นเชลยจำนวนมาก และระหว่างปี พ.ศ. 2141 - 2144 พวกอุซงฆตนะจากปลายแหลมมลายูยกเข้าตีเมืองพัทลุงบุกเข้าไปถึงตำบลคูหาสวรรค์ ทำลายวัดวาอารามและกวาดต้อนราษฎรไปเป็นเชลยเป็นจำนวนมากทำให้เมืองพัทลุงเสื่อมโทรมลงมาก เมืองพัทลุงได้มีการฟื้นฟูบูรณะสิ่งปรักหักพังและรวบรวมราษฎรตลอดจนบูรณะวัดวาอารามอีกครั้งหนึ่งในสมัยออกขุนเทพตำรวจเป็นเจ้าเมือง ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พ.ศ. 2199 ได้ปราบกบฏพระไตรภูวนาทิตยวงศ์ พระยาพัทลุงและศรีภุรีปรีชา โดยประหารชีวิตทั้ง 3 คน และส่งคนจากเมืองหลวงคือ พระยาวิชิตณรงค์ ขุนหลวงศรีสาคร ออกญาจักรี ออกหลวงเพชรคำแหง ออกหลวงราชราชสงคราม ออกญาแก้วเคราพ พิไชยเขต ตามลำดับ จนถึงสมัยพระยาราชบังสัน (ตะตา) เป็นเจ้าเมือง พ.ศ. 2291 - 2306 ซึ่งท่านเจ้าเมืองผู้นี้ได้ย้ายเมืองพัทลุงมาตั้งที่เขาชัยบุรีหรือเขาเมือง และในสมัยพระภักดีเสนาซึ่งเป็นบุตรขึ้นเป็นเจ้าเมืองต่อมา ว่าราชการอยู่ได้ 5 ปี (2306 -

2310) ก็ถึงแก่กรรมที่กรุงศรีอยุธยา เนื่องจากหัวเมืองต่าง ๆ ถูกเกณฑ์ไปช่วยราชการสงครามกับพม่า และเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าในปี พ.ศ. 2310

พัตลุงสมัยกรุงธนบุรี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว พวกขุนนางและเชื้อพระวงศ์ต่างก็ตั้งตัวเป็นอิสระ ทางหัวเมืองปักษ์ใต้ พระปลัด(หนู) ผู้รักษาการเมืองนครศรีธรรมราชตั้งตัวเป็นอิสระ เรียกว่า “ซุมมูมเจ้านคร” ได้ปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมด เจ้านคร (หนู) ได้ส่งหลานชายคือพระยาท่าเสม็ดไปปกครองเมืองพัตลุง และย้ายเมืองพัตลุงไปตั้งที่ตำบลท่าเสม็ด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นเจ้าเมืองอยู่ได้ 2 ปีก็ถึงแก่กรรม ต่อมาเจ้านคร (หนู) ได้ส่งพระยาพิมลขันธ (สามิท้าวเทพกระบตรี) ไปเป็นเจ้าเมืองพัตลุง และได้ย้ายเมืองพัตลุงจากตำบลท่าเสม็ดไปตั้งที่บ้านควนมะพร้าว (ตำบลพญาขัน) พ.ศ. 2312 และถูกสมเด็จพระเจ้าตากสินยกทัพหลวงมาตีเมืองนครศรีธรรมราช เจ้านคร(หนู) พระยาพิมลขันธ หลวงสงขลา (วิเถียน) สู้ไม่ได้จึงพากันหนีไปเมืองปัตตานี และถูกจับตัวส่งกลับให้พระเจ้าตากสินสำเร็จโทษ ต่อจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้นายจันทรหมัดเล็กเป็นเจ้าเมืองพัตลุง (พ.ศ. 2312 - 2315) และย้ายเมืองพัตลุงไปตั้งที่บ้านม่วง (ตำบลพญาขัน อำเภอเมืองพัตลุง) ชาวบ้านเรียกว่า “พระยาบ้านม่วง” แต่ถูกถอดออกจากราชการโดยไม่ทราบสาเหตุ และได้โปรดเกล้าฯ ให้นายขุนบุตรพระยาราชบังสัน (ตะตา) เป็นพระยาแก้วเคราพพิไชยเขตว่าราชการเมืองพัตลุงคนทั่วไปนิยมเรียกว่า “พระยาพัตลุงขุนคางเหล็ก” ในสมัยนี้ได้ย้ายเมืองพัตลุงไปตั้งที่โคกลุง ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัตลุง

พัตลุงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ปราบดาภิเษกขึ้นเสวยราชสมบัติ พ.ศ. 2325 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาแก้วเคราพพิไชยเขต (ขุน) เป็นเจ้าเมืองต่อไป และให้ยกเมืองพัตลุงขึ้นเป็นเมืองโท ในช่วงปี พ.ศ. 2325 - 2382 มีเหตุการณ์พม่ายกทัพมาตีหัวเมืองทางปักษ์ใต้ และเกิดกบฏหลายครั้งจนทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเจ้าเมือง จนถึง พ.ศ. 2432 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.5) เสด็จประพาสเมืองพัตลุง พระยาอภัยบริรักษ์ (เนตร) ได้สร้างพลับพลาที่ประทับแรมไว้ริมทะเลสาบตำบลลำปำ และพ.ศ. 2437 รัชกาลที่ 5 ให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองหัวเมืองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2439 ได้ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งประกอบด้วยเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัตลุง มีเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก ตั้งศาลาว่าการที่เมืองสงขลา และโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองมีเงินเดือนตามหน้าที่ทุกคน พ.ศ. 2444 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุนทรานุรักษ์ (เลื่อง ภูมिरัตน์) ออกมาเป็นข้าหลวงประจำเมืองพัตลุง การปกครองเมืองพัตลุงมีผู้ว่าราชการเมืองผลัดเปลี่ยนกันหลายคน จนถึง พ.ศ. 2466 สมัยพระยา คณาภัยสุนทร (สา สุวรรณานนท์) เป็นผู้ว่าราชการเมืองพัตลุง ได้มีพระบรมราชานุญาตโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายตัวเมืองจังหวัดพัตลุงจากตำบลลำปำไปตั้งใหม่ที่

บ้านวังเนียง ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง และได้ทำพิธีเปิดที่ทำการศาลากลาง จังหวัดหลังใหม่เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2468 และพัฒนาเป็นเมืองท่าสำคัญของการค้าเมืองหนึ่งด้วยในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พัฒนาการของชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานต่าง ๆ และพัฒนามาเป็นชุมชนที่เจริญรุ่งเรืองและเสื่อมลงตามกาลเวลาของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในแต่ละยุคในแต่ละสมัยไม่ทำให้เมืองพัทลุงเสื่อมสลายลง กลับทำให้เมืองพัทลุงมีฐานอำนาจการผลิตสินค้าสำคัญหลายอย่าง เช่น ข้าว เครื่องเทศ ของป่า และเป็นเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนเมืองต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบมาแต่อดีตถึงปัจจุบันโดยเฉพาะการค้าทางเรือในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่อาศัยปัจจัยทางด้านเส้นทางคมนาคมทางรถไฟเป็นตัวเชื่อมกับการค้าทางเรือบริเวณนี้ด้วย

3. ชุมชนบริเวณเกาะเมืองสงขลา

ชุมชนบริเวณเกาะเมืองสงขลา ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของปากคลอง จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นการย้ายเมืองจากปากคลองด้านเหนือมาสร้างเมืองขึ้นใหม่ ในช่วงต้นของรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เหมาะสมสำหรับเป็นที่ตั้งเมืองที่ใช้เป็นศูนย์กลางทางการค้าถึงแม้ว่าสภาพความเหมาะสมของการป้องกันบ้านเมืองจากข้าศึกจะสู้เมืองฝั่งแหลมสน (บ่อทรัพย์) ไม่ได้ เพราะทางปากคลองด้านใต้เป็นสันทรายแคบ ๆ ไม่เหมาะสมกับการตั้งบ้านเมืองขนาดใหญ่ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 6,742 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 4,212 ไร่ ทิศเหนือจดปากอ่าวไทย ทิศตะวันตกจดทะเลสาบสงขลา ทิศตะวันออกจดทะเลอ่าวไทย และทิศใต้จดคลองลำโรง พื้นที่นี้จึงมีลักษณะเป็นเกาะ จึงเรียกว่า “เกาะเมืองสงขลา” ความเป็นมาของชุมชนบริเวณเกาะเมืองสงขลา ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม¹ กล่าวไว้ สรุปได้ดังนี้ การย้ายตัวเมืองสงขลาจากฝั่งแหลมสน (บ้านบ่อทรัพย์) มาตั้งที่ตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีรับสั่งให้ย้ายเมืองมาตั้งบริเวณพื้นที่เกาะเมืองสงขลาตั้งแต่ พ.ศ. 2375 ได้มีการสร้างบ้านเมืองใหม่ จวนเจ้าเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการ และวัดวาอารามรวมทั้งศาลหลักเมืองขึ้น ใช้เวลาในการก่อสร้างยาวนานถึง 10 ปี จึงมีการทำพิธีสมโภชหลักเมืองใหม่และย้ายเมืองอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2385 และพัฒนามาตามลำดับ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เริ่มทำการปฏิรูปการปกครองประเทศเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยเริ่มครั้งแรกใน พ.ศ. 2437 และในปี พ.ศ. 2439 ได้ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา พัทลุงและ 7 หัวเมืองถูกรวม

¹ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลา กับต่างเมือง,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 113 - 115. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2534.

เข้ากับเมืองนครศรีธรรมราช แต่ตั้งสำนักงานบัญชาการที่เมืองสงขลา ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลกลางให้ความสำคัญแก่เมืองสงขลาอย่างต่อเนื่อง มีผู้บัญชาการมณฑลคนแรกคือ พระยายมราช (ปั่น สุขุม) ส่วนพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เป็นเจ้าเมืองสงขลาขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลนครศรีธรรมราช มีการผลัดเปลี่ยนผู้ว่าราชการเมืองสงขลาตลอดมาตามลำดับจนถึง พ.ศ. 2460 กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนชื่อเมืองสงขลาเป็นจังหวัดสงขลา ผู้ว่าราชการเมืองก็เปลี่ยนมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลาจนถึง พ.ศ. 2476 การบริหารงานแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2476 ยกเลิกการปกครองแบบมณฑล เทศาภิบาลทั้งหมด จังหวัดสงขลาจึงแยกออกจากมณฑลนครศรีธรรมราช มีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งขึ้นตรงต่อกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งสอดคล้องกับที่ประโชติ เอกอรุ¹ กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันสรุปได้ว่า รัชกาลที่ 3 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ส่งไม้ “ชัยพฤกษ์” มาเป็นหลักชัย พร้อมเทียนชัยมา “ปักหลักชัยเมืองสงขลา” ที่บริเวณศาลเจ้าหลักเมืองในปัจจุบัน ถนนนางงาม ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา และรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เมืองสงขลาเป็นที่ตั้งของที่ว่าการมณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2439 ปกครอง 9 หัวเมือง คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง ปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ะแงะ รามัญ สายบุรี และหนองจิก ใน พ.ศ. 2463 เมืองสงขลา (บ่อยาง) ได้รับการสถาปนาเป็นสุขาภิบาลเมือง โดยพระราชบัญญัติสุขาภิบาลตามหัวเมือง รศ. 127 (พ.ศ. 2451) พ.ศ. 2475 รัชกาลที่ 6 ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยุบเลิกมณฑลและตั้งเมืองสงขลาเป็นจังหวัดสงขลาเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2478 ซึ่งการพัฒนาเมืองสงขลาเป็นไปอย่างค่อนข้างยากมาก นอกจากพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองสงขลาจะมีน้อยแล้ว พื้นที่ทั้งหมดประมาณร้อยละ 60 เป็นที่ดินส่วนราชการและสาธารณะประโยชน์ มีที่เหลือเพียงไม่มากนัก เทศบาลจึงไม่สามารถจัดหาผลประโยชน์เพื่อนำมาพัฒนา ท้องถิ่นได้เท่าที่ควรงบประมาณเทศบาลได้จากภาษีบำรุงท้องที่น้อยมาก ทำให้มีงบประมาณน้อยในการพัฒนาเมืองน้อย แต่อาศัยทำเลที่ตั้งที่ทำให้สงขลาได้รับประโยชน์จาก การค้าทางเรือและการทำประมง

พัฒนาการของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทั้งชุมชนทางฝั่งตะวันออก ชุมชนทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และชุมชนบริเวณเกาะเมืองสงขลา ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและกับโลกภายนอกที่ปรากฏหลักฐานทั้งเอกสารและโบราณคดีที่กล่าวมาทั้งหมดพอสังเขป ทำให้ทราบถึงภาพรวมของพัฒนาการชุมชนและวิวัฒนาการตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันและอนาคตของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา อันจะนำมาซึ่งการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนาต่อไป

¹ ประโชติ เอกอรุ. “การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองสงขลาในปัจจุบันและอนาคต,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 201 - 202. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2534.

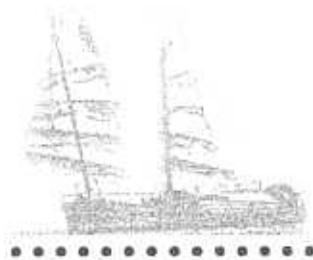
ยงยุทธ ชูแว่น¹ ได้กล่าวถึงลักษณะวัฒนธรรมของผู้คนที่ตั้งชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สรุปได้ว่า เป็นแหล่งที่ได้มีการยอมรับนับถือศาสนาฮินดู (พราหมณ์) มาก่อน มีหลักฐานปรากฏการพบเทวรูปพระนารายณ์ทรงหมวกแขก ร่องรอยเทวสถาน เทวรูปพระคเณศ รวมทั้งศิลปะในหลาย ๆ ท้องที่ ต่อมาเขตพื้นที่นี้พระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์ได้แพร่เข้ามา มีอิทธิพลอยู่ตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา มีหลักฐานปรากฏ การยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นพระพุทธรูปและเทวรูปพระโพธิสัตว์ของทางพระพุทธศาสนาผสมผสานอยู่ จึงทำให้มีข้อสันนิษฐานว่า บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมในเกาะชวาและสุมาตรา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 และได้พัฒนาขึ้นมาตามลำดับ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ปรากฏมีชุมชนเกิดขึ้นบนแผ่นดินบก คือ เมืองสทิงพระ ชุมชนพังงายาง และชุมชนวัดสี่หยัง บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นเขตพื้นที่พระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ได้แพร่เข้ามา มีอิทธิพลอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา แม้ว่าอยุธยาจะหมดอำนาจในการปกครองพัทลุงได้โดยตรงก็ตาม แต่ถือว่าอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในพื้นที่นี้อยู่ จากลักษณะความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมดังกล่าว อิทธิพลทางการเมืองจึงยังคงแฝงอยู่กับศาสนาและความเชื่อตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับศาสนาในพื้นที่นี้ด้วย นอกจากนี้พื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 - 23 เป็นช่วงสมัยที่อยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าเมืองแขก (อิสลาม) เข้ามามีอำนาจและแผ่อิทธิพลครอบคลุมพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นช่วงที่ทำให้อิทธิพลของเมืองหลวงหรืออยุธยาเสื่อมอำนาจลง วัฒนธรรมของศาสนาอิสลามเข้ามามีบทบาทในพื้นที่นี้มากขึ้นตลอดคาบสมุทรมาลายู มีชุมชนอิสลามเกิดขึ้นตามแนวบริเวณชายฝั่งทะเลตลอดแนวมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุง ทำให้กลุ่มชนเหล่านี้นำลัทธิศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ด้วย

เนื่องจากบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีประชาชนนับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธ จึงทำให้มีวัฒนธรรมแบบผสมผสานระหว่าง 2 ศาสนาดังกล่าว กิจกรรมที่จัดขึ้นจึงมีทั้งที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาอิสลามและกิจกรรมที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีของศาสนาพุทธ คือ คนไทยที่นับถือศาสนาอิสลามจะมีกิจวัตรประจำวัน และประเพณีต่าง ๆ ได้แก่ กิจวัตรประจำวัน ๆ ละ 5 ครั้ง การอ่านคัมภีร์อัลกุรอาน การถือศีลอด การประกอบพิธีฮัจญ์ และการบริจาคซะกาต เป็นต้น ส่วนคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธก็มีกิจวัตรประจำวันและกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ ตามแบบชาวพุทธทั่วไป ได้แก่ การทำบุญ-

¹ ยงยุทธ ชูแว่น. พัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. หน้า 20 - 30 ปริญญาโท อศ.ม. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529. อัดสำเนา.

ตักบาตร การบวช การทำบุญวันสารท การประกอบพิธีวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น

พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงเป็นชุมชนที่มีลักษณะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมและผู้คน เพราะอยู่ในบริเวณที่เรียกว่าขอบหรือรอยต่อของศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมทางภาคใต้โดยเฉพาะระหว่างนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ซึ่งมีความเข้มทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนากับเมืองปัตตานี อันเป็นศูนย์กลางสำคัญของการเผยแพร่วัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องในศาสนาอิสลาม และวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวมลายู

บทที่ 3

สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

การค้าทางเรือของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและชุมชนใกล้เคียง ซึ่งมีลักษณะสภาพพื้นที่ของชุมชนที่คล้ายคลึงกัน และจากการได้รับอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงของคตินิยมอันเนื่องมาจากศาสนา และการเปลี่ยนศูนย์อำนาจการปกครอง ซึ่งผู้คนบริเวณนี้ได้รับผลกระทบอยู่ตลอดเวลา ทำให้การพัฒนาชุมชน เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาไม่ได้รับผลประโยชน์เท่าที่ควร

พื้นที่บริเวณสามจังหวัดรอบทะเลสาบสงขลาโดยทั่วไปแล้ว มีลักษณะส่วนใหญ่เป็นที่ราบเหมาะแก่การทำนา สวนยางพาราและสวนผลไม้ต่าง ๆ อย่างไรก็ตามพื้นฐานของสังคมดั้งเดิมในบริเวณนี้จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณนี้ ลักษณะของสังคมดั้งเดิมก็คือ ชุมชนชาวนาและการค้าที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นอย่างน้อย โดยมีทะเลสาบสงขลาที่ถือได้ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ มีลำคลองต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลำคลองธรรมชาติซึ่งเกิดจากแนวเทือกเขานครศรีธรรมราช และลำคลองที่เกิดจากการขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการเดินเรือหรือการคมนาคมติดต่อสัมพันธ์ทางการค้าแบบพึ่งพากัน ตลอดจนเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์การป้องกันบ้านเมืองมาแต่อดีต

การศึกษาสภาพพื้นที่ของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่ชุมชนบริเวณลำคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ถึงอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่ชุมชนตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทย จากตำบลหน้าสะตน อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา และวิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง ได้แก่ วิธีการค้าส่งตามท่าเรือหลักและวิธีการค้าตามท่าเรือย่อยหรือการค้าเร่ตามชุมชน และประเภทของสินค้าที่ส่งตามท่าเรือหลักและการค้าย่อยตามชุมชน ตลอดจนลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่โดยสังเขปและศึกษาเอกสารประกอบในประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าว พอประมวลสรุปได้ดังนี้

1. สภาพพื้นที่ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

พื้นที่ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยสภาพทั่วไปเป็นพื้นที่ราบและในอดีตมีการตั้งชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณนี้ ซึ่งมีหลายชุมชนที่เคยเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนขนาดใหญ่และเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองท้องถิ่นมาแล้ว เช่น เมืองสทิงพระ เมืองพัทลุง

เมืองสงขลาริมเขาแดงฝั่งแหลมสน และเมืองสงขลาตำบลบ่อยาง เป็นต้น ชุมชนดังกล่าว เป็นชุมชนทำเรือชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ชาวเมืองมีอาชีพเกี่ยวกับการค้า ทำนาและการประมง อาชีพของชาวเมืองดังกล่าวส่งผลอันเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ของการก่อตั้งชุมชนเป็นสำคัญ ในการศึกษาสภาพพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นในการศึกษาพื้นที่ของ ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา คือพื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่ ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่ชุมชนบริเวณลำคลองจากอำเภอ ระโนด จังหวัดสงขลาถึงอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และพื้นที่ชุมชน ตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทย จากตำบลหน้าสะตอ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรี- ธรรมราชถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา พอประมวลสรุปได้ดังนี้

1.1 พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา

การศึกษาสภาพพื้นที่ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่จังหวัดพัทลุง พื้นที่อำเภอควนเนียงและอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจโดยสังเขป และศึกษาเอกสารประกอบการวิจัยของนักวิชาการ หลายคนที่ได้ศึกษาไว้แล้ว พอจะประมวลสรุปได้ดังนี้

1.1.1 จังหวัดพัทลุง เป็นจังหวัดหนึ่งที่ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งตะวันตกของ ทะเลสาบสงขลา มีสภาพพื้นที่ ดังที่ชัยวุฒิ พิชะกุล¹ ได้ศึกษาไว้ สรุปได้ว่า

จังหวัดพัทลุง ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่โดยทั่วไป ทางทิศตะวันตกเป็นภูเขาและที่สูงสลับซับซ้อน แล้วค่อยลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันออก จนจดทะเลสาบสงขลา ซึ่งสามารถแยกพื้นที่ออกเป็นเขต ๆ ได้ดังนี้

1. เขตเทือกเขาและที่ราบสูงทางทิศตะวันตก คือพื้นที่นับตั้งแต่เทือกเขา นครศรีธรรมราชทางทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 10 กิโลเมตร ระดับพื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเล 40-800 เมตร โดยมียอดเขาที่สูงที่สุดคือ ยอดเขาร้อน สูงจากระดับน้ำทะเล 1,322 เมตร นอกจากนี้ก็มียอดเขาอีกหลายยอดที่มีความสูงกว่า 1,000 เมตร เช่น ยอดเขาหลวง ยอดเขาลาดกว้างใหญ่ เป็นต้น พื้นที่เขตนี้เป็นดิน อุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วยดินร่วนปนทราย ดินภูเขา ดินลูกรัง เป็นเขตที่มีการพังทลาย ของดินได้ง่ายหากมีการทำลายป่า และเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารหลายสาย ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตก ได้แก่ คลองปากประ คลองท่าสาเก คลองลำป้า คลองหารเทา คลองท่ามะเตือ เป็นต้น

¹ ชัยวุฒิ พิชะกุล. "พัทลุง,จังหวัด," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2449 - 2457. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

2. เขตที่ราบสลับเนินเขาตอนกลาง คือพื้นที่ที่มีอาณาเขตอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตแรก เป็นระยะทางยาวประมาณ 20 กิโลเมตร มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินเขาแบบเนินลูกฟูกสลับกับที่ราบเป็นตอน ๆ สูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ 5 - 15 เมตร ลักษณะดินเป็นดินทรายและดินเหนียว มีภูเขาหินปูนสูง ๆ ต่ำ ๆ อยู่ทั่วไป เช่น เขาหัวแตก เขาชัยบุรี เขาทอง เขาอ้อ เขากลาง เขาชัยสน ระหว่างภูเขามีลำน้ำและที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูก

3. เขตที่ราบดินตะกอนชายฝั่งทะเลสาบ คือพื้นที่นับตั้งแต่ทางทิศตะวันออกของทางรถไฟไปจบฝั่งทะเลสาบมีความกว้างโดยเฉลี่ยประมาณ 10 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบ ในตอนเหนือและตอนกลางของเขตนี้มีเขาหินปูนหลายแห่ง เช่น เขาจิ้งโจ้ เขาพระแสน พระอ้น เขาผี เขาหินแท่น เขาแดง เขากทะเล เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหนองบึงอีกหลายแห่ง บึงที่มีขนาดใหญ่ที่สุดคือ “ทะเลน้อย”

4. เขตหมู่เกาะในทะเลสาบสงขลา คือพื้นที่ที่เป็นเกาะในทะเลสาบสงขลา ได้แก่ เกาะนางคำ เกาะหมาก เกาะแก่ง เกาะทม เกาะแพะ เกาะยวน เกาะเสือ เกาะโคบ เกาะตำเหียง เกาะราบ เกาะกระ และหมู่เกาะสี่เกาะห้าในเขตอำเภอปากพะยูน เกาะเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือนอาศัย เพราะมีที่ราบใช้ในการเพาะปลูกน้อยมาก ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามเกาะส่วนใหญ่หันมาประกอบอาชีพทางการประมงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น เกาะใหญ่ ๆ ที่มีประชากรอาศัยอยู่มากมีฐานะเป็นตำบล คือ เกาะหมาก กับเกาะนางคำ

จากสภาพพื้นที่ของพัทลุงที่เป็นภูเขาและที่สูงสลับซับซ้อนตลอดจนมีพื้นที่ลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันออกมาจดทะเลสาบสงขลา พื้นที่จังหวัดพัทลุงจึงมีธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่เกิดจากเขตเทือกเขาและที่ราบสูงทางทิศตะวันตก เขตที่ราบสลับเนินเขาตอนกลาง เขตที่ราบดินตะกอนชายฝั่งทะเลสาบสงขลา และเขตหมู่เกาะในทะเลสาบสงขลา ซึ่งลักษณะพื้นที่ดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตสามารถนำทรัพยากรในพื้นที่มาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ กันมาแต่อดีตที่มาเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ และการค้าระหว่างชุมชน เช่น การค้าของป่า เครื่องเทศ และสัตว์น้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งผลิตข้าวได้มากพื้นที่หนึ่งด้วย ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการผลิตข้าวสนับสนุนกองทัพในสมัยอยุธยาและสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

1.1.2 อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา เดิมอยู่ในเขตปกครองของอำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นอำเภอหนึ่งที่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ดังที่ นงลักษณ์ โชติพันธุ์¹ ได้ศึกษาไว้ สรุปได้ว่า สภาพภูมิประเทศพื้นที่โดยทั่วไปของอำเภอควนเนียง

¹ นงลักษณ์ โชติพันธุ์. “ควนเนียง, กิ่งอำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 2. หน้า 465. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ราบลุ่มไปทางทะเลสาบสงขลา มีลำคลองหลายสายไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา มีลำคลองสำคัญที่ใช้ประโยชน์ในการกสิกรรมและการเดินทางเรือที่มีต้นน้ำจากเทือกเขาแก้ว ผ่านอำเภอรัตภูมิ คือ คลองรัตภูมิไหลผ่านตำบลเขาพระ ตำบลท่าชะมวง ตำบลกำแพงเพชร ตำบลคูหาใต้ ผ่านพื้นที่อำเภอควนเนียงออกสู่ทะเลสาบสงขลา

สภาพพื้นที่ของอำเภอควนเนียงทำให้ประชากรในพื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา สวนยางพารา และการทำประมงในบริเวณทะเลสาบสงขลา

1.1.3 อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา เดิมอยู่ในเขตปกครองของอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นอำเภอหนึ่งที่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ดังที่สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์¹ ได้กล่าวถึงสภาพพื้นที่ของอำเภอบางกล่ำไว้ สรุปได้ว่า อำเภอบางกล่ำมีพื้นที่ทั้งหมด 103.9 ตารางกิโลเมตร สภาพภูมิประเทศพื้นที่โดยทั่วไปของอำเภอบางกล่ำส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีสภาพเหมาะแก่การประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำสวนผลไม้ ยางพารา เป็นต้น

1.2 พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

การศึกษาพื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา พื้นที่บริเวณนี้ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสดินธุ์ และอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจโดยสังเขป และศึกษาเอกสารประกอบการวิจัยของนักวิชาการหลายคนที่ได้ศึกษาไว้แล้ว พอประมวลสรุปได้ว่าพื้นที่บริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา มีลักษณะเป็นสันทรายที่ทอดไปตามแนวยาวเหนือจดใต้ของชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาที่ติดต่อกับทะเลอ่าวไทยฝั่งตะวันตกหรือฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรที่เรียกว่า “คาบสมุทรสทิงพระ” ซึ่งมีความเหมาะสมในสภาพภูมิศาสตร์และพัฒนาการทางการเกษตรเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่สามารถใช้ประโยชน์ทางการเกษตรและเส้นทางการเดินเรือที่ติดต่อกับชุมชนทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ตลอดจนการติดต่อค้าขายกับชาติต่าง ๆ ได้ในอดีต สภาพพื้นที่บนสันทรายบริเวณนี้เป็นพื้นที่ราบตั้งแต่อำเภอระโนดและพื้นที่ราบสลับเนินเขาเล็ก ๆ ในพื้นที่อำเภอสทิงพระ (ฝั่งตะวันตกของถนนสายสงขลา-ระโนด) อำเภอกระแสดินธุ์ และอำเภอสิงหนคร (ฝั่งตะวันตกของถนนสายสงขลา-ระโนด) พื้นที่บริเวณนี้มีลำคลองหลายสาย เช่น คลองระโนด คลองอู่ตะเภา คลองโรง คลองเชิงแส

¹สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. “บางกล่ำ, กิ่งอำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 5. 1849. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

คลองรี (คลองเรือรี) คลองพรวน คลองห้วยลาด และคลองสทิงหม้อ เป็นต้น คลองต่าง ๆ ดังกล่าวนอกจากจะเป็นเส้นทางคมนาคมแล้วยังเป็นเส้นทางที่สามารถติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ ทั้งที่อยู่บริเวณฝั่งทะเลเดียวกันและสามารถออกสู่ฝั่งทะเลอ่าวไทยได้ด้วย

1.3 พื้นที่ชุมชนบริเวณลำคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ถึงอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช

การศึกษาสภาพพื้นที่ชุมชนบริเวณลำคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ตามลำคลองที่เป็นเส้นทางเดินเรือสายหลักที่ติดต่อกับอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและนำประสบการณ์เดิมตลอดจนการสำรวจพื้นที่ศึกษาโดยสังเขป พอประมวลสรุปได้ว่า ลักษณะพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างลุ่มทะเลสาบสงขลา กับลุ่มน้ำปากพนัง ลำคลองสายนี้เป็นแนวขนานไปกับริมฝั่งทะเลอ่าวไทย สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมทางเรือตลอดทุกฤดูกาล เป็นที่ตั้งชุมชนใหญ่ ๆ หลายชุมชน และสายคลองบางตอนสามารถใช้เป็นเส้นทางเดินเรือออกสู่ทะเลอ่าวไทยได้ เช่น คลองท่าเขิน คลองปากกระวะ คลองปากแตระ เป็นต้น และติดต่อกับทะเลสาบสงขลาโดยออกทางปากคลองระโนด

พื้นที่บริเวณนี้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ผลิตข้าวที่สำคัญของอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ที่เรียกว่า “ทุ่งระโนด” (รวมตำบลตะเคียนชะโอน ตำบลบ้านขาว และบ้านทุ่งสงวนของอำเภอระโนด) และพื้นที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เส้นทางสายนี้จึงเป็นสายคลองที่เป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชนบริเวณนี้ เพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำสำหรับการกสิกรรม และเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายกับชุมชนต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

สภาพปัจจุบันชุมชนบริเวณริมคลองสายนี้ได้อพยพเคลื่อนย้ายบ้านเรือนมาตั้งตามแนวของถนนสายต่าง ๆ ทำให้ลำคลองสายนี้ตื้นเขิน ประกอบกับการจัดสร้างทางเชื่อมโยงกับชุมชนต่าง ๆ และก่อสร้างสะพานต่ำมาก จึงไม่สามารถใช้เดินเรือได้ และทำให้คลองสายนี้ลดบทบาทเพื่อการเดินเรือคงเหลือแต่เป็นที่เก็บกักน้ำเพื่อการเกษตรเท่านั้น

1.4 พื้นที่ชุมชนตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยจากตำบลหน้าสะตอ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

สภาพพื้นที่ตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยจากตำบลหน้าสะตอ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยได้กำหนดแบ่งให้เป็นพื้นที่บริเวณที่อยู่ทางทิศตะวันออกของถนนสายสงขลา-ปากพนัง ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ของอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ บางส่วนของอำเภอสิงหนคร และอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา จากการศึกษาเอกสารและการสำรวจพื้นที่โดยสังเขป พอประมวลสรุปได้ว่า พื้นที่บริเวณนี้เป็นแนวสันทรายของคาบสมุทรสทิงพระติดกับริมฝั่งทะเลอ่าวไทย มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบ

สันทรายและมีที่ราบลุ่มขนานไปกับแนวสันทรายริมฝั่งทะเลอ่าวไทย ซึ่งอมรา ศรีสังข์¹ ได้อ้างถึงความเห็นของธราพงศ์ ศรีสุชาติ นักโบราณคดี กรมศิลปากร ผู้ดำเนินการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ (ปี พ.ศ. 2521 - 2523) สรุปได้ว่าแผ่นดินบริเวณคาบสมุทรสทิงพระเกิดขึ้นมานานแล้ว จากการศึกษาชั้นดินปรากฏหลักฐานมีการทับถมของตะกอนทะเลได้พื้นดิน มีอายุประมาณ 5,000 ปี เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของชุมชนที่เจริญขึ้น พื้นที่บริเวณนี้เป็นชุมชนเกษตรกรรม มีการทำนา ปลูกพืช และทำการประมงริมฝั่งทะเลอ่าวไทย มีชุมชนสำคัญ ๆ ตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เช่น ชุมชนบ้านหน้าศาล ตำบลหน้าสะตน ชุมชนบ้านท่าเขิน ชุมชนบ้านปากแตรระ ชุมชนบ้านเถรแก้ว ชุมชนบ้านปากกระวะ ชุมชนบ้านสทิงพระ ชุมชนบ้านม่วงงาม ชุมชนบ้านหัวเขา เป็นต้น ชุมชนต่าง ๆ ดังกล่าวจะเป็นชุมชนที่ผู้คนประกอบอาชีพการประมง ชายฝั่งและการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวนผลไม้ และการค้าขายทางเรือ เป็นต้น

จากสภาพพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง ส่งผลให้ชุมชนบริเวณนี้สามารถติดต่อกันระหว่างชุมชนบริเวณนี้ และชุมชนภายนอกฝั่งตะวันออกของภาคใต้ ส่งผลให้เกิดกิจกรรมทางการค้าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในลักษณะของการค้าทางเรือในบริเวณนี้

2. วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง

การค้าในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบและบริเวณใกล้เคียงเป็นกิจกรรมที่อยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนบริเวณนี้ เพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนทั้งที่เป็นผลผลิตจากชุมชน และเป็นผลผลิตที่มาจากชุมชนอื่น จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ผู้ที่ทำการค้าในอดีตหลายคนเกี่ยวกับวิธีการค้าทางเรือในพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พอสรุปได้ว่าการค้าบริเวณนี้มี 2 วิธี คือ การค้าส่งตามท่าเรือหลัก และการค้าตามท่าเรือย่อยหรือการค้าเร่ตามชุมชน วิธีการค้าแต่ละวิธีพอประมวลสรุปได้ ดังนี้

2.1 วิธีการค้าส่งตามท่าเรือหลัก

การค้าส่งตามท่าเรือหลักเป็นวิธีการค้าของผู้ค้ารายใหญ่ที่ดำเนินการจัดส่งสินค้าจากต้นทางหรือจากผู้ผลิต หรือผู้ร่วมสินค้าต้นทาง จัดส่งไปยังผู้ค้าหลักตามชุมชน ซึ่งอยู่ปลายทางที่เป็นผู้ค้าปลีกตามชุมชน การค้าขายในสมัยโบราณเป็นการค้าลักษณะเครือข่ายทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนที่ของสินค้าและการบริการต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ท่าเรือที่เป็นศูนย์กลางการค้าจะมีบทบาทสูงในการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจ ศูนย์กลาง

¹อมรา ศรีสังข์. "ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 3. หน้า 993. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

เหล่านี้อาจขยายกว้างไกลกว่าที่ปรากฏ และอาจมีผลทำให้เกิดการเคลื่อนเปลี่ยนทาง การเมืองท้องถิ่น หรือระดับที่เกี่ยวข้องไปถึงอาณาจักรภายนอกอีกด้วย จากการสัมภาษณ์ สุข โหมเกื้อ เกี่ยวกับวิธีการค้าส่งบริเวณท่าเรือหลัก มีวิธีการสั่งซื้อสินค้าว่า

ถ้าจะสั่งซื้อสินค้าต้องรอเรือสำเภามาส่งสินค้าก่อน เมื่อมีเรือมาส่งสินค้าและรับสินค้าแล้ว หากต้องการสินค้าเพิ่มตามที่ลูกค้าต้องการ ก็จะสั่งซื้อโดยฝากรายการไปกับ เรือลำที่มาส่งสินค้า และจะรับสินค้าได้ก็ต่อเมื่อมีเรือลำดังกล่าวหรือลำอื่นที่พ่อค้า ส่งมาหรือฝากติดมากับเรือสินค้ากลุ่มเดียวกันมาส่ง ซึ่งอาจใช้เวลาเป็นเดือนหรือเร็วกว่านั้นก็ประมาณ 20 วัน เพราะการเดินทางของเรือที่ใช้ใบอาศัยแรงลมจะไม่สามารถเดินทางถึงตามกำหนดได้ แต่ไม่เป็นปัญหาในการทำการค้าเพราะพ่อค้าและ ลูกค้ารู้สภาพของการคมนาคมดี แต่หากเป็นสินค้าบริโภค เช่น ปลาเค็ม ปูเค็ม น้ำตาล หอม กระเทียม เป็นต้น จะมีใช้ครั้งละมาก ๆ โดยไม่ขาด จะรอสินค้า ตามสั่งก็แต่สินค้าประเภทอุปโภค เช่น เหล็ก กระเบื้อง สังกะสี ลวดหนาม เป็นต้น¹

จากลักษณะดังกล่าวการสั่งซื้อสินค้ามายังท่าเรือหรือร้านค้าต่าง ๆ ตาม ท่าเรือหลักของพ่อค้ารายย่อยจึงเน้นสินค้าบริโภคไว้ครั้งละมาก ๆ ให้พอกับความต้องการ ของผู้บริโภคในแต่ละช่วงที่เรือจะมาส่งสินค้าในครั้งต่อไป ส่วนสินค้าอุปโภคก็จะสั่ง เก็บไว้บ้างเพื่อรองรับความต้องการ แต่ส่วนใหญ่พ่อค้าแล้วจะสั่งซื้อตามความต้องการ ของลูกค้าเฉพาะที่มาสั่งไว้กับทางร้านเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามสินค้าต่าง ๆ ที่เรื่อนำมานั้น จะมีโรงเก็บสินค้าไว้เพื่อสำรองสินค้าในบางฤดูกาลที่เรือไม่สามารถนำส่งได้ เช่น ฤดูมรสุม ซึ่งพ่อค้าและผู้บริโภคทราบดีและมีการสั่งซื้อเก็บไว้ใช้เมื่อถึงฤดูกาลดังกล่าวด้วย

จากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการค้าและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการค้าส่งตามท่าเรือหลัก บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาหลายคนในอดีตได้ให้ข้อมูลที่สำคัญพอสรุปได้ว่า การค้าส่ง ได้ใช้วิธีการดำเนินการ 2 ลักษณะคือ ส่งสินค้าตามใบบอกให้กับผู้ค้าตามชุมชนท่าเรือหลัก ด้วยการอาศัยเรือส่งสินค้าโดยผู้จัดส่งไม่ต้องไปกับเรือสินค้าแต่จะมอบหมายหน้าที่ในการจัดส่งให้กับเรือส่งประจำเป็นผู้จัดส่งตามใบบอก(ใบสั่ง)และมอบหมายให้ชำระเงินค่าสินค้าต่าง ๆ มากับเรือดังกล่าว หรือรับสินค้าแลกเปลี่ยนกลับมาตามจำนวนเงินที่ส่งสินค้า ลักษณะ ดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นกับเครือข่ายการค้าที่เป็นลูกค้าหรือทำการค้ากันเป็นประจำ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีสัจจะทางการค้าซึ่งกันและกัน ลักษณะที่สองเจ้าของสินค้าเดินทางไปพร้อม กับเรือสินค้าด้วย โดยการจัดส่งสินค้าที่มีอยู่ลงเรือเพื่อนำสินค้าไปเสนอขายตามท่าเรือหลัก ให้ผู้รับสินค้าตามท่าเรือหลักเลือกรับสินค้าตามที่ต้องการ เป็นการจัดการด้วยตนเอง วิธีการนี้ผู้ค้าสามารถสำรวจความต้องการสินค้าของตลาดและดูช่องทางในการเปิดสินค้าใหม่ ๆ

¹ สุข โหมเกื้อ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 27 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย อำเภอ- ความขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.

ไปด้วย

2.2 การค้าตามท่าเรือย่อยหรือการค้าเร่ตามชุมชน

การค้าตามท่าเรือย่อยหรือการค้าเร่ตามชุมชน เป็นวิธีการขายตรงระหว่างผู้ขายกับผู้ซื้อ ด้วยการอาศัยเรือขนาดเล็กบรรทุกสินค้านำออกเร่ขายไปตามชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ ๆ จากการสัมภาษณ์ผู้ทำการค้าและผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบหลายคนเกี่ยวกับการค้าเร่ พบประมวลสรุปได้ว่า การค้าเร่ตามชุมชน พ่อค้าจะนำสินค้าลงเรือแล้วนำเรือไปตามสายคลองต่าง ๆ ในชุมชน ขายสินค้าให้กับผู้คนที่อาศัยอยู่ตามสายคลองหรือตามตลาดนัดชุมชน เมื่อขายหมดก็จะกลับมารับสินค้าตามท่าเรือหลักอีกครั้งหนึ่ง แล้วนำไปขายต่อไปตามสายคลองอีกโดยที่ผู้ค้าจะทราบความต้องการของผู้ซื้อสินค้าเป็นอย่างดี บางครั้งหากมีสินค้ามากและขายไม่หมด ผู้ค้าก็จะนำเรือล่องไปเร่ขายโดยอาจแวะพักแรมตามชุมชนหรือบ้านเรือนที่ได้รับเชิญให้พัก และเดินทางต่อไปจนจำหน่ายสินค้าได้หมดจึงเดินทางกลับและในบางโอกาสนำสินค้าที่ผลิตในท้องถิ่นอื่นกลับมาจำหน่ายในชุมชนบ้านของตนเองด้วย จากการสัมภาษณ์ สุทิน เกื้อทิพย์ เกี่ยวกับวิธีการค้าเร่ตามชุมชนไว้ว่า

ในชุมชนนี้จะมีเรือของพ่อค้าแจวเรือมาขายของ ในเรือจะมีสินค้าเบ็ดเตล็ดมากมาย เช่น น้ำตาล น้ำปลาปลาแห้ง ปลาเค็ม ปูเค็ม กุ้งส้ม เกลือ สบู่ ผงซักฟอก ยาสามัญประจำบ้าน เป็นต้น พ่อค้าล่องเรือมาขายเดือนละไม่น้อยกว่า 3 - 4 ครั้ง และมีหลาย ๆ ลำ ล่องเรือมาจากอำเภอระโนดแล้วกลับเมื่อขายสินค้าหมด หากกลับก็จะเอาข้าวเปลือกที่คิดเป็นค่าสินค้าใส่ลำเรือกลับ แต่มาระยะหลังเมื่อมีเรือประเภทใช้เครื่องยนต์ร้านค้าในชุมชนก็เกิดขึ้น โดยคนในชุมชนจะไปซื้อสินค้าที่ตัวอำเภอระโนดมาขายในหมู่บ้าน เรือแจวขายของเร่ก็หมดไป แต่ยังมีเรือยนต์มาเร่ขายแทน โดยขายตามท่าหน้าของชุมชนหรือท่าหน้าของบ้านที่มีโรงสีข้าว¹

วิธีการค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าส่งตามชุมชน นอกจากทำการค้าขายเพื่อสร้างรายได้ให้กับผู้ค้าแล้วยังเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตระหว่างกันแบบพึ่งพากันด้วยตลอดจนเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ค้ากับผู้ซื้อได้เป็นอย่างดี

3. ประเภทของสินค้าที่ค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าเร่ตามชุมชน

บทบาทการเป็นศูนย์กลางการค้าส่งบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งที่เป็นการค้าส่งและการค้าส่งผ่านไปยังเมืองต่าง ๆ เมืองสงขลาจะเป็นศูนย์กลางของการส่งผ่านสินค้าไปยังชุมชนและสถานที่ต่าง ๆ โดยพ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้จัดส่งสินค้าไปยังชุมชนและสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้น และในขณะเดียวกันพ่อค้าคนกลางก็จะรับซื้อสินค้าจากชุมชนและสถาน

¹ สุทิน เกื้อทิพย์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 82/1 หมู่ที่ 3 ตำบลแดนสงวน อำเภอ-ระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.

ที่ต่าง ๆ เหล่านั้นมาด้วย จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการค้าทางเรือ พอจะจัดแบ่งประเภทของสินค้าได้ดังนี้

3.1 สินค้าพื้นเมือง

3.2 สินค้าอุตสาหกรรม

3.3 สินค้าอื่น ๆ

3.1 สินค้าพื้นเมือง

สภาพพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบ มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดเป็นสังคมและวัฒนธรรมของเกษตรกรบริเวณทุ่งระโนดทางทิศเหนือของทะเลสาบติดต่อไปจนถึงอำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอปากพนัง ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช หรือบริเวณลุ่มน้ำปากพนัง เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ เป็นสินค้าส่งมายังเมืองสงขลาอย่างต่อเนื่องเพื่อส่งขายไปยังเมืองสงขลาและบางส่วนส่งต่อไปยังเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ในทะเลสาบสงขลามีทรัพยากรสัตว์น้ำนานาชนิด เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น ทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มีอาหารสำหรับบริโภคอย่างพอเพียง และยังสามารถนำมาแปรรูปในลักษณะของการถนอมอาหารด้วยการ หมัก ตอง ทำแห้ง ทำเค็ม ไว้บริโภคหรือส่งขายเป็นสินค้าที่สามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชนตลอดมา ได้แก่ ปลาแห้ง กุ้งแห้ง ปลาเค็ม แป้งแดง จิ้งจิ้ง เป็นต้น

นอกจากนี้ในบริเวณดังกล่าวยังมีผลผลิตที่ได้จากพืชผักอย่างอื่นที่นอกเหนือจากข้าว ได้แก่ ข่างพารา น้ำตาลโตนด พริกไทย และผลไม้อื่น ๆ เป็นต้น และผลผลิตที่ได้จากป่าและธรรมชาติต่าง ๆ ได้แก่ ดิบุก รังนก ไม้และสมุนไพร เป็นต้น สินค้าต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ได้มีการแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และส่งขายโดยพ่อค้าคนกลางไปยังชุมชนเมืองใกล้เคียงและต่างประเทศอีกด้วย

3.2 สินค้าอุตสาหกรรม

สภาพพื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา นอกจากจะมีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยหลักที่ใช้เพื่อการดำรงชีพแล้ว ยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่นำมาใช้ประโยชน์ที่เกิดจากภูมิปัญญาของมนุษย์ เช่น การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่สามารถส่งจำหน่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน จากหลักฐานที่นักโบราณคดีค้นพบแสดงให้เห็นถึงความเจริญและพัฒนาการของอุตสาหกรรมประเภทนี้บนคาบสมุทรสทิงพระในท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น บ้านสทิงหม้อ ชุมชนปะโอ และเกาะยอ เป็นต้น

นอกจากนี้ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะรับและนำสินค้าจากเมืองหลวงซึ่งเป็นแหล่งผลิตสินค้าอุตสาหกรรมที่จำเป็นต้องใช้ในครัวเรือนมาจำหน่ายในบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบ ได้แก่ เสื้อผ้า เหล็ก ตะปู เครื่องมือเครื่องใช้และวัสดุเพื่อการก่อสร้างบ้านเรือน

เครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ผงซักฟอก สบู่ เป็นต้น

3.3 สินค้าอื่น ๆ

การค้าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา นอกเหนือจากสินค้าที่ผลิตได้ในพื้นที่หรือสินค้าพื้นเมืองและสินค้าอุตสาหกรรมแล้ว ยังมีสินค้าประเภทอื่น ๆ เช่น เกลือ กระสอบกกลือ กระจูด เป็นต้น สินค้าเหล่านี้เป็นสินค้าที่ผลิตโดยชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยใช้วัสดุในท้องถิ่นคือ ตันกก และต้นกระจูดมาสานผลิตเป็นเสื่อสำหรับปูนั้งนอนในบ้านเรือนทั่วไปและกระสอบสำหรับบรรจุสิ่งของหรือสินค้าต่าง ๆ เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาร ปลายข้าว รำ เกลือ และสินค้าอื่น ๆ สินค้าประเภทต่าง ๆ ดังกล่าว ที่ทำการค้าส่งและค้าปลีกในบริเวณชุมชนต่าง ๆ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่มีและผลิตจากวัสดุหรือเป็นผลผลิตของชุมชนในบริเวณนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความมีศักยภาพของพื้นที่และผู้คนในชุมชนนี้ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ตลอดจนรู้จักการจัดการกับผลผลิตต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนในภูมิภาคนี้ด้วย อย่างไรก็ตามบทบาทการเป็นศูนย์กลางการค้าส่งผ่านสินค้าของชุมชนบริเวณนี้ ที่มีเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลางในการทำหน้าที่ส่งต่อสินค้าไปยังดินแดนอื่น ๆ ทั้งใกล้และไกลโดยอาศัยพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนชาติอื่น เช่น คนจีน เป็นผู้กระจายสินค้าต่าง ๆ ดังกล่าวไปยังชุมชนแหล่งอื่น ๆ ทั้งใกล้และไกลดังกล่าวแล้ว

สภาพการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันได้หมดบทบาทลงโดยสิ้นเชิง เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ได้เคลื่อนย้ายจากบริเวณริมคลองที่เป็นท่าเรือไปตั้งชุมชนที่อยู่ริมถนน และบางส่วนได้อพยพครอบครัวไปทำมาหากินในเมืองใหญ่หรือเมืองหลวง ทำให้การค้าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีตไม่มีบทบาทอีกต่อไป บริเวณท่าเรือที่เคยเป็นชุมชนใหญ่ในอดีตก็มีสภาพเกือบเป็นชุมชนร้าง เช่น ชุมชนบ้านคลองแดน ชุมชนบ้านเขาพังไกร หรือชุมชนวัดเขียนบางแก้ว เป็นต้น

ภาพประกอบ 1 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากროฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา บริเวณ
วัดนาหว้า อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา

ภาพประกอบ 2 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากโรฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา
บริเวณท่าน้ำวัดแหลมจาก อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งเคยเป็น
ท่าเรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสารในอดีต

ถ่ายเมื่อ เดือนเมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 3,4 สภาพทำเรือบ้านปากจำ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา อดีตกเคยเป็น
ทำเรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสาร เพื่อขึ้นฝั่งและระบายสินค้า
ไปตามลำคลองสู่อำเภอรัตนภูมิและสตูลบางส่วน ปัจจุบันทำหน้าที่
เป็นทำเรือกุ้งและปลาในทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันตก

ภาพประกอบ 4 ถ่ายเมื่อ เดือนเมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 5 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง
ในอดีตเคยเป็นท่าเรือรับส่งผู้โดยสารและสินค้าจากท่าเรือต่าง ๆ
ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ภาพประกอบ 6 ถ่ายจากสะพานที่สร้างขึ้นเพื่อติดต่อระหว่างปากพะยูนกับเกาะหมาก
เป็นภาพถ่ายท่าเรือปากพะยูนอีกมุมหนึ่ง

ถ่ายเมื่อเดือน เมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 7,8 สภาพท่าเรือชุมชนบ้านคูขุด อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
อดีตเคยเป็นท่าเรือที่สำคัญฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา
ปัจจุบันยังคงมีการเดินเรือบริการนักท่องเที่ยวชมนกน้ำในทะเล-
สาบสงขลา

ภาพประกอบ 8 สภาพเรือที่หมดบทบาทการใช้งานถูกทิ้งให้หมดสภาพในตาม
กาลเวลา

ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2541

ภาพประกอบ 9,10 สภาพท่าเรือชุมชนบ้านคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา
อดีตเคยเป็นชุมทางการเดินเรือที่มีลำคลองสี่สายมาบรรจบกัน
ปัจจุบันหมดสภาพโดยสิ้นเชิงผู้คนได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่
ริมถนนโดยใชยานพาหนะรถยนต์เป็นหลัก

ภาพประกอบ 10 ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 11,12

สภาพท่าเรืออำเภอกระโนน จังหวัดสงขลา อดีตเคยเป็น
ชุมทางเรือที่สำคัญของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ปัจจุบัน
หมดบทบาทโดยสิ้นเชิง

ภาพประกอบ 12

ถ่ายเมื่อ เดือน เมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 13,14 สภาพปัจจุบันของท่าเรือหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราชเคยเป็นท่าเรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสารในอดีต ปัจจุบันหมดบทบาทโดยสิ้นเชิง

ภาพประกอบ 14 ถ่ายเมื่อ เดือน เมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 15,16 สภาพปัจจุบันของท่าเรือปากพันธ์ อำเภอปากพันธ์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นท่าเรือที่ยังคงทำหน้าที่รับส่งสินค้าและผู้โดยสาร แม้บทบาทดังกล่าวจะลดน้อยลงไปบ้างก็ตาม

ภาพประกอบ 16 ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2540

4. ลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน อาจแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยระบบการเมืองและการปกครอง และ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยวัฒนธรรมและระบบเศรษฐกิจการค้า พอประมวลได้ดังนี้

4.1 ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยระบบการเมืองและการปกครอง

การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาหลังจากสทิงพระได้สูญเสียดานภาพไปในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 สงบ ส่งเมือง¹ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางและการจัดการระบบการเมืองในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างเมือง โดยอาศัยอำนาจทางการเมืองการปกครองที่มีผลต่อการเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการค้าในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สรุปได้ว่า ได้เกิดศูนย์กลางการปกครองแห่งใหม่ขึ้นที่เมืองพัทลุงเก่าที่พะโคะ ทำให้อาณาจักรนครศรีธรรมราชถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรทางภาคกลาง รัฐบาลกลางได้ใช้เมืองพัทลุงและเมืองไชยาถ่วงดุลอำนาจเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อสร้างดุลอำนาจทางการเมืองขึ้นมา เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการคบคิดกันระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้แข็งข้อต่อรัฐบาลกลาง ดังจะเห็นได้จากการแยกเมืองพัทลุง ไชยา และชุมพรจากเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา ต่อมาตอนปลายสมัยอยุธยา เมื่อย้ายเมืองพัทลุงไปตั้งที่บางแก้วแล้ว เริ่มเกิดสงครามเพื่อกำหนดเขตอิทธิพลระหว่างชาวไทยพุทธและชาวมุสลิมขึ้นบริเวณภาคใต้ตอนล่างคือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้ชาวมุสลิมกลุ่มหนึ่งเข้ามายึดครองและก่อตั้งเมืองสงขลาขึ้น “เมืองสงขลาหัวเขาแดง” และถูกทำลายลงจนต้องมีการร่วมผู้คนมาอีกฟากหนึ่งของภูเขา เรียกว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” ชุมชนต่าง ๆ ที่มีการเปลี่ยนย้ายศูนย์กลางอยู่ไปมาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็ยังมีบทบาทในการทำการค้าที่มีลักษณะความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบด้วยกัน และมีความสัมพันธ์กันตามระบบศูนย์กลางอำนาจที่มีการเปลี่ยนฐานและศูนย์กลางของภูมิภาคนี้

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ชุมชนเหล่านี้ก่อนรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 จะมีความสัมพันธ์ต่อกันกับเมืองหลวงตามระบบรัฐบรรณาการหรือรัฐบริวาร หมายถึง เมืองเล็กขึ้นกับเมืองใหญ่และมีหน้าที่เป็นกันชนปกป้องเมืองใหญ่สำหรับชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะมีฐานะต่างกัน 2 ประเภท คือ เมืองชั้นนอก หรือเมืองพระยามหานคร กับบริวารของเมืองพระยามหานคร เช่น เมืองพัทลุงตั้งแต่สมัยอาณาจักรนครศรีธรรมราชเรื่อยมา (1991 - 2031) ตรงกับสมัยของ

¹ สงบ ส่งเมือง. “ลุ่มทะเลสาบสงขลาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สมัยหลังสทิงพระ,” ใน ประวัติศาสตร์โบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. หน้า 94 - 98. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2528.

พระบรมไตรโลกนาถ มีฐานะเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราช หรือเมืองสงขลา ก่อนปี 2334 เคยมีฐานะเป็นทั้งเมืองบริวารของพัทลุงที่บางแก้วในระหว่างปี 2223 - 2242 และนครศรีธรรมราช ระหว่างปี 2242 - 2334 หลังจากนั้นยกเป็นเมืองพระยามหานคร เมืองโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

การจัดหัวเมืองเช่นนี้จะขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาลกลางเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ทางภาคใต้ว่าเมื่อใดรัฐบาลมีนโยบายแบบตั้งรุกหรือตั้งรับ หากมีนโยบายแบบตั้งรับ ก็จะทำให้เกิดดุลยภาพทางอำนาจระหว่างหัวเมือง โดยใช้หลักการตรวจสอบและคานอำนาจกันระหว่างหัวเมือง แต่ถ้ามีนโยบายแบบรุกลงใต้ก็จะอาศัยเมืองนครศรีธรรมราชเป็นฐานทัพขยายอำนาจลงไป ก็จะมีการลดบทบาทชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาลงไป มีการโอนเมืองพัทลุงไปเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราช มาแยกยกเป็นหัวเมืองอิสระอีกครั้งหนึ่งสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปี 2334 ในระยะที่ตระกูล ณ สงขลา เป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. 2318 - 2444) เมืองสงขลารู้จักกันในนามเมือง 3 สมัย คือ สมัยที่แขกเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. 2147 - 2223) สมัยที่คนไทยเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. 2223 - 2318) และสมัยที่มีเจ้าเมืองเชื้อสายจีนก่อนรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2318 - 2444) สมัยนี้ได้ย้ายเมืองสงขลาจากบ้านแหลมสมมาตั้งฝั่งตรงข้ามหรือปลา (เกาะเมืองสงขลา) ของทะเลสาบสงขลาที่ตำบลบ่อยางในปี 2385 ถึงปัจจุบัน ในระยะช่วงที่รวมชาติ เมืองสงขลาจึงเป็นที่ตั้งที่ว่ากรมณฑลนครศรีธรรมราช รวมเอา 7 หัวเมืองมาขึ้นกับ มณฑลนครศรีธรรมราชด้วย และมีการรวมแขวงต่าง ๆ เข้ามาเป็นอำเภอ เช่น การรวม แขวงพะตง การำ รัตภูมิ และหาดใหญ่ ขึ้นเป็นอำเภอเรียกว่า “อำเภอฝ่ายเหนือ” ซึ่งต่อมาเป็นอำเภอหาดใหญ่ ความเจริญของอำเภอหาดใหญ่ปัจจุบันเกิดจากการขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย โดยเฉพาะยางพารา และแร่ดีบุก การค้าขายชายแดน และปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับเส้นทางการคมนาคม ตลอดจนถึงใกล้กับท่าเรือสงขลา

การจัดการปกครองในลักษณะดังกล่าวใช้ระบบความสัมพันธ์ที่เอาอำนาจรัฐจาก ศูนย์กลางมาควบคุม เมื่อใดที่ศูนย์กลางหรือเมืองที่มีอำนาจเต็มเสื่อมลง ศูนย์กลางจะเปลี่ยน มาเป็นของเมืองที่เข้มแข็ง การจัดระบบแบบนี้เป็นลักษณะของการปกครองดินแดน ที่ต้องการควบคุมเมืองหรือชุมชนเล็ก ๆ ที่มีกำลังน้อยต้องขึ้นกับเมืองใหญ่ และทำตาม ความต้องการของเมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ ดินแดนลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงมีรูปแบบ การผลิตหลักแบบศักดินาคือ การทำการผลิตโดยใช้แรงงานคนและสัตว์ มีการใช้ เครื่องจักรเข้ามาน้อยมาก ราษฎรผู้ผลิตเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่จะถูกขูดรีดส่วย และภาษีจากรัฐบาลในอัตราที่สูง แต่อย่างไรก็ตามหลังจากเปิดประเทศทำการค้าแบบเสรี กับประเทศทุนนิยมตะวันตกแล้ว การผลิตทางภาคใต้ได้ขยายตัวจากการผลิตเพื่อยังชีพ ไปสู่การผลิตเพื่อขาย มีการผลิตโดยใช้ทุน เครื่องจักรสมัยใหม่ และแรงงานกรรมกร ที่ไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต สภาพสังคมแบบนี้เรียกว่า “สังคมกึ่งศักดินากึ่งทุนนิยม”

อันส่งผลให้ผลผลิตที่เกิดจากชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ขยายผลผลิตออกสู่ภายนอก

4.2 ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยวัฒนธรรมและระบบเศรษฐกิจการค้า

การอยู่ร่วมกันในชุมชนและความสัมพันธ์ของชาวบ้านในยุคหนึ่งจะมีความสัมพันธ์กันภายในชุมชน 2 ลักษณะ คือความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน ความสัมพันธ์ในแต่ละลักษณะดังกล่าว ผลจากการศึกษาวิจัยพอประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นความผูกพันกันทางสายเลือด โดยมีบรรพบุรุษ ผู้อาวุโส และเด็กเป็นตัวเชื่อมในชุมชน จะเห็นได้ว่าชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านสนิทที่มีความสัมพันธ์ฉันญาติ จากลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนต่าง ๆ เป็นกลุ่มสังคมที่ช่วยให้ชุมชนเกิดความเป็นปึกแผ่นและพลังขับเคลื่อนให้ชุมชนได้พัฒนา ตลอดจนการปกป้องชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการถ่ายทอดของบรรพบุรุษเดียวกันในชุมชน ย่อมส่งผลให้การรักษาประเพณีต่าง ๆ ที่เป็นพลังทางศีลธรรมที่เชื่อว่าคอยรักษาจิตวิญญาณของชุมชนและของคนในชุมชน ซึ่งปรากฏให้เห็นพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งในชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ และการอยู่ร่วมกันในสังคมได้ ลักษณะดังกล่าวมีผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ และการปลูกฝังถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่อาศัยความสัมพันธ์นั่นเอง

2) ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน การอยู่ร่วมกันในชุมชนและระหว่างชุมชนนอกเหนือการเกิดความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านที่สนิทสนมกันแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนได้อีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งพอประมวลสรุปได้ 2 ลักษณะ คือ การแลกเปลี่ยนแรงงานและการแลกเปลี่ยนผลผลิต (การค้าขาย) สรุปได้ดังนี้

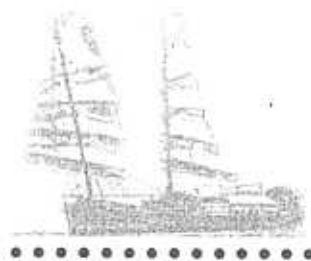
การแลกเปลี่ยนแรงงาน ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนพึ่งพาอาศัยกันในด้านแรงงานระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชนในรูปแบบของการออกปากกินวาน กิจกรรมในชุมชนที่ชาวบ้านพึ่งพาอาศัยกัน ได้แก่ การทำนา เริ่มตั้งแต่การออกปากไถนา ดำนา และเก็บข้าว การขอแรงหรือออกปากหามบ้านหรือหามเรือน การออกปากช่วยงานบุญต่าง ๆ เช่น งานบวช งานอาบน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นต้น จะมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปช่วยงานตามแต่ผู้ต้องการแรงงานออกปากร้องขอ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการแลกเปลี่ยนที่ทำให้เกิดการพึ่งพากันทางสังคมในชุมชนอันก่อให้เกิดความร่วมมือกันในด้านอื่น ๆ อีกต่อไป

การแลกเปลี่ยนผลผลิต จะมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตทั้งที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือผลผลิตที่ได้จากชุมชนอื่น เช่น ข้าว ผลไม้ ผัก ผลิตผลจากป่า หรือปลา เป็นต้น การแลกเปลี่ยนผลผลิตเหล่านี้จะกระทำกันในลักษณะของการแบ่งปันให้กันหรือให้เป็นบางส่วนขายเป็นบางส่วน และการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชน เช่น ข้าว น้ำตาลโดนด

ปลาเค็ม เกลือ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนกันของชาวบ้านระหว่างชุมชนต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนผลผลิตดังกล่าวชาวบ้านจะอาศัยเรือเป็นพาหนะในการเดินทางและการบรรทุกสิ่งของที่นำมาแลกเปลี่ยนกัน ลักษณะการแลกเปลี่ยนเช่นนี้ปัจจุบันรัฐบาลได้นำเอามาใช้ค้าขายระหว่างประเทศที่เป็นคู่ค้าซึ่งเรียกว่า “การค้าต่างตอบแทน”

การเดินทางไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนเพื่อการค้าหรือการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ระหว่างบ้าน จนเกิดความผูกพันฉันญาติ-พี่น้อง เพราะการเดินทางต้องใช้เวลาข้ามวันข้ามคืนและต้องพักค้างคืนอาศัยในบ้านหรือหมู่บ้านต่าง ๆ ที่เดินทางไปค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้า เช่น ชาวคูขุดนำน้ำผึ้งโดนด (น้ำตาลโดนด) ไปขายที่ลำป่า ปากประ ประดู่เรียง แล้วจะนำข้าวเปลือกหรือรำข้าวมาเป็นอาหารสุกรที่ สหิงพระ เป็นต้น ความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะเช่นนี้ได้กระจายอยู่ในทุกชุมชนในอดีต ต่อมาความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เจือจางลงในยุคเศรษฐกิจการค้าแบบเสรี

สภาพการค้าทางเรือในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาได้สะท้อนให้เห็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ และการสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ของชาวบ้านในชุมชนและระหว่างชุมชนได้เป็นอย่างดี

บทที่ 4

การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา กับ ชุมชนภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ

ลุ่มทะเลสาบสงขลาครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้พื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยของผู้คน ทั้งที่รวมกันเป็นชุมชนขนาดเล็ก และเมืองขนาดใหญ่ตามบริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลาและบริเวณปากน้ำมีการพัฒนาตัวเอง ให้เจริญรุ่งเรืองตามศักยภาพของแต่ละชุมชนที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในบริเวณใกล้เคียงและทรัพยากรธรรมชาติจากทะเลสาบสงขลา มาหล่อเลี้ยงคนในชุมชนมานับร้อย ๆ ปี ดังที่ สงบ ส่งเมืองได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ภาคใต้เกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนภาคใต้ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการรายงานการศึกษาของศรีศักร วัลลิโภดม ไว้ว่า

ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่เป็นบ้านเป็นเมือง ซึ่งพัฒนาขึ้นตามบริเวณสันทรายใหญ่่น้อยทั้งชายฝั่งด้านอ่าวไทยและด้านทะเลสาบ รวมไปถึงบริเวณอื่น ๆ รอบ ๆ ทะเลสาบทางฝั่งพัทลุงและบริเวณใกล้เคียง ร่องรอย ของชุมชนโบราณ ในระยะนี้เห็นได้ชัดจากซากวัด-วาอารามที่เป็นศาสนสถานเนื่องใน พุทธศาสนา ชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบ ตระพังหรือสระน้ำใหญ่สำหรับการบริโภค และอุปโภคของชุมชน¹

ชุมชนเหล่านี้ยังตั้งอยู่ในทำเลที่สัมพันธ์กับบริเวณที่เป็นปากอ่าวและปากน้ำ ซึ่งเป็นทางเข้ามาของเรือเดินทะเล โดยเป็นที่จอดแวะพักหลบลมมรสุมของเรือเดินทะเล ได้แก่ ปากอ่าวนครศรีธรรมราช ปากอ่าวสงขลา และปากอ่าวปัตตานี เป็นต้น

การค้าทางเรือในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามีเมืองสงขลาเป็นศูนย์กลาง เพราะเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณปากอ่าว ซึ่งมีส่วนที่เชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลา กับชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ จากลักษณะดังกล่าวจึงพอจะแบ่งการค้าทางเรือบริเวณนี้ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ การค้าทางเรือกับชุมชนใกล้เคียง ได้แก่ การค้าทางเรือระหว่าง

¹ สงบ ส่งเมือง. "ประวัติศาสตร์ภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 5. หน้า 1981. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกประกอบ ด้วยชุมชนในเขตพื้นที่จังหวัดสงขลา จังหวัดพัทลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดปัตตานี เป็นต้น และการค้าทางเรือ กับต่างชาติ ได้แก่ ฮอลันดา อังกฤษ จีน และฝรั่งเศส เป็นต้น ลุ่มทะเลสาบ-สงขลาจึงเป็นเส้นทางสัญจรและการค้าขายทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ทั้งทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกตลอดจนชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ จากการศึกษาการค้าทางเรือทั้งที่เป็นเอกสารและจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ พอประมวลสรุปได้ดังนี้

1. การค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ-สงขลา

ลุ่มทะเลสาบสงขลามีพื้นที่ครอบคลุม 3 จังหวัด คือ จังหวัดพัทลุง ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา มีชุมชนที่เป็นเมืองท่าหลักที่สำคัญ ๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งทะเลเดียวกัน และมีชุมชนย่อยในบริเวณฝั่งเดียวกันที่เชื่อมต่อไปมาหาสู่กัน โดยอาศัยสายคลองต่าง ๆ ในจังหวัดสงขลา ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา มีชุมชนที่เป็นเมืองท่าหลักที่สำคัญ ๆ และมีปากอ่าวที่เชื่อมต่อกับฝั่งตะวันออกของภาคใต้ และจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของทะเลสาบตอนบนติดต่อกับบริเวณทะเลน้อย เป็นบริเวณที่ราบลุ่มพรุท่าเสม็ด พรุควนเคร็งในอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้บริเวณดังกล่าวยังมีลำคลองที่เชื่อมต่อไปยังอำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีเรือมาตามลำคลองปากพนัง หัวไทร และมาออกทะเลสาบที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา พื้นที่ดังกล่าวมีชุมชนตั้งเรียงรายตามบริเวณริมฝั่งทะเลสาบและริมลำคลองที่ปรากฏให้เห็นเป็นชุมชนอยู่ในปัจจุบันและที่เป็นร่องรอยของชุมชนโบราณ ทั้งที่ได้จากคำบอกเล่าและจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่กล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้คนแต่ละชุมชนในอดีตในการดำรงชีวิตตามริมฝั่งแม่น้ำ เช่น การคมนาคม การประกอบอาชีพ และการค้าขายทางเรือ เป็นต้น การค้าทางเรือจึงประกอบด้วยชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่ม-ทะเลสาบสงขลา ดังนี้

1.1 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ชุมชนบริเวณนี้มีการทำกิจกรรมการค้าทางเรือโดยมีท่าเรือหลัก ๆ ในอดีตประกอบด้วยชุมชนในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ได้แก่ ชุมชนบ้านทะเลน้อย ชุมชนบ้านลำปำ ชุมชนบ้านแหลมจองถนน และชุมชนบ้านปากพะยูน เป็นต้น จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าทางเรือในพื้นที่จังหวัดพัทลุงและพื้นที่ใกล้เคียง พอประมวลสรุปได้ว่า ชุมชนเมืองหลักที่ทำการค้าทางเรือและมีการติดต่อไปมาหาสู่กับชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลา มีดังนี้

1) ชุมชนบ้านทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของริมฝั่งทะเลสาบสงขลา มีการติดต่อกับชุมชนในบริเวณทะเลสาบสงขลาโดยผ่านทะเลน้อยซึ่งเป็นทะเลน้ำจืดของทะเลสาบสงขลาตอนบนและ

ออกสู่ชุมชนต่าง ๆ โดยผ่านทางคลองนางเรียม เพื่อติดต่อกับชุมชนต่าง ๆ ในการรับส่งผู้โดยสารและสินค้าไปฝั่งทะเลตะวันออก เช่น บ้านหัวป่า บ้านตะเคียน ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด และบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้ท่าเรือชุมชนบ้านทะเลน้อยยังเป็นท่าเรือที่สำคัญในการรวมสินค้าเพื่อรับและส่งสินค้าตลอดจนผู้โดยสารจากชุมชนบ้านปากคลอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยอาศัยคลองยวนเป็นทางเชื่อมระหว่างทะเลน้อยกับคลองปากประ อันเป็นสายคลองที่เป็นเส้นทางการเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองเพื่อจะไปรับส่งสินค้าและผู้โดยสารปลายทางที่ทำเรือวัดประตู่เรียง ซึ่งเป็นท่าเรือชุมชนที่รับส่งสินค้าของบ้านปากคลอง การค้าขายระหว่างสอง ชุมชนนี้จึงมีชุมชนบ้านทะเลน้อยเป็นศูนย์กลางของการค้าบริเวณนี้ ก่อนจะกระจายสินค้าต่าง ๆ ไปยังชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

2) ชุมชนบ้านปากคลอง (วัดประตู่เรียง) ตำบลมะกอกเหนือ อำเภควนขนุน จังหวัดพัทลุง มีการติดต่อกับชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่อยู่ทางฝั่งทะเลเดียวกัน ได้แก่ ชุมชนบ้านทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภควนขนุน จังหวัดพัทลุง และติดต่อกับชุมชนที่ตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ชุมชนบ้านระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา

3) ชุมชนบ้านลำป่า ตำบลลำป่า อำเภเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนเมืองพัทลุงเก่าที่มีการติดต่อค้าขายทางเรือกับชุมชนต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชุมชนในบริเวณฝั่งทะเลตะวันตกเดียวกัน เช่น ท่าเรือชุมชนบ้านแหลมจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนน อำเภเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ท่าเรือชุมชนบ้านปากพะยูน ตำบลปากพะยูน อำเภปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น และติดต่อกับชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เช่น ท่าเรือชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลาซึ่งเป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของเรือต่าง ๆ ทั้งทางทะเลและตามสายคลองต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าท่าเรือชุมชนบ้านระโนดเป็นวานิชของกลุ่มทะเลสาบสงขลาตอนบน นอกจากนี้ชุมชนเมืองลำป่ายังติดต่อกับท่าเรือชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอรแสดสินธุ์ ชุมชนบ้านคูซูด อำเภอสทิงพระ และชุมชนเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง อำเภเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนเมืองลำป่ายังเป็นท่าเรือทางการค้าที่สำคัญแล้วยังเป็นเมืองท่าที่ต่อเรือรบและเรือสินค้าที่สำคัญทางฝั่งทะเลแถบนี้ด้วย ชุมชนท่าเรือลำป่ายังถือเป็นเมืองศูนย์กลางการเดินทางเรือเมืองหนึ่งของแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลาทางฝั่งตะวันตกด้วย

4) ชุมชนบ้านแหลมจองถนน ตำบลจองถนน อำเภเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ชุมชนนี้เป็นชุมชนเมืองเก่าอีกเมืองหนึ่งที่ปรากฏหลักฐานเป็นชุมชนโบราณคือ ชุมชนวัดเขียนบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง มีการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าทางเรือกับชุมชนต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชุมชนทางฝั่งทะเลตะวันตกฝั่งเดียวกัน

เช่น ชุมชนบ้านลำป่า ตำบลลำป่า อำเภอเมืองพัทลุง ชุมชนบ้านปากพะยูน ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น และยังมีการติดต่อค้าขายทางเรือกับชุมชนต่าง ๆ ทางฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เช่น ท่าเรือหลักของชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอระโนด ชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ ชุมชนบ้านคูชูด ตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ และชุมชนเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นต้น

5) ชุมชนบ้านปากพะยูน ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนที่มีการสัญจรไปมาของเรือสินค้าและเรือโดยสารมากมาย เนื่องจากเป็นจุดกึ่งกลางและเป็นช่องทางของการเดินเรือตามเส้นทางต่าง ๆ ต้องผ่านมากมาย ทั้งจากทางทะเลสาบตอนบนและทะเลสาบตอนล่างทางฝั่งทะเลตะวันตกและทางฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ท่าเรือนี้จึงมีเรือผ่านและแวะจอดทั้งกลางวันและกลางคืน จึงเป็นชุมชนทางเรือที่คึกคักมากเรียกได้ว่าเป็นเมืองเวนิชของทะเลสาบสงขลาตอนกลาง ชุมชนนี้มีการติดต่อค้าขายทางเรือกับชุมชนสำคัญ ๆ ทางฝั่งทะเลตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เดียวกัน เช่น ชุมชนบ้านลำป่า ตำบลลำป่า อำเภอเมืองพัทลุง ชุมชนบ้านแหลมจองถนน (ชุมชนวัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการติดต่อค้าขายทางเรือกับชุมชนที่ตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งประกอบด้วยชุมชนที่เป็นท่าเรือหลัก เช่น ท่าเรือชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอระโนด ท่าเรือชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ ท่าเรือชุมชนบ้านคูชูด ตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ และท่าเรือชุมชนเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นต้น

1.2 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ชุมชนในพื้นที่บริเวณนี้มีการติดต่อค้าขายทางเรือและการเดินทางโดยทางเรือที่มีท่าเรือหลักในอดีต ทั้งที่เป็นชุมชนบริเวณฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นฝั่งทะเลเดียวกันและการติดต่อค้าขายกับชุมชนบริเวณฝั่งทะเลตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ชุมชนในพื้นที่บริเวณนี้ได้แก่ ชุมชนบ้านระโนด ชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ชุมชนบ้านคูชูด และชุมชนท่าเรือหลักเมืองสงขลา เป็นต้น จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าในพื้นที่จังหวัดสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียงเกี่ยวกับการค้าทางเรือในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พอประมวลสรุปได้ว่า ชุมชนเมืองท่าเรือหลักที่มีการติดต่อค้าขายทางเรือและการสัญจรไปมาหาสู่กับชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาดังกล่าว มีการติดต่อค้าขายของแต่ละชุมชน ดังนี้

1) ชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนที่มีการค้าทางเรือทั้งที่ติดต่อค้าขายกับท่าเรือของชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณฝั่งทะเลสาบสงขลา เดียวกัน เช่น ชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ ชุมชนบ้านคูชูด ตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ และชุมชนเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา

จังหวัดสงขลา เป็นต้น และการติดต่อค้าขายทางเรือระหว่างชุมชนบ้านระโนดกับชุมชนที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เช่น ชุมชนบ้านทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน ชุมชนบ้านปากคลอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน ชุมชนบ้านลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง ชุมชนบ้านแหลมจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน และชุมชนบ้านปากพะยูน ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น นอกจากนี้ท่าเรือชุมชนบ้านระโนดยังติดต่อค้าขายทางเรือกับ ชุมชนบ้านคลองแดน ตำบลคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ท่าเรือชุมชนบ้านหัวไทร ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่อาศัยสายคลองซึ่งเชื่อมต่อกับท่าเรือบ้านระโนด และทะเลสาบสงขลา

ชุมชนบ้านระโนดจึงเป็นชุมทางของเรือและชุมทางการค้าทางเรือที่สำคัญของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา และยังมีลำคลองที่เชื่อมต่อกับทะเลสาบสงขลาตอนบน ทำให้บริเวณนี้คึกคักไปด้วยผู้คนและเรือที่สัญจรไปมาทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อรับส่งผู้โดยสารและสินค้าขนานานชนิดที่บริเวณท่าเรือนี้

2) ชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีเรือสินค้าและเรือบรรทุกผู้โดยสารผ่านเพื่อแวะพักรับส่งผู้โดยสารและสินค้าย่อยที่ไม่เป็นการค้าหลัก แต่ชุมชนนี้ยังมีเรือที่ออกจากท่าเรือซึ่งเป็นเรือขนาดเล็กเพื่อเดินทางติดต่อกับท่าเรือต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาทางฝั่งตะวันตก เช่น ชุมชนบ้านลำปำ ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง ชุมชนบ้านแหลมจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนนอำเภอเขาชัยสน และชุมชนบ้านปากพะยูน ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น และยังติดต่อกับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ทางฝั่งทะเลเดียวกันทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เช่น ชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอระโนด ชุมชนบ้านคูขุด ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น สำหรับการติดต่อกับชุมชนเมืองสงขลา นั้นจะติดต่อโดยอาศัยเรือสินค้าและเรือโดยสารที่เดินเรือระหว่างชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอระโนดกับชุมชนเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ซึ่งจะมีเรือที่เดินทางกลางวันผ่านชุมชนบ้านเกาะใหญ่ทุกวัน จึงสามารถโดยสารและบรรทุกสินค้าที่ต้องการไปกับเรือดังกล่าวได้อย่างสะดวก

3) ชุมชนบ้านคูขุด ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนที่มีการทำการค้าทางเรือเพื่อรับส่งแลกเปลี่ยนสินค้าและรับผู้โดยสารชุมชนหนึ่งด้วย ชุมชนนี้เป็นแหล่งที่ผลิตน้ำตาลโตนดและน้ำตาลแว่น ซึ่งเป็นสินค้าที่สำคัญและส่งขายทั่วทุกชุมชนที่อยู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ตลอดจนเมืองสำคัญ ๆ ทางชายฝั่งทะเลภาคใต้ การติดต่อค้าขายทางเรือของชุมชนบ้านคูขุดจะมีการติดต่อค้าขายกันระหว่างชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นฝั่งเดียวกัน เช่น ชุมชนบ้านระโนด ตำบลระโนด อำเภอระโนด โดยผ่านชุมชนบ้านเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์นอกจากนี้ยังติดต่อกับ

ชุมชนใหญ่เพื่อนำสินค้าที่ผลิตได้ดังกล่าวมายังชุมชนเมืองสงขลา ตำบลอย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นต้น และยังติดต่อค้าขายทางเรือกับชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เช่น ชุมชนบ้านลำปำ ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง ที่เดินเรือผ่านชุมชนบ้านแหลมจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน และชุมชนบ้านปากพะยูน ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

4) ชุมชนเมืองสงขลา ตำบลอย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนหลัก ของการค้าทางเรือแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่มีปากอ่าวเชื่อมต่อกันระหว่างทะเลสาบตอนล่างกับชายฝั่งทะเลตะวันออกของภาคใต้ ซึ่งสามารถเดินทางโดยทางเรือติดต่อกับเมืองใหญ่ ๆ ทางแถบชายฝั่งของคาบสมุทรตอนใต้ ชุมชนนี้ถือเป็นศูนย์กลางทางการค้าทางเรือที่สำคัญทั้งระดับภูมิภาคและระดับชาติเพราะจะเป็นศูนย์รวมของเรือที่นำสินค้าเข้ามาส่งให้บรรดาพ่อค้าแม่ค้าบริเวณท่าเรือเมืองสงขลา นอกจากนี้ยังเป็นท่าเรือที่นำส่งสินค้าไปยังชุมชนหลักและชุมชนย่อยในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งสองฝั่งทะเลสาบ-สงขลาตลอดจนพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำปากพนังอีกด้วย

ชุมชนที่เป็นท่าเรือหลักดังกล่าว นอกจากจะมีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามท่าเรือหลักทั้งสองฝั่งของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้ว ยังมีการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารจากท่าเรือหลักดังกล่าวไปยังชุมชนเล็ก ๆ บริเวณใกล้เคียง โดยอาศัยสายน้ำหรือลำคลองต่าง ๆ ที่เชื่อมต่อกันกับทะเลสาบสงขลาและชุมชนเหล่านั้น เพื่อนำส่งสินค้าที่ต้องการไปยังชุมชนใกล้เคียงด้วย และในขณะเดียวกันก็นำสินค้าที่ผลิตได้อีกชุมชนกลับไปชุมชนต้นทางเมื่อเดินทางกลับ รวมทั้งรับผู้โดยสารที่ต้องการเดินทางตามเส้นทางนั้น ๆ ด้วย

การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ผลิตได้ของแต่ละชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบทั้งสองฝั่ง และสินค้าอุปโภคบริโภคที่เป็นสินค้าที่ผลิตในระบบโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ซึ่งส่งมาจากทางภาคกลาง เช่น ผงซักฟอก แป้ง น้ำตาล สบู่ ยาสีฟัน ไม้ขีดไฟ เป็นต้น การขนส่งสินค้าต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาเป็นการขนส่งโดยอาศัยเรือเป็นหลักในการทำการค้าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.3 เส้นทางเดินเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

ทะเลสาบสงขลามีพื้นที่ประมาณ 1,040 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 616,750 ไร่ มีความกว้างจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 20 กิโลเมตร ส่วนความยาวจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ทะเลสาบตอนล่าง ทะเลสาบตอนกลางและทะเลสาบตอนบน นอกจากนี้ยังมีส่วนที่เป็นทะเลน้ำจืดที่อยู่ทางเหนือของทะเลสาบตอนบน เรียกว่า “ทะเลน้อย” ทะเลสาบทั้งสามตอนรวมทั้งทะเลน้อยมีความลึกโดยเฉลี่ย 1.50 - 2.50 เมตร มีเกาะเล็กเกาะน้อยที่สำคัญ 5 เกาะ และในจำนวนนี้มีผู้คนอาศัยอยู่ 2 เกาะ คือ เกาะนางคำ

เป็นที่ตั้งของตำบลเกาะนางคำและเกาะหมากเป็นที่ตั้งของตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพูน จังหวัดพัทลุง ทะเลสาบสงขลาจึงมีผู้คนใช้เป็นทางสัญจรทางเรือทั้งที่เป็นการเดินทางและการค้าระหว่างชุมชนบนเกาะดังกล่าวแล้ว ยังติดต่อกับชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งทะเลสาบสงขลาทั้งสองฝั่งทะเลด้วย เส้นทางเดินเรือในบริเวณนี้เป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยโบราณนับเป็นร้อย ๆ ปี จากการศึกษาและจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่สองฝั่งของลุ่มทะเลสาบสงขลา พอประมวลสรุปได้ดังนี้

1. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีดังนี้

1.1 ท่าเรือตำบลระโนด สุดปลายทางท่าเรือตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างท่าเรือดังกล่าวจะแวะจอดรับผู้โดยสารและสินค้าตามท่าเรือย่อยชุมชนต่าง ๆ เช่น บ้านตะเคียน บ้านหัวป่า ตำบลตะเคียน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เป็นต้น และเข้าทะเลน้อยโดยผ่านทางคลองนางเรียบซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างทะเลน้อยกับทะเลสาบสงขลา

1.2 ท่าเรือตำบลระโนด สุดปลายทางท่าเรือวัดประดู่เรียง (บ้านปากคลอง) ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างท่าเรือทั้งสองนี้เรือที่จะออกจากท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา จะวิ่งตรงมายังฝั่งทะเลตะวันตกมาเข้าทางคลองปากประ ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง โดยผ่านบ้านชายคลอง ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน บ้านท่าสำเภา ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง บ้านบางม่วง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน และถึงท่าเรือปลายทางที่หน้าวัดประดู่เรียง เพื่อขนสินค้าเข้าบ้านปากคลอง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน และส่งต่อยังชุมชนต่าง ๆ บริเวณใกล้เคียง

1.3 ท่าเรือตำบลระโนด สุดปลายทางท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างท่าเรือดังกล่าวจะติดต่อกันโดยตรงหรืออาจจะมีเรือบางลำที่แวะรับส่งผู้โดยสารและสินค้าที่ท่าเรือตำบลโรง อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา แล้วจึงตัดตรงไปสู่ปลายทางที่ท่าเรือตำบลลำปำ

1.4 ท่าเรือตำบลระโนด สุดปลายทางท่าเรือตำบลจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ที่บ้านแหลมจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองจะมีเรือที่วิ่งตรงไปยังท่าเรือปลายทางและมีเรือที่จะแวะรับผู้โดยสารและสินค้านำมาขาย เช่น บ้านโรง และบ้านเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา เป็นต้น และจะวิ่งตัดไปฝั่งตรงข้ามสุดปลายทางที่ท่าเรือบ้านแหลมจองถนน ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง

1.5 ท่าเรือตำบลระโนด สุดปลายทางท่าเรือตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างสองชุมชนนี้จะแวะท่าเรือที่เป็นทางผ่านของชุมชนต่าง ๆ เช่น บ้าน-

โรง บ้านเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ และบ้านท่าคุระ บ้านจาก อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น สุดปลายทางที่ทำเรือตำบลคูชุดที่ตั้งอยู่ทางฝั่งทะเลเดียวกัน

1.6 ท่าเรือตำบลระโนด สุดปลายทางท่าเรือเมืองสงขลา ตำบล บ่อทราย อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างท่าเรือทั้งสองนี้จะมีการเดินเรือ ทั้งเวลากลางวันและเวลากลางคืนที่อาศัยเส้นทางแตกต่าง ดังนี้

1.6.1 เส้นทางเดินเรือกลางวัน จากท่าเรือตำบลระโนดผ่านร่องน้ำทางตะวันตกของบ้านเกาะใหญ่ เข้าร่องน้ำระหว่างบ้านแหลมจองถนนกับเกาะใหญ่ เข้าร่องน้ำบริเวณหมู่เกาะสี่เกาะห้า แวะพักที่ท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน ผ่านทางช่องแคบปากกรอ เข้าร่องน้ำทะเลสาบสงขลาตอนล่างระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอ และสุดปลายทางที่ทำเรือเมืองสงขลา เส้นทางนี้จะใช้เวลาประมาณ 10 - 12 ชั่วโมง หรือมากกว่านั้นหากเป็นช่วงฤดูแล้ง สาเหตุจากร่องน้ำตื้นบางช่วงเรือจะติด ไม่สามารถทำเวลาให้ถึงปลายทางตามเวลาที่กำหนดได้

1.6.2 เส้นทางเดินเรือกลางวัน จากตำบลระโนด อำเภอระโนด จะแวะรับส่งผู้โดยสารและสินค้าตามท่าเรือชุมชนต่าง ๆ เช่น บ้านโรง บ้านเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ บ้านคูชุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น และเข้าร่องน้ำระหว่างเกาะหมากกับเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และออกทะเลสาบตอนล่างที่บ้านปากกรอ ตำบลปากกรอ อำเภอสิงหนคร เข้าร่องน้ำระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอ สุดปลายทางที่ทำเรือเมืองสงขลา การเดินเรือตามเส้นทางนี้หากฤดูแล้งจะอ้อมเกาะใหญ่แทนการเดินเรือผ่านทางคลองอ่าวบัวซึ่งจะใช้สายคลองนี้ในช่วงมรสุม (ภาพประกอบ 18)

2. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลคูชุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีท่าเรือตำบลคูชุดเป็นศูนย์กลางการเดินเรือ มีดังนี้

2.1 ท่าเรือตำบลคูชุด สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา การเดินเรือตามเส้นทางนี้จะผ่านคลองอ่าวบัว ตำบลเกาะใหญ่ตำบลโรง อำเภอกระแสดินธุ์ และวังเลียบชายฝั่งเพื่อแวะรับส่งผู้โดยสารและสินค้าตามชุมชนต่าง ๆ จนถึงท่าเรือปลายทางตำบลระโนด

2.2 ท่าเรือตำบลคูชุด สุดปลายทางท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองจะใช้เส้นทางอ้อมทางตะวันตกของเกาะใหญ่ แล้วตรงไปท่าเรือตำบลลำปำ แต่จะมีเรือบางลำจะแวะบ้านแหลมจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสนแล้วจึงเข้าท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง

2.3 ท่าเรือตำบลคูชุด สุดปลายทางท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน

จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองจะวิ่งอ้อมเกาะหมากเข้าร่องน้ำระหว่างเกาะหมากกับหมู่เกาะสี่เกาะห้าสุดปลายทางที่ทำเรือตำบลปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

2.4 ทำเรือตำบลคูซูด สุดปลายทางทำเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่ออย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างสองชุมชนนี้จะผ่านทางร่องน้ำระหว่างเกาะหมากกับเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง หรืออีกสายหนึ่งที่เป็นเรือขนาดเล็กวิ่งเลียบฝั่งแล้วเข้าร่องน้ำปากกรอเหมือนกัน และเข้าร่องน้ำในทะเลสาบตอนล่างระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอสุดปลายทางที่ทำเรือเมืองสงขลา (ภาพประกอบ 19)

3. เส้นทางเดินเรือจากทำเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีท่าเรือตำบลเกาะใหญ่เป็นศูนย์กลางและเป็นที่แวะพัก มีดังนี้

3.1 ทำเรือตำบลเกาะใหญ่ สุดปลายทางทำเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เส้นทางเดินเรือของชุมชนทั้งสองจะผ่านชุมชนเล็ก ๆ ที่อยู่ทางฝั่งทะเลเดียวกัน เช่น บ้านกาหรั บ้านโรง บ้านมหากาฬ และบ้านเจียงพง เป็นต้น เพื่อรับส่งผู้โดยสารและสินค้าสุดปลายทางทำเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

3.2 ทำเรือตำบลเกาะใหญ่ สุดปลายทางทำเรือตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เส้นทางเดินเรือนี้จะผ่านชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ทางฝั่งทะเลเดียวกัน เช่น บ้านโคกอิฐ บ้านท่าคุระ และบ้านจาก เป็นต้น เพื่อรับส่งผู้โดยสารและสินค้าที่ชุมชนดังกล่าวจนสุดปลายทางทำเรือตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

3.3 ทำเรือตำบลเกาะใหญ่ สุดปลายทางทำเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เส้นทางเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองนี้ เรือจะวิ่งตรงจากต้นทางจนสุดปลายทางที่ทำเรือตำบลลำปำ ทำเรือนี้เป็นการรับส่งสินค้าและแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างท้องถิ่นทั้งสองชุมชนตลอดจนชุมชนบริเวณใกล้เคียง

3.4 ทำเรือตำบลเกาะใหญ่ สุดปลายทางทำเรือตำบลจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เส้นทางเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองนี้จะมีเรือที่วิ่งโดยตรงและเรือที่วิ่งผ่านเพื่อไปยังท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุงด้วย

3.5 ทำเรือตำบลเกาะใหญ่ สุดปลายทางทำเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่ออย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองชุมชนนี้จะผ่านท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ผ่านช่องทางเดินเรือเพื่อออกทะเลสาบสงขลาตอนล่างบริเวณปากกรอ และเข้าร่องน้ำระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอสุดปลายทางที่ทำเรือเมืองสงขลา (ภาพประกอบ 20)

4. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลบ่ออย่าง หรือท่าเรือเมืองสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเดินเรือมีดังนี้

4.1 ท่าเรือเมืองสงขลา สุดปลายทางท่าเรือตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

4.2 ท่าเรือเมืองสงขลา สุดปลายทางท่าเรือตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

4.3 ท่าเรือเมืองสงขลา สุดปลายทางท่าเรือบ้านหัวหาด อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา

4.4 ท่าเรือเมืองสงขลา สุดปลายทางท่าเรือตำบลสิงหน้อย อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

4.5 ท่าเรือเมืองสงขลา สุดปลายทางท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างท่าเรือทั้งสองนี้จะผ่านร่องน้ำระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอ และเข็กรองน้ำที่ปากกรอ เพื่อผ่านช่องทางระหว่างเกาะหมากกับตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ผ่านบ้านแหลมจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง

4.6 ท่าเรือเมืองสงขลา สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เส้นทางเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองนี้จะมีการเดินเรืออยู่ 2 เส้นทางคือ เส้นทางเดินเรือกลางวันและเส้นทางเดินเรือกลางคืน สรุปได้ดังนี้

4.6.1 เส้นทางเดินเรือกลางวัน จากท่าเรือเมืองสงขลาจะเข็กรองน้ำระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอและเข็กรองน้ำที่ปากกรอ เพื่อผ่านช่องทางระหว่างเกาะหมากกับตำบลปากพะยูน แวะพักที่ท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เข้าทางร่องน้ำบริเวณหมู่เกาะสี่เกาะห้า ผ่านร่องน้ำทางตะวันตกของเกาะใหญ่และตัดตรงตามร่องน้ำสุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

4.6.2 เส้นทางเดินเรือกลางวัน จากท่าเรือเมืองสงขลาจะเข็กรองน้ำระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอและเข็กรองน้ำที่ปากกรอแล้วเข้าทางช่องแคบระหว่างเกาะหมากกับเกาะนางคำ ผ่านท่าเรือตำบลคูซูด อำเภอสทิงพระ เลียบริมฝั่งเข้าทางคลองบ้านอ่าวบัว (กรณีหน้ามรสุม) หรืออ้อมเกาะใหญ่ (หน้าแล้ง) เลียบฝั่งผ่านชุมชนสำคัญ ๆ เช่น บ้านรัตปุน บ้านโรง และบ้านมหากาฬ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา เป็นต้น สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา (ภาพประกอบ 21)

5. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีท่าเรือทะเลน้อยเป็นศูนย์กลาง

ท่าเรือตำบลทะเลน้อย สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ท่าเรือตำบลทะเลน้อยเป็นท่าเรือที่ติดต่อกับท่าเรือตำบลระโนดเป็นหลัก และตามเส้นทางนี้

ออกสู่ทะเลสาบสงขลาตอนบน โดยผ่านคลองนางเรียบ บ้านหัวป่า บ้านตะเคียน
ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลระโนด อำเภอรโนด
จังหวัดสงขลา (ภาพประกอบ 22)

6. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่มีท่าเรือตำบลลำปำเป็นศูนย์กลาง
มีดังนี้

6.1 ท่าเรือตำบลลำปำ สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอรโนด
จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างท่าเรือทั้งสองนี้เรือบางลำจะแวะท่าเรือตำบลตะเคียน
และบางลำจะแล่นตรงไปสุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลระโนด

6.2 ท่าเรือตำบลลำปำ สุดปลายทางท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอรโนด
จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างท่าเรือทั้งสองนี้เรือจะวิ่งตรงเพื่อรับส่งผู้โดยสารและสินค้า
สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลเกาะใหญ่

6.3 ท่าเรือตำบลลำปำ สุดปลายทางท่าเรือตำบลคูชุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา
โดยอ้อมเกาะใหญ่ผ่านทางร่องน้ำระหว่างเกาะใหญ่ และทางเหนือของเกาะหมาก ตำบล
เกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ผ่านบ้านท่าคุระ บ้านจาก อำเภอสทิงพระ
สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลคูชุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

6.4 ท่าเรือตำบลลำปำ สุดปลายทางท่าเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมือง
สงขลา จังหวัดสงขลา การเดินเรือในเส้นทางนี้จะผ่านท่าเรือบ้านแหลมจองถนน ตำบลจองถนน
อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ผ่านท่าเรือตำบลปากพูน อำเภอปากพูน จังหวัดพัทลุง
เข้าทางร่องน้ำปากกรออกทะเลสาบตอนล่างระหว่างบ้านสทิงหม้อและเกาะยอ สุดปลายทาง
ที่ท่าเรือตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา (ภาพประกอบ 23)

7. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) อำเภอ
เขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
ที่มีท่าเรือตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง เป็นศูนย์กลาง มีดังนี้

7.1 ท่าเรือตำบลจองถนน สุดปลายทางท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัด
พัทลุง เส้นทางเดินเรือนี้จะผ่านชุมชนหลักบริเวณริมฝั่งทะเลเดียวกัน เช่น บ้านปากพะเนียด
บ้านแวง บ้านปากสระ เป็นต้น สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลจองถนน หรือบ้านแหลมจองถนน
(วัดเขียนบางแก้ว)

7.2 ท่าเรือตำบลจองถนน สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอรโนด
จังหวัดสงขลา เส้นทางนี้เรือบางลำจะแวะรับส่งผู้โดยสารที่ท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ และรับส่ง
ผู้โดยสารตามท่าเรือชุมชนริมฝั่งทะเลตะวันออก เช่น บ้านเชิงแส บ้านกาหรั บ้านโรง
บ้านมหากาฬ และบ้านเจียงพง เป็นต้น สุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอรโนด
จังหวัดสงขลา

7.3 ทำเรือตำบลจองถนน สุดปลายทางท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา

7.4 ทำเรือตำบลจองถนน สุดปลายทางท่าเรือตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา โดยผ่านร่องน้ำระหว่างบ้านเกาะใหญ่กับทางเหนือของเกาะหมาก ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน ผ่านบ้านท่าคุระ บ้านจาก อำเภอสทิงพระ สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

7.5 ทำเรือตำบลจองถนน สุดปลายทางท่าเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา การเดินเรือในเส้นทางนี้จะผ่านท่าเรือและชุมชนสำคัญ ๆ เช่น บ้านปากพล บ้านหาดไร่เต่า บ้านแหลมไก่อู และบ้านบางม่วง เป็นต้น แวะที่ท่าเรือหลักตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ผ่านทางร่องน้ำระหว่างอำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา กับตำบลเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ผ่านทางร่องน้ำปากกรออกสู่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง เข้าร่องน้ำระหว่างบ้านสทิงหม้อ กับเกาะยอ สุดปลายทางที่ท่าเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา (ภาพประกอบ 24)

8. เส้นทางเดินเรือจากท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีท่าเรือตำบลปากพะยูนเป็นศูนย์กลาง มีดังนี้

8.1 ทำเรือตำบลปากพะยูน สุดปลายทางท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง การเดินเรือในเส้นทางนี้จะผ่านท่าเรือบ้านแหลมจองถนน ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ผ่านชุมชนต่าง ๆ ในฝั่งทะเลเดียวกันที่สำคัญ และสุดปลายทาง ที่ท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง

8.2 ทำเรือตำบลปากพะยูน สุดปลายทางท่าเรือตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา การเดินเรือตามเส้นทางนี้จะแล่นเลียบริมฝั่งทางทิศตะวันตกของเกาะหมาก แล้วอ้อมเข้าสู่ร่องน้ำเลียบฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลาผ่านท่าเรือชุมชนต่าง ๆ เช่น บ้านท่าคุระ บ้านจาก อำเภอสทิงพระ เป็นต้น สุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

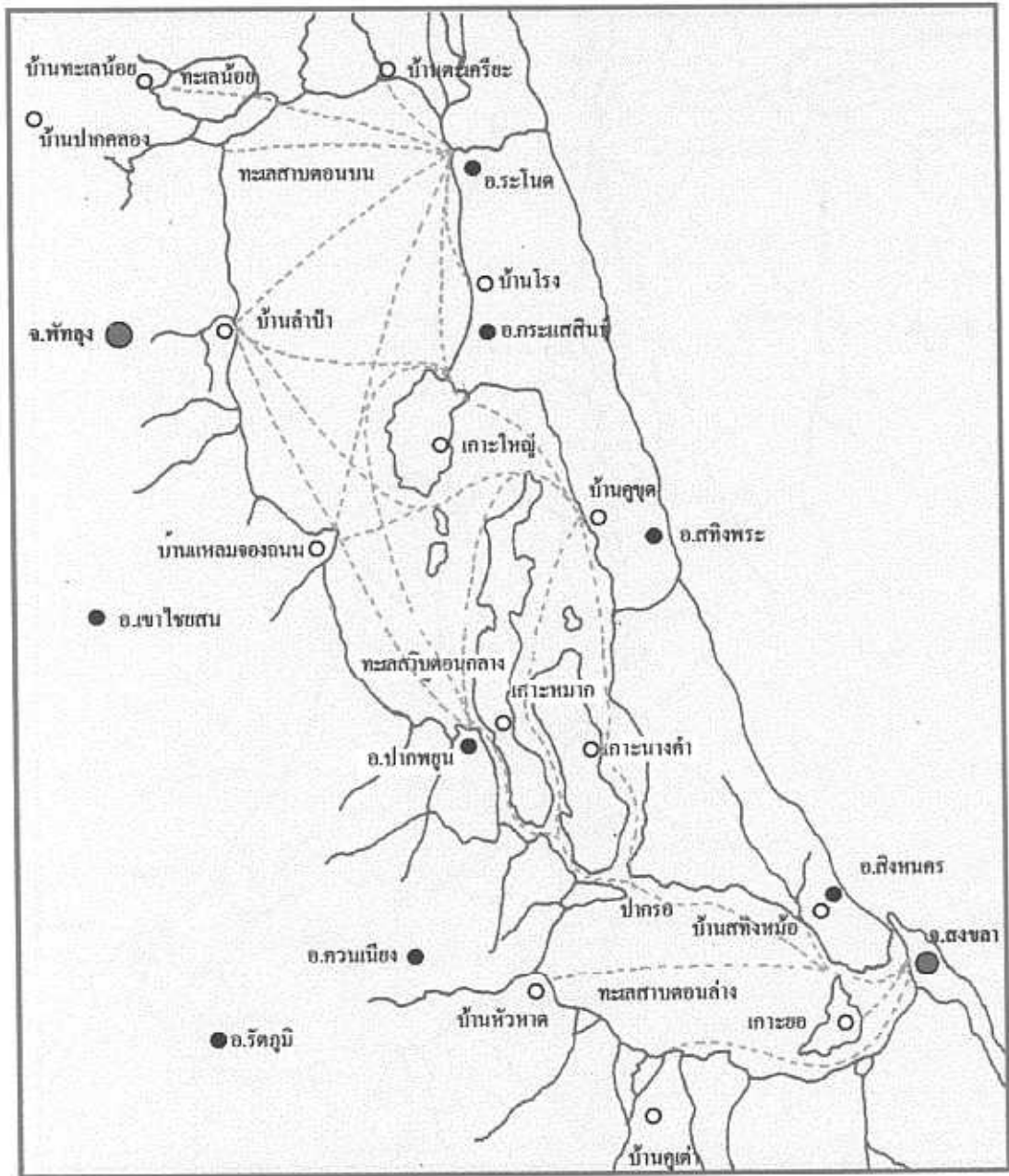
8.3 ทำเรือตำบลปากพะยูน สุดปลายทางท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา เส้นทางเดินเรือนี้เรือใหญ่จะแล่นตรงไปท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ เรือเล็กบางลำจะแล่นเลียบฝั่งไปออกทะเลที่บ้านแหลมจองถนนสุดปลายทางที่ท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา

8.4 ทำเรือตำบลปากพะยูน ยังเป็นศูนย์กลางการเดินเรือระหว่างท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือบริเวณทะเลสาบตอนบน ริมฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา กับท่าเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่อหย่าง

อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ซึ่งอยู่ทางทิศใต้บริเวณทะเลสาบตอนล่างทางปากอ่าว
ที่เชื่อมต่อกับฝั่งตะวันออกของภาคใต้ เส้นทางเดินเรือดั้งกล่าวเป็นเส้นทางหลัก
ที่ใช้ท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นจุดพักและถ่ายสินค้า
บริเวณทะเลสาบตอนกลางที่ใช้เส้นทางเดินเรือระหว่างท่าเรือตำบลระโนดกับท่าเรือ
เมืองสงขลา (ภาพประกอบ 25)

ภาพประกอบ 17 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือต่าง ๆ ในทะเลสาบสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบ-สงขลา

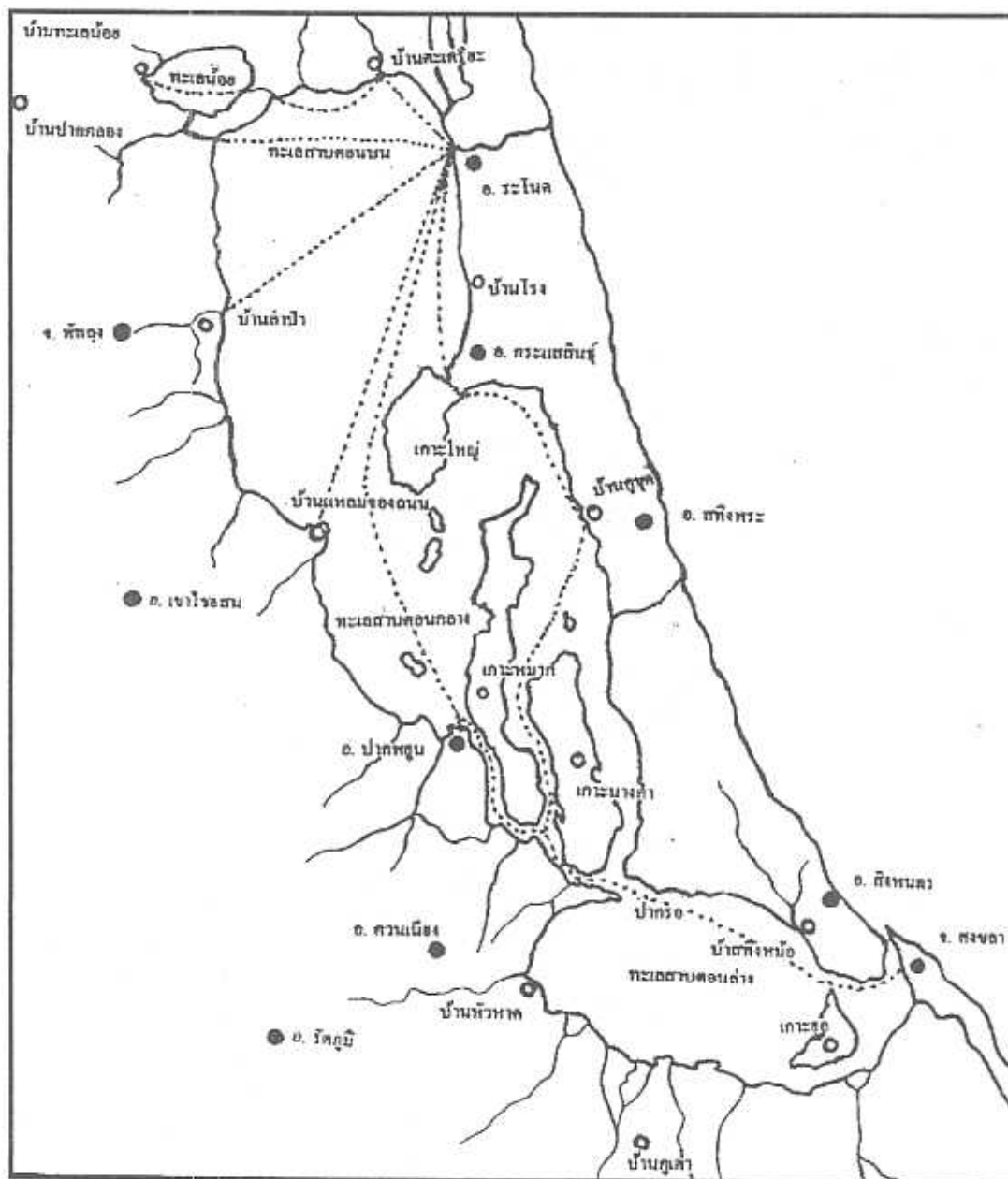

ที่มาของข้อมูล

แผนที่ทะเลสาบสงขลา จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 หน้า 1463. สถาบัน-ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

เส้นทางการเดินเรือ จากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

ภาพประกอบ 18 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

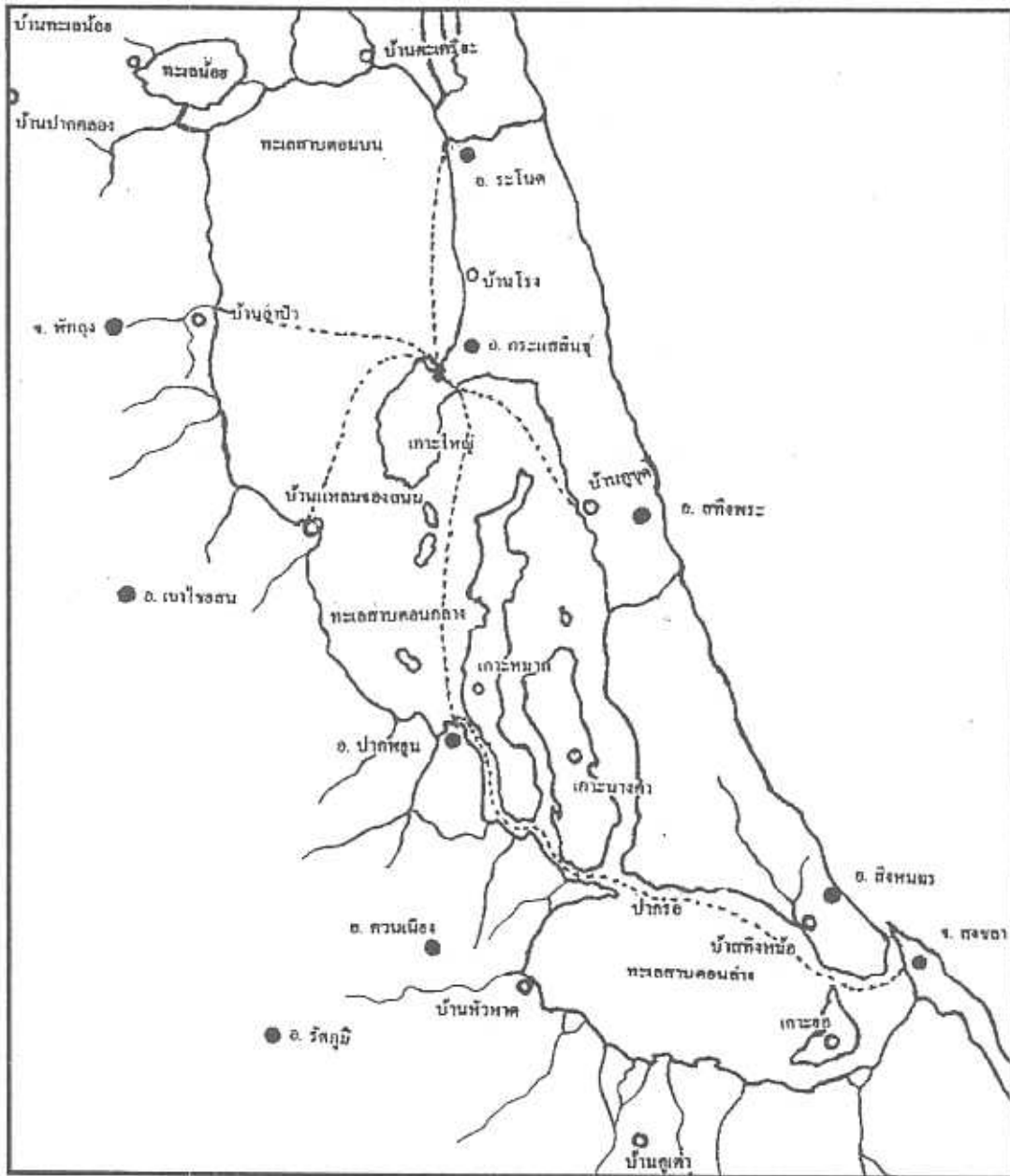
ที่มาของข้อมูล

แผนที่ทะเลสาบสงขลา จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 หน้า 1463. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

เส้นทางการเดินเรือ จากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

ภาพประกอบ 20 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มาของข้อมูล

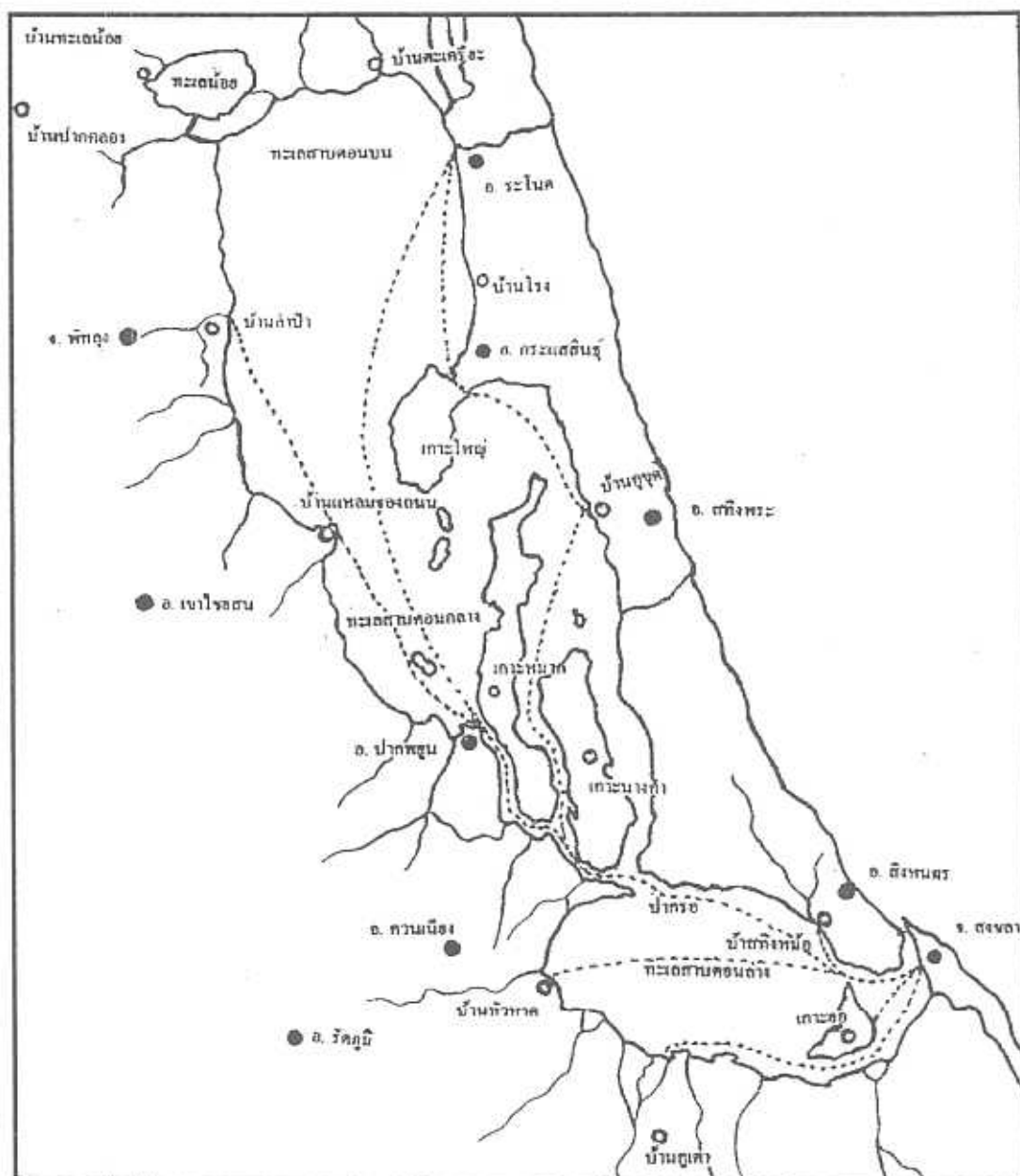
แผนที่ทะเลสาบสงขลา

เส้นทางการเดินเรือ

จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 4, หน้า 1463.
สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

จากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา

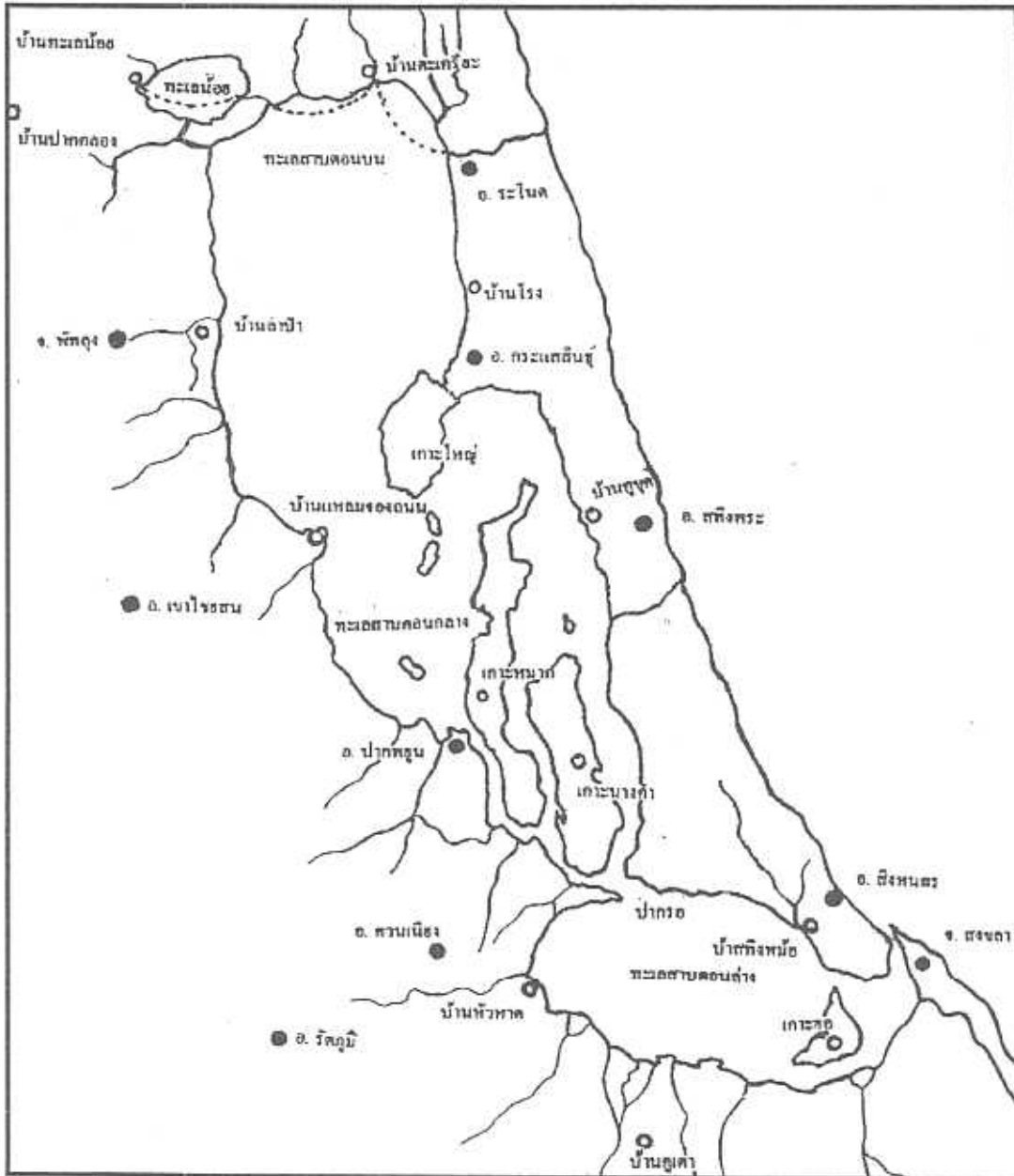
ภาพประกอบ 21 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มาของข้อมูล

แผนที่ทะเลสาบสงขลา จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 4. หน้า 1463. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
 เส้นทางการเดินเรือ จากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ ตำบลบ่อยาง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

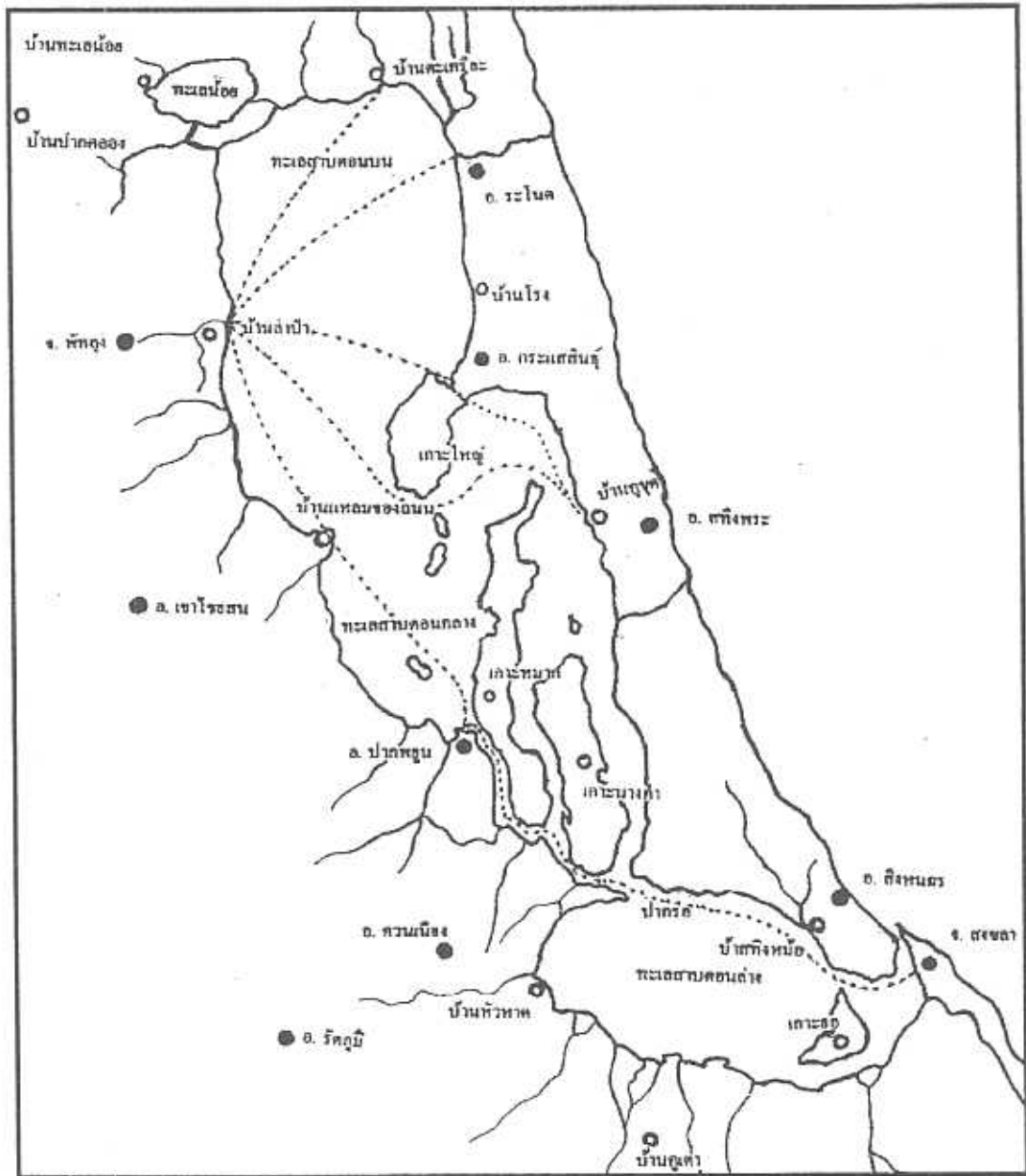
ภาพประกอบ 22 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มาของข้อมูล

แผนที่ทะเลสาบสงขลา จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 4. หน้า 1463.
สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
เส้นทางการเดินเรือ จากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

ภาพประกอบ 23 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มาของข้อมูล

แผนที่ทะเลสาบสงขลา

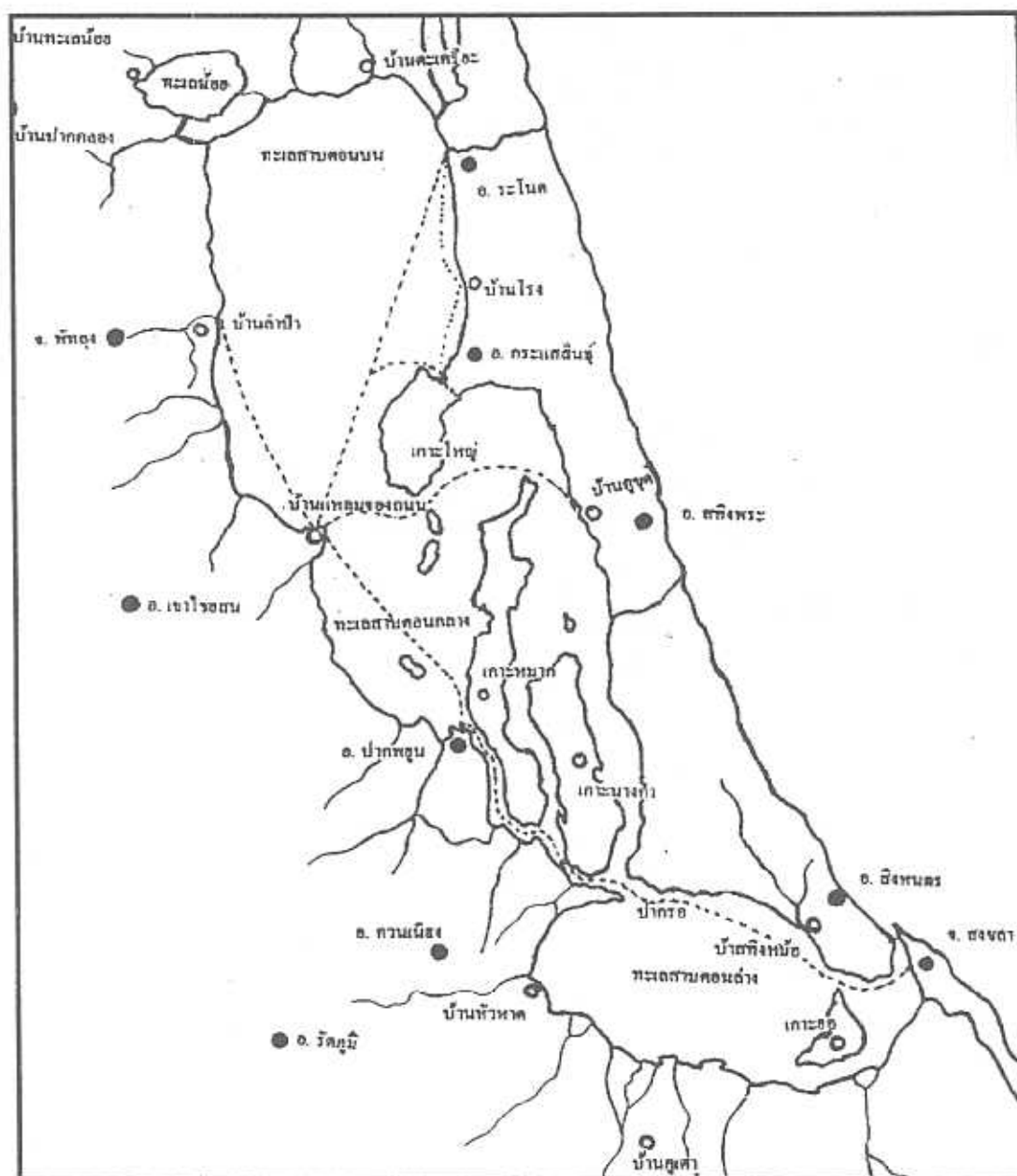
จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 4. หน้า 1463. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

เส้นทางการเดินเรือ

จากการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่ ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง

ภาพประกอบ 24 แผนที่ทะเลสาบสงขลา แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลจองถนน (วัดเขียนบางแก้ว) อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ที่มาของข้อมูล

แผนที่ทะเลสาบสงขลา จากสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 4. หน้า 1463. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

เส้นทางการเดินเรือ จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้เดินเรือและผู้ทำการค้าหลายคน ในพื้นที่ตำบลจองถนน(วัดเขียนบางแก้ว) อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง

1.4 ข้อมูลเกี่ยวกับสายคลองที่เชื่อมต่อกันกับชุมชนหลักบริเวณลุ่มทะเลสาบ-สงขลา

บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ของ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช มีลำคลองที่เชื่อมต่อและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาตลอดจนใช้เป็นเส้นทางการคมนาคมเพื่อการค้าขายและเดินทางไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลำคลองที่มาจากจังหวัดพัทลุงและจังหวัดสงขลาบางส่วนตลอดจนที่ราบป่าพรุที่เชื่อมต่อไปยังจังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษาเอกสารและจากการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ที่ศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลของลำคลองสายสำคัญ ๆ ซึ่งยังปรากฏและใช้ประโยชน์ได้อยู่ พอประมวลสรุปได้ดังนี้

1.4.1 ลำคลองในจังหวัดพัทลุงที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ในจังหวัดพัทลุงไม่มีลำคลองขนาดใหญ่พอที่จะจัดเป็นแม่น้ำได้ เพราะลำคลองส่วนใหญ่จะเป็นสายน้ำสั้น ๆ และแคบ ซึ่งมีต้นน้ำเกิดจากภูเขาและพื้นที่สูงทางทิศตะวันตกไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาทางทิศตะวันออกหรือฝั่งทะเลตะวันตกของทะเลสาบสงขลา โดยจะไหลผ่านหมู่บ้านตำบลใดก็จะเรียกชื่อสายน้ำนั้นตามชื่อของพื้นที่นั้น ๆ จึงทำให้ลำคลองแต่ละสายมีชื่อเรียกหลายชื่อลำคลองที่สำคัญ ๆ และมีบทบาททางการค้าในอดีตในจังหวัดพัทลุง มีดังนี้

(1) คลองปากประ คลองปากประเกิดจากการรวมตัวของลำน้ำสายต่าง ๆ ในเขตอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ได้แก่ คลองปากคลอง คลองมะกอกใต้ และคลองท่าสำเภ ไหลบรรจบกันเป็นคลองปากประทางทิศใต้ของวัดวิหารสูงในบริเวณบ้านมะกอกใต้ ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ลำคลองสายนี้เป็นหัวใจสำคัญของการเกษตรกรรม ของชาวอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และเป็นเส้นทางเดินเรือการค้าในอดีตระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สูดปลายทางท่าเรือวัดประดู่เรียง ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

(2) คลองลำป่า คลองลำป่าเกิดจากการรวมตัวของสายน้ำทางทิศตะวันตกซึ่งมีต้นน้ำจากเทือกเขานครศรีธรรมราช ได้แก่ สายน้ำที่เกิดจากโตนบ้านขาม โตนเขาคราม โตนลำโน โตนนางง ไหลมาบรรจบกันที่บ้านปากแพรก ตำบลร่มเมือง อำเภอเมืองพัทลุง ผ่านตำบลบ้านนา ตำบลท่าแค ตำบลตำนาน ตำบลคูหาสวรรค์ ตำบลพญาขัน ตำบลควนมะพร้าว และไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่ตำบลลำป่า อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ลำคลองสายนี้เป็นหัวใจสำคัญของการเกษตรกรรมของชาวอำเภอเมืองพัทลุง และเป็นเส้นทางการค้าในอดีต เรือที่บรรทุกสินค้าที่ผ่านเข้ามาทางปากคลองลำป่าได้บรรทุกสินค้ามาตามสายคลองนี้จนถึงตำบลตำนานจนเป็นชุมชนการค้าใหญ่ในอดีตอีกชุมชนหนึ่งนอกเหนือจาก ชุมชนท่าเรือลำป่าซึ่งเป็นชุมชนเมืองเก่า

(3) คลองหานโพธิ์ ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขานครศรีธรรมราชทางทิศตะวันตก ไหลผ่านตำบลงหรา อำเภองหรา ตำบลชรัต อำเภองหรา ตำบลนาโหนด ตำบลหานโพธิ์

อำเภอเขาย้ายสน และมีคลองขุดแยกจากคลองหานโพธิ์ทางทิศเหนือของวัดหานโพธิ์เรียกว่า “คลองขุด” คลองหานโพธิ์ไหลออกทะเลสาบที่บ้านสะทัง ตำบลหานโพธิ์ อำเภอเขาย้ายสน จังหวัดพัทลุง

(4) คลองท่ามะเตือ (คลองบางแก้ว) ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขานครศรีธรรมราช ทางทิศตะวันตกของอำเภอตะโหมด โดยการรวมตัวของสายน้ำหลายสายคือ คลองเหมือง-ตะกั่ว คลองตะโหมด คลองหัวช้าง และคลองโหล๊ะจังกระ ไหลมารวมกันทางทิศตะวันตกของตำบลแม่ขรี อำเภอตะโหมด ไหลผ่านตำบลตะโหมด ตำบลแม่ขรี ตำบลเขาย้ายสน ตำบลนาปะขอ ไหลออกสู่ทะเลสาบสงขลาที่บ้านบางแก้ว ตำบลจองถนน อำเภอเขาย้ายสน ทางทิศใต้ของวัดเขียนบางแก้วซึ่งเป็นชุมชนเมืองท่าเก่าในอดีต

(5) คลองพระเกิด ต้นน้ำเกิดจากคลองโตนทางทิศตะวันตกของตำบลป่าบอน อำเภอป่าบอน ไหลผ่านตำบลป่าบอน ตำบลหารเทา ตำบลฝาละมี ไหลออกสู่ทะเลสาบ-สงขลาที่บ้านพระเกิด ตำบลฝาละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

(6) คลองป่าพยอม ต้นน้ำเกิดจากเขาหินกลิ้งและควนหินแก้วทางทิศตะวันตกของตำบลเกาะเต่า อำเภอควนขนุน ไหลผ่านตำบลเกาะเต่า ตำบลป่าพยอม ตำบลปิ่นแต้ ไหลลงสู่พรุควนเคื่องในท้องที่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และไหลลงสู่ทะเลสาบ โดยผ่านทะเลน้อยซึ่งเป็นป่าพรุติดต่อกับพรุควนเคื่อง นอกจากนี้ยังไหลไปตามสายคลองผ่านอำเภอชะอวด อำเภอเชียรใหญ่ ออกสู่ทะเลที่อ่าวปากพนัง เป็นสายน้ำที่สามารถเชื่อมต่อกันในบริเวณลุ่มน้ำปากพนังคือ อำเภอชะอวด อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร และอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

คลองป่าพยอมยังเป็นสายน้ำที่เชื่อมต่อกับพรุควนเคื่อง อำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราชและอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เป็นสายคลองที่มีลักษณะเป็นวงแหวน ที่ไหลมาบรรจบกับทะเลสาบสงขลาทางด้านอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา ลำคลองสายนี้ก่อให้เกิดประโยชน์กับพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังส่วนหนึ่งด้วย

1.4.2 ลำคลองในจังหวัดสงขลา ลำคลองที่ไหลลงสู่ทะเลสาบในจังหวัดสงขลา ไม่มีลำน้ำขนาดใหญ่ที่พอจะจัดเป็นแม่น้ำได้เช่นเดียวกันกับลำน้ำในจังหวัดพัทลุง ส่วนใหญ่จะเป็นสายคลองเล็ก ๆ ซึ่งเป็นคลองขุดเพื่อเป็นเส้นทางติดต่อหรือเส้นทางลัดที่ออกสู่ทะเลอ่าวไทย ตลอดจนเป็นเส้นทางเพื่อหลบลมสุ่มให้กับเรือสินค้า โดยเฉพาะที่ปากอ่าวสงขลา ซึ่งเป็นปากอ่าวธรรมชาติและเป็นเส้นทางเดินเรือสำคัญระหว่างภายนอก (อ่าวไทย) กับชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา คลองที่สำคัญ ๆ ของจังหวัดสงขลา มีดังนี้

(1) คลองอู่ตะเภา เป็นลำคลองที่มีชื่อและใช้ประโยชน์ในการสัญจรและการค้าทางเรือ ตลอดจนเป็นสายน้ำหลักที่เป็นแหล่งน้ำใช้ของเมืองหาดใหญ่ในปัจจุบัน คลองอู่ตะเภา มีต้นน้ำเกิดจากเขาแก้วหรือเขาชันทางตะวันตกของตัวเมืองหาดใหญ่ และมีสายคลองจากอำเภอสะเดาที่ไหลมารวมกันลงสู่คลองอู่ตะเภา คลองดังกล่าวนี้ในอดีตใช้เป็นเส้นทาง

ขนส่งทางเรือระหว่างชุมชนต่าง ๆ โดยมีสายคลองที่สัมพันธ์เชื่อมต่อกันได้แก่ คลองวาด ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอหาดใหญ่ ไหลผ่านตำบลทุ่งเสา และตำบลต่าง ๆ ก่อนที่จะมาบรรจบกับคลองอู่ตะเภา นอกจากนี้ยังมีคลองเตยที่ผ่านกลางเมืองหาดใหญ่ ลำคลองดังกล่าวจะมารวมกับคลองอู่ตะเภาและออกสู่ทะเลสาบสงขลาทางตอนใต้บริเวณตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

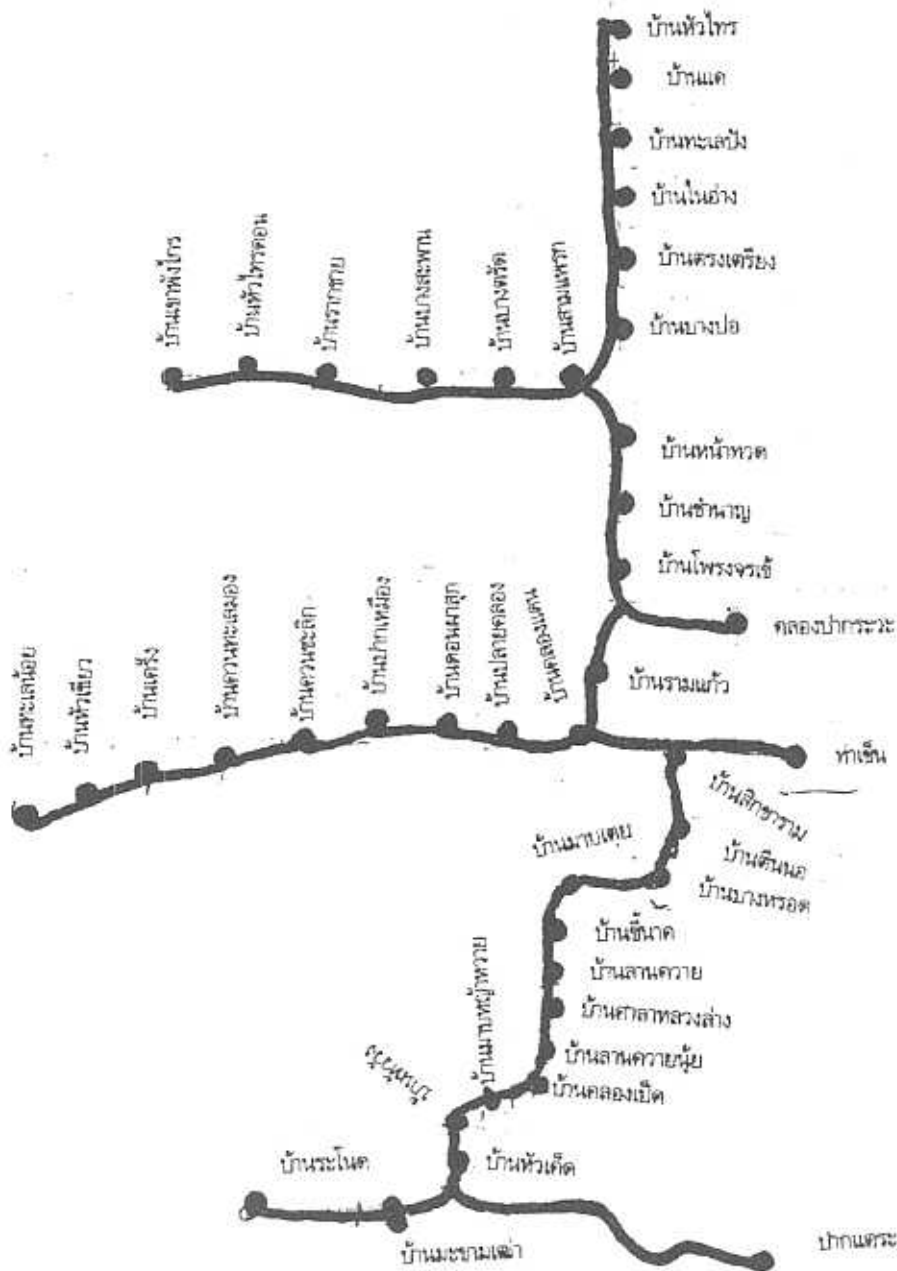
(2) คลองสทิงหม้อ เป็นลำคลองสายหลักอีกสายหนึ่ง อยู่บริเวณอำเภอลี้หอนคร ในอดีตเป็นเส้นทางการเดินเรือขนาดเล็กระหว่างชุมชนต่าง ๆ สามารถออกทะเลอ่าวไทยได้ โดยเริ่มจากชุมชนหลักคือสทิงหม้อไปเชื่อมต่อกับชุมชนโบราณปะโอ ออกสู่ทะเลอ่าวไทยทางทิศตะวันออกของชุมชนโบราณบ้านปะโอ

(3) ลำคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลาไปอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่เป็นเส้นทางติดต่อการเดินทางเรือและการค้าทางเรือกับอำเภอหัวไทรและอำเภอปากพนัง ลำคลองสายนี้เป็นลำคลองสายหลักที่เป็นเส้นทางการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารระหว่างลุ่มทะเลสาบสงขลา กับลุ่มน้ำปากพนัง ลำคลองสายนี้ผ่านชุมชนต่าง ๆ จากปากคลองระโนด ผ่านชุมชนบ้านโคกทอง ออกทะเลอ่าวไทยทางทิศตะวันออก และจากปากคลองบ้านระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลาไปอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยผ่านชุมชนต่าง ๆ ตามแนวของลำคลองได้แก่ บ้านระโนด บ้านมะขามเฒ่า บ้านหัวเค็ด บ้านหัววัง บ้านมาบหญ้าหวายของตำบลระโนด บ้านคลองเป็ด บ้านลานควายน้อย บ้านศาลาหลวงล่าง บ้านลานควายใหญ่ของตำบลบ้านใหม่และตำบลท่าบอนบางส่วน บ้านขึ้นาค บ้านมาบเตย ของตำบลแดนสงวน บ้านบางหรอด บ้านตีนนอ บ้านสิขาราม บ้านคลองแดน ของตำบลคลองแดนอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และจากจุดรวมของสายคลองที่ตำบลคลองแดน เข้าเขตอำเภอหัวไทร เริ่มจากบ้านคลองแดน บ้านรามแก้วของตำบลรามแก้ว บ้านโพรงจรเข้ บ้านชานาญ บ้านหน้าทวด บ้านสามแพรกซึ่งเป็นจุดแยกของคลองเขาพังไกร เข้าบ้านบางปอ บ้านตรงเตี๋ยงของตำบลเขาพังไกร บ้านในอ่าง บ้านทะเลปิ้ง บ้านบางแคของตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังมีจุดสายคลองที่แยกคลองแดนทางสายตะวันออกไปออกทะเลอ่าวไทยที่บ้านท่าเขิน และตรงกันข้ามไปสายคลองทางทิศตะวันตกผ่านบ้านปลายคลองของตำบลรามแก้ว บ้านผาสุก บ้านปากเหมือง บ้านควนชริกของตำบลควนชริก และผ่านบ้านควนทะเลมอง บ้านเค็ริงของอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านหัวเขี้ยวไปสุดปลายทางและออกทะเลสาบสงขลาที่บ้านทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ลักษณะสายคลองนี้เป็นลักษณะหัวปากคลอง เริ่มที่ฝั่งทะเลสาบตะวันออกและสุดปลายทางที่ฝั่งทะเลสาบตะวันตกเฉียงเหนือ (ภาพประกอบ 25)

การค้าทางเรือตามเส้นทางสายนี้ได้ซบเซาลงไปเรื่อย ๆ จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2517 บทบาทของเรือตามเส้นทางสายนี้ได้หมดไป เนื่องจากนโยบายการคมนาคมที่ตัดถนน

เข้าหมู่บ้าน และประกอบกับเทคโนโลยีทางด้านเครื่องยนต์ทำให้รถเข้ามามีบทบาทแทนที่
ราษฎรส่วนใหญ่ได้ย้ายบ้านเรือนมาปลูกสร้างริมถนนเพื่อสะดวกในการเดินทาง นอกจากนี้
สภาพลำคลองดินเลนมีผักตบชวาเต็มลำคลอง การสัญจรไปมาทางเรือจึงไม่สะดวก
จากมูลเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วการเดินทางและการค้าทางเรือของเส้นทางคลองสายนี้จึง
หมดไปและมีถนนรถยนต์เข้ามารองรับการสัญจรทางบกเข้ามาแทนที่การเดินทางโดยทางเรือ

ภาพประกอบ 26 แผนที่สังเขปของเส้นทางเดินเรือตามสายคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ไปอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช

ที่มา: สํารวจข้อมูลภาคสนาม

1.5 ประเภทของเรือที่ใช้บรรทุกสินค้าและผู้โดยสารแต่ละเส้นทาง

การใช้เรือในชีวิตประจำวันของผู้คนในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีการใช้กันในหลายลักษณะ แต่จากการศึกษาข้อมูลภาคสนาม เรือประเภทที่ใช้เพื่อการค้าขาย และรับส่งผู้โดยสารระหว่างชุมชนและภายในชุมชน พอประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

1) เรือใบ เป็นเรือที่ใช้สอยอยู่ในบริเวณทะเลสาบสงขลาในอดีต มีหลายขนาด ขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์ การใช้ใบเพื่ออาศัยแรงลมในการพัดพาให้เรือเคลื่อนที่เร็วขึ้น หากเป็นเรือขนาดเล็กจะใช้ใบเพียงใบเดียว เรียกว่า “เรือใบ 1 หลัก” หากเรือใหญ่จะใช้ 2 ใบ เรียกว่า “เรือ 2 หลัก” หรือ 3 ใบ เรียกว่า “เรือ 3 หลัก” เรือใบที่มีใช้ในทะเลสาบสงขลามีขนาดใหญ่สุดเพียง 2 หลัก เพราะเป็นเรือที่สามารถเข้าเทียบท่าน้ำที่มีความลึกไม่มากนัก ลักษณะเรือใบที่ใช้ในทะเลสาบสงขลา เป็นเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ของชาวจีนที่ใช้รับส่งสินค้าตามแหล่งชุมชนท่าเรือหลัก ๆ โดยมีเรือเล็กขนถ่ายสินค้าขึ้นฝั่งท่าเรืออีกทอดหนึ่ง จากการสัมภาษณ์นายสุก โหมแก้ว กล่าวว่า

เรือสำเภาดังกล่าว เป็นเรือใบ 2 หลัก มีความกว้างประมาณ 6 วา ยาวประมาณ 20 วา มีเสากระโดง 2 เสา สำหรับชักใบ เรือดังกล่าวบรรทุกเครื่องปั้นดินเผา เกลือ น้ำผึ้ง (น้ำตาลโตนด) เครื่องหมักดองต่าง ๆ มาส่งยังบ้านทะเลน้อย โดยทอดสมออยู่นอกฝั่งทะเลและใช้เรือแจวไปรับสินค้ามาอีกทอดหนึ่ง ขากลับบรรทุกไม้พิน เรียกว่า “ไม้ 3 คอก” กลับเต็มลำเรือ เรือสำเภานี้มาจากสทั้งหมด เรือสำเภานี้เรียกชื่อ “เรือจันกล่าว” ลำหนึ่ง และ “เรือศรีนวล” อีกลำหนึ่ง¹ (ภาพประกอบ 26)

2) เรือยนต์ เป็นเรือที่ใช้สอยในบริเวณทะเลสาบสงขลาและสายคลองต่าง ๆ ตามท่าเรือหลัก ซึ่งทำให้เรือใบที่เข้ามาในอดีตได้หมดบทบาทไป เพราะเรือยนต์ที่เข้ามาแทนที่เรือใบนั้นใช้เครื่องยนต์ที่สามารถเดินทางไปถึงที่หมายได้รวดเร็วและสามารถเข้าออกตามสายคลองได้ด้วย ไม่มีปัญหาเรื่องทิศทางลม เรือยนต์มี 2 ขนาด คือ เรือยนต์ชั้นเดียวและเรือยนต์ 2 ชั้น เรือยนต์ชั้นเดียวเป็นเรือขนาดเล็ก นายวิรัตน์ จันทรโชติ ซึ่งเป็นเจ้าของเรือบุญโชติ ได้กล่าวว่า

เรือบุญโชติเป็นเรือชั้นเดียววิ่งตามคลองระหว่างท่าเรืออำเภอระโนดกับท่าเรืออำเภอหัวไทร โดยผ่านชุมชนตลาดคลองแดน ไป - กลับวันละ 2 เที่ยว คือตอนเช้ารับคนโดยสารและสินค้า เช่น หมากพลู ผลไม้ และกระเบื้องดินเผา หากมีมากใช้เรือโยงไปถึงหัวไทรตอนบ่ายรับผู้โดยสารจากท่าเรือ

¹สุก โหมแก้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 27 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.

อำเภอ หัวไทรมายังท่าเรือระโนด มีสินค้าเช่น หมู ไก่ ข้าวสาร หากมีไม้แปรรูป จะใช้เรือโยงเพื่อลากพ่วงมากับเรือบุญโชติเรือชั้นเดียวลำนี้จุผู้โดยสาร 30 คน หมู 13 ตัว ไก่ 8 เช่ง (วางบนหลังคา) ข้าวสาร 50 กระสอบ เรือยนต์ 2 ชั้น เป็นเรือขนาดใหญ่ มีความจุมาก¹ (ภาพประกอบ 27,28,29)

นายอำเภอ พืชมงคล ซึ่งเป็นเจ้าของเรือพืชมงคล กล่าวว่า เรือพืชมงคลเป็นเรือยนต์ 2 ชั้น แล่นระหว่างอำเภอระโนดกับอำเภอเมืองสงขลา จะบรรทุก หมู เป็ด ไก่ ข้าวสาร เป็นหลัก หรือบางครั้งอาจจะบรรทุกข้าวเปลือกบ้าง ทำเรือที่สำคัญในการรับส่งสินค้าที่ตลาดสงขลา คือ ทำเรือไปรษณีย์ ทำเรื่อนำไทยหลี (ประมงเก่าหน้าองค์การโทรศัพท์) ทำเรือโรงสีแดง ทำเรือสะพานเหล็ก (ซันฮวดเลียง) ทำเรือนครพานิชย์ (โรงแรมเลคอินน์) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรือยนต์ 2 ชั้นที่ใช้ขนส่งสินค้าและผู้โดยสารระหว่างท่าเรือต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกหลายลำ เช่น เรือแสงจันทร์ (นำเรือใบมาดัดแปลง) เรือดวงจันทร์ เรือโชคทวี เรือเสาร์ 7 เรือตรีณี (แล่นระหว่างระโนด - ปากคลอง) และเรือเดชดี (แล่นระหว่างระโนด - ลำปำ) เป็นต้น (ภาพประกอบ 30) เรือยนต์ 2 ชั้น ได้เข้ามาภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ประมาณ ปี พ.ศ. 2490 โดยนำมาใช้แทนเรือใบและเรื่อน้ำมันก๊าดหรือเรือบ็อกแบ็ก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา บทบาทในการรับส่งสินค้าและการโดยสาร โดยเรือยนต์ได้ลดน้อยลงเป็นลำดับและได้สิ้นสุดการใช้งานเมื่อปี พ.ศ. 2519²

3) เรือหางยาว เป็นเรือที่มีลักษณะคล้ายเรือเพรียว มีความยาวประมาณ 8 - 12 เมตร ความจุประมาณ 10 - 15 คน สามารถบรรทุกทั้งผู้โดยสารและสินค้าได้ นอกจากนี้ชาวประมงยังใช้เป็นเรือหาปลาในทะเลสาบสงขลาอีกด้วย เรือหางยาวเป็นเรือที่แล่นระหว่างชุมชนตามสายคลอง หรือแล่นเลาะตามชายฝั่งทะเลระหว่างชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา เรือประเภทนี้เป็นที่นิยมใช้กันอย่างกว้างขวางและมีจำนวนมาก ปัจจุบันยังคงมีใช้กันอยู่เกือบทุกชุมชน (ภาพประกอบ 31,32)

4) เรือแจว เป็นเรือที่มีลักษณะคล้ายเรือหางยาวแต่มีขนาดสั้นและกว้างกว่าเรือหางยาว

¹ วรริตน์ จันทรโชติ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 52 หมู่ที่ 6 ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.

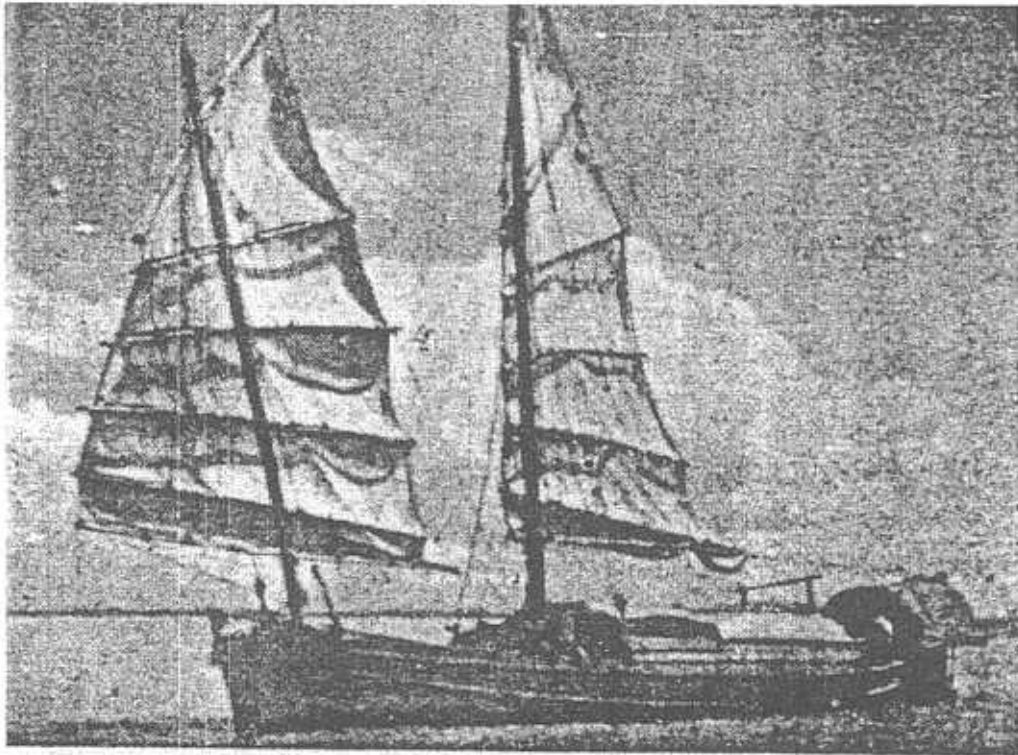
² อำเภอ พืชมงคล. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 239 หมู่ที่ 4 ถนนชายวารี ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.

ลักษณะของเรือแจวในอดีตจะมีขนาดใหญ่เพราะเมื่อออกทะเลจะสามารถติดใบได้แต่เมื่อแล่นเข้าลำคลองจะปลดใบออกแล้วใช้การแจวแทน เรือแจวในปัจจุบันเป็นเรือที่มีขนาดเล็ก เพราะมักจะนำมาใช้เป็นเรือหาปลาในบริเวณชุมชนต่าง ๆ รอบทะเลสาบสงขลา

5) เรือพาย เป็นเรือขุดจากไม้ทั้งต้น มีการต่อกราบเรือขึ้นมาเล็กน้อย มีลักษณะคล้ายกับเรือมาด ต่างกันแต่เรือพายใช้แรงคนในการพายหรือถ่อเมื่อมีน้ำตื้น ปัจจุบันยังมีใช้อยู่ในบางชุมชน

เรือที่ใช้อยู่ในบริเวณชุมชนรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เป็นเรือหางยาว ส่วนเรือพายและเรือแจวจะมีแต่เฉพาะใช้ในการจับปลาในทะเลสาบบางส่วนเท่านั้น เช่น บริเวณชุมชนบ้านทะเลน้อย บ้านปากพูน บ้านคูขุด บ้านหัวเขา และบ้านเกาะยอ เป็นต้น สำหรับเรือยนต์ที่ใช้เป็นเรือโดยสารและรับส่งสินค้าตามท่าเรือต่าง ๆ ดังกล่าว ในปัจจุบันได้หมดบทบาทลงไปแล้ว

ภาพประกอบ 27 เรือใบที่ใช้บรรทุกสินค้าระหว่างท่าเรือต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

เรือใบที่ใช้สอยกันอยู่ในทะเลสาบสงขลาแถบ อ.ระโนด
ภาพนี้ถ่ายประมาณก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๔
เป็นภาพจากหนังสือระโนดสังสรรค์ ครั้งที่ ๒ หนังสือที่ระลึกของชาวจังหวัด
ระโนดในงานพบปะสังสรรค์ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๔

ที่มา จากหนังสือ แลใต้ มีนาคม 2541

ภาพประกอบ 28 เรือรับส่งสินค้าและผู้โดยสารชั้นเดียว แล่นระหว่างท่าเรืออำเภอรอนด
- ท่าเรือชุมชนบ้านคลองแดน - ท่าเรืออำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรี
ธรรมราช

ที่มา นายวิรัตน์ บุญโชติ เจ้าของเรือบุญโชติ

ภาพประกอบ 29 เรือรับส่งผู้โดยสารและบรรทุกสินค้าของแม่ค้าย่อยเพื่อข้ามฟากที่อำเภอปากพนัง ซึ่งเป็นเรือที่ถูกเปลี่ยนสภาพจากเรือบรรทุกสินค้าและผู้โดยสารระหว่างชุมชน มาเป็นเรือข้ามฟากในปัจจุบัน
ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 30 สภาพเรือบรรทุกสินค้าและผู้โดยสาร เมื่อหมดบทบาทได้ถูกเปลี่ยนสภาพมาเป็นเรือแพใช้ขนส่งรถยนต์และจักรยานยนต์ข้ามฟากระหว่างปากกรอ - ปากจำ และ ปากพะยูน - เกาะหมาก ในบริเวณทะเลสาบสงขลา ตอนล่าง

ถ่ายเมื่อ เดือน เมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 31 ภาพถ่ายเรือจำลอง เรือยนต์ 2 ชั้น ที่เป็นเรือโดยสารและรับส่งสินค้า ในทะเลสาบสงขลา ระหว่างอำเภอระโนด - อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 32,33 สภาพเรือหางยาวที่ยังคงมีบทบาทในการรับส่งผู้โดยสารในย่านชุมชนต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา บริเวณท่าเรือปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และท่าเรือบ้านทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง
ถ่ายเมื่อ เดือน เมษายน พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 33

2. การค้าทางเรือระหว่างภายนอกชายฝั่งทะเลอ่าวไทยกับบริเวณลุ่มทะเลสาบ- สงขลาและการค้าทางเรือกับต่างชาติ

2.1 การค้าทางเรือระหว่างชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับชุมชนเมือง บริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย

การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา นอกจากจะติดต่อ
ค้าขายเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาด้วยกันแล้ว ยังมีการติดต่อ
ค้าขายกับชุมชนเมืองต่าง ๆ บริเวณชายฝั่งอ่าวไทยด้วย จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์
บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการทำการค้าหลายคนในพื้นที่ พอประมวลสรุปได้ว่า การทำการค้าใน
บริเวณลุ่มทะเลสาบมีการติดต่อค้าขายกับชุมชนเมืองใกล้เคียง ที่อยู่ทางฝั่งทะเลอ่าวไทยด้วย
ตั้งแต่ ยงยุทธ ชูแว่น ได้กล่าวถึงหลักฐานวรรณกรรมท้องถิ่น “ตำนานนางเลือดขาว” ที่ชัยวุฒิ
พิยะกุล ศึกษาไว้ แม้ว่าเอกสารดังกล่าวจะไม่ระบุเวลาที่แน่นอน แต่จากการวิเคราะห์เนื้อหาแล้ว
ก็อาจกำหนดเรื่องราวได้ว่า เป็นเรื่องราวภายหลังเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก
มาแล้วทั้งสิ้น มีเนื้อความตอนหนึ่งที่น่าสนใจ กล่าวไว้ว่า

แลจึงเจ้าอินทร์นั้นตกเป็น(เย็น)ก็ลาพ่อแม่ไปโดยสารสำเภารับไปทุกประเทศเมือง
ทุกภาษา เมื่อศึก (ซา) อาคมไซร์ ครั้นอายุได้ 60 ปี ก็คืนมาหาพ่อแม่แล้ว
ก็ตกแต่งพระวิหาร พระพุทธรูป ณ วัดเขียน วัดสัทธรรมมารันนารายทั้งสาม
ตำบลนั้นแลก็เลิกพระศาสนาแล้วสำเร็จทั้ง 3 ตำบล แลกกฎหมายเข้าไปกรุงเทพ-
มหานครศรีอยุธยา และโดยสารสำเภารับนั้นแล.....¹

ในตำนานนางเลือดขาวนี้ “เจ้าอินทร์” ก็คือคนในท้องถิ่นเมืองพัทลุงซึ่งเกี่ยวข้อง
อยู่กับการทะนุบำรุงพุทธศาสนาบนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา จึงไม่น่าจะแปลก
ที่จะขออาศัยโดยสารสำเภารับสินค้าของคนจีน เพื่อเดินทางทั้งใกล้และไกล เพราะสำเภารับ
ดังกล่าวเข้าออกมารับสินค้าเพื่อไปขายยังเมืองชายฝั่งทะเลอ่าวไทยและส่งสินค้าไปขาย
ในบริเวณชุมชนนี้อยู่แล้วด้วย

จากข้อความและบทสรุปดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายกับเมืองต่าง ๆ ของ
ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่มีเรือสำเภารับและส่งสินค้าจากชุมชนต่าง ๆ ทั้ง
นอกบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาแวะขายไปตามท่าเรือ
ต่าง ๆ ที่เข้าจอด

---

¹ ยงยุทธ ชูแว่น. “อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลา ตั้งแต่
กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ
สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 97 สงขลา : สถาบัน-
ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2535.

นอกจากนี้ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ยังได้อ้างรายงานการกราบทูลของสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และได้เสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 115 ว่า

“การเดินเรือเมล์ตามหัวเมืองปักษ์ใต้เหล่านี้เป็นการสำคัญยิ่งนัก เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจำเป็นจะต้องรีบคิดอ่านให้สำเร็จให้จงได้ เพราะถ้าให้มีเรือเมล์ไปมากกับกรุงเทพฯ ได้เสมอ ทางราชการบ้านเมืองที่จะจัดก็จะสะดวก ทั้งการค้าขายเพาะปลูกในบ้านในเมือง ซึ่งจะทำนุบำรุงก็จะเจริญได้โดยเร็ว โดยเหตุที่สินค้าจะออกได้ง่าย จะจำหน่ายได้ราคาสูงกว่าเดี๋ยวนี้” และทรงเสนอวิธีจัดได้ 3 ประการคือ

ข้อ 1 จะต้องมีเรือขนาดจุสามพันสี่พันหาบ สัก 2 ลำ มีระวางบันทุกสินค้าและมีห้องสำหรับคนโดยสารด้วย

ข้อ 2 เรือทั้ง 2 ลำนี้ ให้เดินมีกำหนดแน่นอน คือในวันนั้นให้ถึงที่นั้นๆ ดังนี้ ตั้งต้นออกจากกรุงเทพฯ ไปแวะชุมพร หลังสวน ไซยา นครศรีธรรมราช สงขลา ตานี สายบุรี กลันตัน ตรังกานู เขมามัน แลสิงคโปร์ เปนที่สุด ขากลับก็ให้เดิน ดังนี้

ข้อ 3 ตามหัวเมืองที่เรือเมล์จะแวะเหล่านี้ ถ้ามีพ่อค้าตั้งโรงและมีเรือรับส่งสินค้าอยู่แล้วก็แล้วไป ที่ไม่มีรัฐบาลควรปลูกโรงพักสินค้า แลจัดเรือลำเลียง ไว้ให้พ่อค้าและคนในพื้นที่เมืองเช่า เก็บและส่งของลงเรือเมล์¹

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นเจตนาที่จะให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการเพื่อให้มีเรือโดยสารและเรือรับส่งสินค้าระหว่างเมืองขึ้น โดยมีเมืองสงขลาเป็นท่าเรือในแนวทางที่สมเด็จพระเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความเห็นชอบด้วย เพราะในภูมิภาคนี้เรือที่ทำการค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวจะเป็นเรือของเอกชนโดยเฉพาะชาวจีนที่มีบทบาททั้งทางการเมืองและการค้าในเมืองสงขลาและชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบด้วย

2.2 เส้นทางการค้าทางเรือระหว่างเมืองสงขลา กับชุมชนเมือง บริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย และประเภทของเรือตามเส้นทางเดินเรือ

การค้าทางเรือระหว่างเมืองต่าง ๆ บริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยจากศูนย์กลางเมืองสงขลาไปอำเภอหัวไทร และอำเภอปากพนัง โดยแล่นเรือเลียบฝั่งทะเลอ่าวไทยและจากศูนย์กลางเมืองสงขลาแล่นเลียบฝั่งไปทางใต้ แวะเมืองปัตตานี สายบุรี และนราธิวาส

¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “เรือและทางเดินเรือ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 8, หน้า 3096. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

เป็นต้น ชุมชนต่าง ๆ ดังกล่าวจะมีการแลกเปลี่ยนสินค้าที่เป็นผลผลิตหลัก ๆ จากชุมชน ยกเว้นเรือต่างประเทศ เรือต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ค้าขายกับหัวเมืองแถบริมฝั่ง ทะเลอ่าวไทย จะนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นเครื่องปั้นดินเผาของบ้านสทิงหม้อและของป่า ตลอด จน เครื่องเทศ พริกไทย เป็นต้น เพื่อส่งหัวเมืองปัตตานีและสายบุรี โดยใช้เรือใบ เรือ กลไฟ และพัฒนาเป็นเรือยนต์ตามลำดับ ส่วนปัตตานีมีสินค้าหลักที่เข้ามาสู่เมืองสงขลา และแพร่กระจายสินค้าต่อไปในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ เกลือ ผ้าปาเตะ เป็นต้น ดังที่ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้ยกเอาพระนิพนธ์เรื่องอิริวัตน์ ที่กล่าวถึงเมืองสงขลา เมื่อ พ.ศ. 2427 ว่า

เรือค้าขายของคอเวอนเมนต์มีอยู่ลำหนึ่ง ชื่อ เรือจำเริญสวัสดิ์ เป็นเรือบั๊ก 2 เสาครึ่ง เวลาจะไปบรรทุกเกลือเมืองปัตตานี เรือของพระยาสุนทรลำหนึ่ง เป็นเรือปรัก 2 เสา เรือจีนโหลล่าที่ปากใต้เข้าออกค้าขายในเมืองสงขลา เดือนหนึ่งประมาณ 30 - 40 ลำ เว้น ฤดูลมว่าว 3 - 4 เดือน เรือที่พลเมืองหากินค้าขายอยู่ตั้งแต่ 3 - 6 วา มีเรือที่ใช้อยู่ประมาณ 70 - 80 ลำ เป็นเรือใบโดยมาก¹

จากความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการค้าบริเวณริมฝั่งทะเลอ่าวไทยกับชุมชนบริเวณ ลุ่มทะเลสาบสงขลาและเมืองสงขลาซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าทางเรือในบริเวณนี้ ประเภทของเรือที่ใช้บรรทุกสินค้า คือ เรือกลไฟ เรือกำปั่นใบ เรือบั๊ก เรือเกา (ลำเกา) เรือปรัก และเรือยนต์ เป็นต้น

3. การค้าทางเรือระหว่างเมืองบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับต่างชาติ

การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศในอดีต จากการศึกษาเอกสารจะมีเรือสำเภาจีน และเรือกลไฟเป็นหลัก เพราะการเดินทางข้ามทะเลต้องใช้เรือขนาดใหญ่ และมีความชำนาญเส้นทางตลอดจนการค้าเป็นอย่างดี ผู้คนที่ได้รับการยอมรับว่า มีความชำนาญในการเดินเรือในภูมิภาคนี้คือชาวจีน ยงยุทธ ชูแวน² ได้กล่าวถึงผลการศึกษา การค้าระหว่างชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและเมืองสงขลา สรุปได้ว่า เมืองท่า ในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ได้ติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมานานแล้ว ตั้งแต่

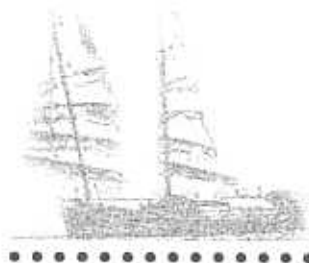
¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "เรือและทางเดินเรือ," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 8. หน้า 3094. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

² ยงยุทธ ชูแวน. พัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. ปริญญาโท อศ.ม. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529. อัดสำเนา.

เริ่มต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ได้มีพ่อค้าชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งขึ้น บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาก็เป็นเขตหนึ่งที่พ่อค้าชาวต่างชาติเหล่านั้นให้ความสนใจเข้ามาติดต่อค้าขาย ทั้งนี้เพราะบริเวณดังกล่าวมีท่าจอดเรือที่ดีและยังเป็นเขตที่มีทรัพยากร ธรรมชาติหลายชนิดที่เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ทำให้ชุมชนบริเวณนี้ขยายตัวออกไปเป็นเมืองท่าที่สำคัญ มีบทบาททั้งในฐานะที่เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าและเป็นแหล่งรวมสินค้าพื้นเมืองเพื่อระบายสินค้าออกสู่ตลาดต่างประเทศ

นอกจากนี้ชาวต่างชาติที่มีบทบาทในการพัฒนาเมืองสงขลาอย่างมากคือชาวจีน เพราะชาวจีนได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ตามเมืองท่าบริเวณอ่าวไทยมาตั้งแต่สมัยต้นอยุธยาแล้ว และชาวจีนเหล่านี้เป็นผู้ทำให้เมืองท่าต่าง ๆ ในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาได้มีบทบาททางการค้า ในระดับชาติอยู่ไม่น้อย เช่น พ่อค้าชาวจีนนำถ้ำขามมาขายที่เมืองสงขลา จะมีพ่อค้าชาวฮอลันดามารับซื้อต่อไปยังตลาดยุโรป เป็นต้น เมืองสงขลายังมีเรือที่ดีที่พ่อค้าชาวฮอลันดามักจะนำเรือมาซ่อมหรือต่อเรือขึ้นมาใหม่ กิจการต่าง ๆ ดังกล่าวส่วนใหญ่ มักเป็นกิจการของคนจีนแทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองพัทลุงก็ยังคงเป็นผู้ผลิตเสื้อผ้าแล้วส่งขายให้กับพ่อค้าชาวฮอลันดาเช่นเดียวกัน แต่บทบาทการค้าของเมืองพัทลุงด้านการค้ากับต่างประเทศไม่คึกคักเหมือนกับเมืองสงขลา มีรายงานว่าในช่วงปี ค.ศ. 1686 - 1697 เรือสินค้าจากเมืองสงขลาไปค้าขายที่ประเทศญี่ปุ่นถึงจำนวน 7 ลำ เรือสินค้าดังกล่าวเป็นของพ่อค้าชาวจีนที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมของอยุธยาแต่อย่างใด

การค้าบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและเมืองสงขลา ได้พัฒนามาเป็นลำดับ ปัจจุบันการค้าทางเรือของภูมิภาคนี้ยังคงมีกิจกรรมการค้าให้เห็นอยู่ทั้งที่เป็นท่าเรือเอกชนและท่าเรือน้ำลึกอันแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการค้า การขนส่งทางเรือที่ยังคงมีความสำคัญอยู่จนถึงปัจจุบัน

บทที่ 5

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

1. ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้าทางเรือ

ทะเลสาบสงขลา มีชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา และมีกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมาหลายชั่วอายุคน ผู้คนที่เข้ามาทำมาหากินติดต่อกับทะเลสาบสงขลานั้นเป็นแสน ๆ ครอบครัว มีทั้งการจับสัตว์น้ำและการใช้น้ำจากทะเลสาบในลักษณะต่าง ๆ เช่น เพื่อการเกษตร เพื่อการเดินเรือ เป็นต้น เมื่อประมาณสี่สิบปีล่วงมาแล้ว ทะเลสาบสงขลายังเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อไปมาหาสู่กันของชาวบ้านที่อาศัยตั้งเป็นชุมชนอยู่รอบ ๆ ทะเลสาบ มีเรือโดยสารเดินทางติดต่อเพื่อรับส่งสินค้าและผู้โดยสารระหว่างอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา จากทะเลสาบตอนล่างไปยังอำเภอระโนด อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุงที่บ้านลำปำ และชุมชนอื่น ๆ ในบริเวณรอบทะเลสาบเรือโดยสารและเรือรับส่งสินค้าต่าง ๆ ดังกล่าวที่มีในอดีตได้หยุดให้บริการเดินเรือไปหมดแล้วสาเหตุที่นำไปสู่การหยุดการเดินเรือและการค้าทางเรือดังกล่าวมีหลายปัจจัย จากการศึกษาพอจะประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

1.1 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและการคมนาคม

วิถีชีวิตของผู้คนบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียงในอดีต การเดินทางและการไปมาค้าขายจะอาศัยเรือใบ เรือพาย และเรือประทุน เป็นหลัก การใช้เรือแต่ละประเภทแต่ละขนาดจะขึ้นอยู่กับระยะทาง เส้นทางเดินเรือและจำนวนสินค้า ในระยะเวลาต่อมาได้เปลี่ยนแปลงมาใช้เรือยนต์มากขึ้นเพราะการเดินทางด้วยเรือยนต์จะสะดวกและรวดเร็วกว่า จึงมีเรือยนต์โดยสารและขนส่งสินค้าประจำทางระหว่างสงขลา - ระโนด ระโนด - ลำปำ ระโนด - หัวไทร เป็นต้น สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงช่วง “ไปมาค้าขายใช้เรือเมล์” และ “ทิ้งทะเลลิมพาย” พอสรุปความได้ว่า การไปมาหาสู่ การแลกเปลี่ยนซื้อขายผลิตผลทางการเกษตรของผู้คนในช่วงนี้ ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงจากการใช้เรือพาย เรือแจว เรือใบ เรือประทุน มาเป็นเรือยนต์มากขึ้น มีเรือยนต์ประจำทางระหว่างสงขลา กับ เกาะยอ สทิงหม้อ ปากพะยูน และระโนด ระหว่างระโนดกับลำปำ หัวไทร ปากพนัง เกาะใหญ่ ระหว่างตำบลตะเคียนกับระโนด

¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบ-สงขลา,” วารสารทักษิณคดีศึกษา, 3(1):58-59 ;ตุลาคม - มีนาคม 2535 - 2536

ปากคลองและทะเลน้อย เป็นต้น เรือประจำทางแต่ละสายจะมีวิ่งประจำวันละ 1 เที่ยว บางแห่งเที่ยวละหลาย ๆ ลำ รับประทานผู้โดยสารและสินค้า เรือเมล์บางลำบรรจุคนได้ถึง 200 คน ใช้เวลาวิ่ง 10 - 12 ชั่วโมง แต่หากเป็นช่วงน้ำทะเลลดระดับมาก ๆ อาจใช้เวลาถึง 15 ชั่วโมง การไปมาค้าขายและการขนถ่ายสินค้ายุคเรือเมล์ จำนวนเรือรอบลุ่มทะเลสาบ-สงขลามีมาก หลายคนร่ำรวยขึ้นเพราะกิจการเรือเมล์ มาถึงช่วง “ทิ้งทะเลล้มพาย” ได้กล่าวถึงช่วงนี้ว่า สถานภาพทั่วไปของสังคมและวัฒนธรรมบริเวณรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา เปลี่ยนแปลงไปจนน่าวิตก เนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการเร่งรัดพัฒนาปัจจัยพื้นฐานที่จะช่วยให้ทางเศรษฐกิจเติบโต มีการพัฒนาการคมนาคม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การขายแรงงานในต่างประเทศ การขยายฐานการผลิตภาค-เกษตร ทำให้ชาวนาหันมาใช้รถไถนาแทนวัวควาย ชาวนาใช้บริการโรงสีเล็กจนหาคน ตำข้าวซ้อมสารได้ยาก ในปี พ.ศ. 2516 มีถนนหลวงราดยางสายสงขลา - ระโนด และเชื่อมต่อไปยังนครศรีธรรมราช และปี พ.ศ. 2529 ได้มีสะพานดินสุสานนท์เกิดขึ้น จึงทำให้ชาวอำเภอสิงหนคร อำเภอระโนด และอำเภอกระแสดินธุ์ สามารถเดินทางไปยัง สงขลาและนครศรีธรรมราชได้เร็วกว่าเดินทางเรือเมล์ ส่วนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ ชาวอำเภอปากพะยูน อำเภอเขาชัยสน และชาวตำบลทะเลน้อย มีถนนราดยางไปเชื่อมกับ ถนนสายเอเชีย สามารถเดินทางไปอำเภอหาดใหญ่ - สงขลา โดยไม่ต้องใช้เรือผ่านทะเลสาบ และใช้เวลาที่รวดเร็วกว่า และนอกจากนี้สามารถเดินทางไปยังหาดตริง สตูล ได้เร็วขึ้นอีกด้วย มูลเหตุดังกล่าวทำให้ชาวบ้านบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาจึงไม่นิยมใช้เรือในการเดินทาง และขนส่งสินค้าเพราะใช้บริการรถยนต์สะดวกและรวดเร็วกว่า

ปัจจุบันการคมนาคมบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา นอกจากจะมีถนนลูกรัง ถนน-คอนกรีตและถนนราดยางเชื่อมต่อรอบ ๆ ทะเลสาบเกือบทุกหมู่บ้านแล้ว ยังมีสะพานข้ามทะเลสาบสงขลาช่วงทะเลสาบตอนล่างบริเวณบ้านป่ากรอที่เชื่อมระหว่างบ้านป่ากรอ อำเภอสิงหนคร กับ อำเภอควนเนียง สะพานเชื่อมระหว่างอำเภอปากพะยูนกับ เกาะหมากและสะพานเชื่อมระหว่างตำบลเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง กับตำบลชะแล้ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ทำให้การเดินทางโดยรถยนต์โดย เส้นทางลัดดังกล่าวมีความสะดวกและรวดเร็วกว่าการเดินทางด้วยทางเรือมาก เรือจึงยังคงมีบทบาทแต่เฉพาะในการหาปลาในทะเลซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนในลุ่มทะเลสาบ-สงขลาเท่านั้น

1.2 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางด้านชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

ลักษณะการก่อตั้งชุมชนและบ้านเรือนรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตจะอยู่ตาม แนวริมลำคลองและริมทะเลสาบเป็นส่วนใหญ่เพราะสะดวกในการคมนาคมทางน้ำ แต่ละบ้านจะมีชานที่ยื่นออกจากตัวเรือนออกไปทางฝั่งน้ำเรียกว่า “ท่าน้ำ” เพื่อการ ขึ้นลงเรือได้สะดวก เมื่อสภาพการคมนาคมทางน้ำที่ใช้เรือเป็นพาหนะลดบทบาท

และเลิกใช้ไปในที่สุด และมีการใช้รถยนต์โดยสารแทนเรือ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามริมน้ำจำเป็นต้องอพยพย้ายบ้านมาอยู่ริมถนนแทนการอยู่ริมน้ำ เพราะความสะดวกและความนิยมในการสัญจรไปมาทางบกมากกว่าทางน้ำนั่นเอง

ภาพประกอบ 34 สภาพท่าเรือบ้านคลองแดนในปัจจุบันที่ไม่ได้มีบทบาทในการค้าขายทางเรือเหมือนในอดีตที่ผ่านมาผู้คนได้อพยพบ้านเรือนไปปลูกสร้างอยู่ริมถนนและในเมืองใหญ่ ๆ ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2540

ภาพประกอบ 35 สภาพเรือโดยสารที่ไม่มีผู้โดยสารอีกต่อไป ถูกทิ้งให้ผุพังที่ชุมชนบ้านระโนด ถ่ายเมื่อ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2540

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่าง ๆ ของชุมชนดังกล่าวโดยเฉพาะทางการคมนาคมขนส่งจากบทบาทการค้าขายและธุรกิจทางเรือมาเป็นบทบาทการค้าขายและธุรกิจ ทางบกทำให้ชาวบ้านที่อาศัยและประกอบธุรกิจอยู่ในชุมชนแต่เดิมต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองและครอบครัวเสียใหม่ เช่น ชาวบ้านหรือครอบครัวที่มีอาชีพทางการค้าขายแต่เพียงอย่างเดียวที่อาศัยอยู่ริมท่าหน้า เมื่อไม่มีเรือบรรทุกสินค้า ไม่มีสินค้าทางเรือ การประกอบอาชีพเหล่านั้นก็จำเป็นต้องยุติไป จำเป็นต้องอพยพครอบครัวไปประกอบอาชีพที่อื่นหรือประกอบอาชีพอย่างอื่นต่อไป

1.3 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านแม่น้ำลำคลอง

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงการค้าขายทางเรือในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกประการหนึ่ง คือ การตื้นเขินของสายน้ำลำคลอง เนื่องจากแม่น้ำสายหลัก ๆ ที่เป็นสายน้ำธรรมชาติที่เกิดจากเทือกเขานครศรีธรรมราช ป่าต้นน้ำได้ถูกทำลายลงไปมาก ทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลามีปริมาณน้อยและตะกอนดินที่เกิดจากการพังทลายของดินต้นน้ำถูกพัดพา มาทับถมทำให้แม่น้ำตื้นเขิน ไม่สามารถนำเรือขนาดใหญ่ที่ใช้ในอดีตเข้าเทียบทำได้ เช่น คลองปากประ คลองลำปำ คลองห่านโพธิ์ คลองพระเกิด และคลองป่าพยอม เป็นต้น และมีลำคลองสายเล็ก ๆ อีกหลายสายที่แตกออกไปจากลำคลองเหล่านี้ซึ่งมีบทบาทในการระบายน้ำจากต้นน้ำลงสู่ทะเลสาบตามบริเวณที่ตั้งของชุมชนต่าง ๆ บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา และคลองขุด คลองธรรมชาติฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เช่น คลองสทิงหม้อ คลองเรือรี คลองพรวน คลองปะโอ คลองอู่ตะเภา คลองระโนด-หัวไทร เป็นต้น ได้ตื้นเขินเนื่องจากการทับถมของวัชพืชและการพังทลายของตลิ่ง ทำให้คลองบางสายไม่มีสภาพที่สังเกตได้ว่าในอดีตเป็นคลอง การใช้เส้นทางดังกล่าวไม่สามารถใช้ได้ ทั้งที่ยังได้รับความนิยมอยู่ เช่น การเดินทางเรือระหว่างอำเภอรโนด จังหวัดสงขลากับตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เพิ่งเลิกใช้เรือโดยสารเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 เนื่องจากร่องน้ำปากคลองระโนดตื้นเขินมาก เรือโดยสารไม่สามารถแล่นผ่านได้

ภาพประกอบ 36 สภาพเรือโดยสารระหว่างลำปำ อำเภอเมืองพัทลุงกับอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา ที่จอดทิ้งไว้เนื่องจากร่องน้ำปากคลองตื้นเขิน

ความพยายามที่จะใช้เรือเพื่อสัญจรของผู้คนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็ยังคงมีอยู่แต่ด้วยสภาพของร่องน้ำที่ใช้ในการเดินเรือตื้นเขิน ทำให้การใช้เรือสามารถแล่นได้เฉพาะช่วงน้ำหลาก ประมาณ 2 - 3 เดือนเท่านั้น ทำให้ผู้ประกอบการ ที่ลงทุนต่อเรือ มีรายได้ไม่เพียงพอกับการดูแลรักษาเรือในช่วงระยะเวลาที่จำเป็นต้องหยุดแล่นได้ ประกอบกับมีรายจ่ายที่ต้องเลี้ยงดูครอบครัวตลอดทั้งปี จึงต้องเลิกไปประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้ตลอดทั้งปี การนำเรือมาให้บริการเพื่อการโดยสารและการขนส่งสินค้าจึงหมดไป

1.4 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุดิบทางธรรมชาติเพื่อการผลิตสินค้าของชุมชน

การค้าขายของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีต สินค้าส่วนหนึ่งเป็นสินค้าที่ได้จากธรรมชาติหรือสินค้าที่นำวัสดุจากธรรมชาติมาผลิตเป็นสินค้าในชุมชน เพื่อส่งขายให้กับชุมชนอื่น ๆ ต่อไป สินค้าที่ได้จากธรรมชาติโดยตรง เช่น ไม้ ของป่า (เขาสัตว์ เครื่องเทศ สมุนไพร ฯลฯ) เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้จากทะเล เช่น กุ้ง ปลา เป็นต้น สินค้าดังกล่าวนี้เป็นที่ต้องการของผู้คนในเมืองใหญ่หรือเมืองหลวง รวมทั้งการส่งส่วยในอดีตอีกด้วย

สินค้าที่ผลิตจากวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น เสื่อกระจูด เสื่อกก เครื่องปั้นดินเผา เป็นสินค้าที่ต้องการของชุมชนต่าง ๆ ต้นกระจูดและต้นกกนอกจากนำมาผลิตเป็นเสื่อแล้ว ในอดีตยังนำมาผลิตเป็นกระสอบเพื่อใส่ผลิตภัณฑ์หรือสินค้าต่าง ๆ ที่มีขนาดเล็กรวมทั้งกระสอบกอกที่ใช้ใส่เกลือและกระสอบจุดใช้ใส่ข้าวเปลือก กระสอบกอกและกระสอบจุด จึงเป็นผลผลิตของชาวบ้านที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณรอบ ๆ ทะเลน้อยและพื้นที่ใกล้เคียง เช่น อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา อำเภอกวนขนุน (บ้านทะเลน้อย) จังหวัดพัทลุง และอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช มีจำนวนไม่น้อยที่เดินทางไปถอนกระจูดที่อำเภอชะอวดและอำเภอกวนขนุน (บ้านทะเลน้อย) เพื่อนำมาสานเสื่อและกระสอบกระจูดส่งขาย ถือเป็นสินค้าออกที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชุมชนนอกจากข้าวเปลือกที่ส่งออกอยู่แล้ว นอกจากนี้เครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตจากบ้านสทิงหม้อ บ้านเกาะข่อย และบ้านท่านางหอมบางส่วน จะส่งขายไปทั่วตามชุมชนรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา โดยสินค้าต่าง ๆ เหล่านี้จะใช้เรือเป็นพาหนะในการขนส่งสินค้า และเพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้านี้ระหว่างชุมชน

ปัจจุบันวัสดุจากธรรมชาติและวัตถุดิบจากป่าบางอย่างได้หมดไปหรือบางอย่างมีไม่มากนัก ผลผลิตบางอย่างความนิยมลดน้อยลง (เสื่อ, กระสอบกระจูด, เครื่องปั้นดินเผา) ทำให้กิจกรรมทางเรือเพื่อการขนส่งสินค้าเหล่านี้หมดบทบาทไปด้วย

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต

มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ประเสริฐ มีมันสมอง มีจินตนาการที่จะคิดค้นหาทางให้ตนเอง ได้อยู่รอดตามสัญชาตญาณของสัตว์โลกโดยทั่วๆ ไปในเบื้องต้นซึ่งเป็นสัญชาตญาณพื้นฐาน การคิดสร้างสรรค์สิ่งสวยงามเพื่อใช้ประโยชน์และเกิดความสะดักสบาย ตลอดจนได้รับความสุขในการดำรงชีวิตทั้งตนเองและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันที่เกิดจากคุณธรรมทางจิตใจ ควบคู่ไปด้วย การคิดหาและใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าจากสิ่งแวดล้อมถือเป็นภูมิปัญญาของมนุษย์ นอกจากทำเพื่อตนเองแล้วยังนำผลผลิตจากภูมิปัญญาของตนถ่ายทอดการเรียนรู้ให้กับคนรุ่นต่อ ๆ มา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต ถือเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อาศัยผลผลิตทางภูมิปัญญาที่เกิดจากท้องถิ่น หรือนำจากต่างถิ่นมาประยุกต์ใช้เป็นสินค้าเพื่อใช้ ขาย หรือแลกเปลี่ยนเพื่อการดำรงชีวิต ในชุมชนมีมากมาย ผลผลิตทางภูมิปัญญาในท้องถิ่นที่ก่อให้เกิดการค้าต่างแลกเปลี่ยนทางเรือในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง พอประมวลสรุปแต่ละประเภทของภูมิปัญญาที่กล่าวมาข้างต้น ดังต่อไปนี้

2.1 การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวสติงหม้อ ชาวเกาะยอและชุมชนใกล้เคียงที่มีลักษณะเด่นในด้านความทนทาน มีรูปแบบการผลิตเป็นเครื่องใช้ชนิดต่าง ๆ เช่น กระเบื้อง หม้อ เพลิง และสวด เป็นต้น

การทำเครื่องปั้นดินเผาของชาวสติงหม้อจะใช้ทรายละเอียดจากริมฝั่งทะเลอ่าวไทย บริเวณหาดทรายแก้วและดินเหนียวจากปากคลองอดด้านหลังวัดโลการาม และจากบ้านปากรอในที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ ตำบลปากรอ

การเตรียมดินเพื่อการปั้นใช้ดินเหนียวผสมดินทรายในอัตราส่วน 1:5 คือดินทราย 1 ส่วน ดินเหนียว 5 ส่วน การจะนำดินมาผสมเพื่อนวดและหมักดินไว้นั้นจะทำเท่าที่คิดว่าสามารถใช้หมดในแต่ละครั้ง โดยจะนวดและหมักไว้ประมาณ 24 ชั่วโมงต่อครั้ง และเตรียมไว้ 3 วัน จึงจะนำมาทำหรือปั้นขึ้นรูปได้

อาชีพปั้นหม้อและเครื่องปั้นดินเผาของชาวสติงหม้อ ชาวเกาะยอและชุมชนบริเวณใกล้เคียงในปัจจุบันได้มีการผลิตลดน้อยลงไปมาก มีเหลืออยู่ไม่ถึง 10 ครัวเรือน เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น ความนิยมในการใช้ประเภทเครื่องปั้นดินเผามีน้อยลง ภาชนะประเภทเครื่องปั้นดินเผาใช้ไม่ได้ไม่สะดวกเหมือนกับภาชนะที่ทำด้วยพลาสติกหรืออลูมิเนียม การคมนาคมกับตัวเมืองสะดวกมากยิ่งขึ้นทำให้ชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น เช่น ทำงานราชการ ลูกจ้างเอกชน โรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ ใช้พื้นที่ในการทำกุง เป็นต้น

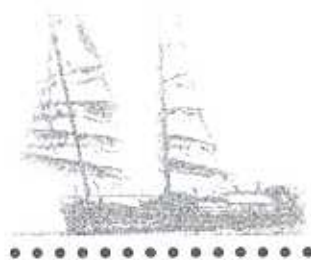
2.2 การทำน้ำตาลโตนด การทำน้ำตาลโตนดเป็นอาชีพที่เป็นเอกลักษณ์ของประชาชนในบริเวณคาบสมุทรสติงพระ คือตั้งแต่อำเภอสิงหนครตลอดไปจนถึงอำเภอรโนด โดยเฉพาะอำเภอสติงพระและตำบลสติงหม้อ อำเภอสิงหนคร มีการทำน้ำตาลโตนดและ

น้ำตาลแว่น เป็นสินค้าที่สำคัญมาแต่อดีตส่งขายตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ รอบทะเลสาบสงขลา ทั้งฝั่งทะเลตะวันตกซึ่งเป็นตลาดแหล่งรับซื้อที่สำคัญและตลาดใหญ่ในอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

ปัจจุบันการทำน้ำตาลโตนดยังคงมีอยู่ตามปกติในหลายพื้นที่เพราะความนิยมและความต้องการของตลาดยังคงมีอยู่ เพียงแต่พื้นที่บางส่วนที่เป็นแหล่งของวัตถุดิบ คือ ต้นตาลโตนดได้เปลี่ยนสภาพไปเป็นนาทุ่ง ทำให้ต้นตาลโตนดที่เคยใช้เป็นแหล่งวัตถุดิบที่สำคัญได้หมดไปการผลิตจึงมีปริมาณน้อยลง และการขนส่งสินค้าดังกล่าวก็หันมานิยมใช้การขนส่งทางรถยนต์ทำให้การขนส่งทางเรือเหมือนในอดีตได้หมดไปในที่สุด

2.3 การทำเส้นและกระสอบกระจูด ลุ่มทะเลสาบสงขลามีแหล่งวัสดุธรรมชาติ คือ ต้นกระจูด ที่สำคัญแหล่งหนึ่งในบริเวณ หมู่บ้านทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และบ้านควนยาว ตำบลเคร็ง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งวัตถุดิบที่สำคัญ ชาวบ้านในบริเวณบ้านทะเลน้อย บ้านควนยาว บ้านเคร็ง และบริเวณใกล้เคียง ได้ยึดอาชีพสานเส้นและกระสอบกระจูดขายมาจนถึงปัจจุบันจนได้รับการส่งเสริมพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ได้จากกระจูดเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญ มีการออกแบบการผลิตตามรูปแบบของการใช้สอยตามความต้องการของตลาดมากมายทั้งรูปแบบและสีสรร มีทั้งเส้นของสำรวย ของที่ระลึก ในรูปแบบต่าง ๆ กันไป

ผลิตภัณฑ์กระจูดในอดีตมีรูปแบบตามความต้องการใช้สอยแต่เพียงไม่กี่อย่าง เช่น เส้น และกระสอบชนิดต่าง ๆ เมื่อมีการผลิตและการนำเส้นและกระสอบที่ผลิตด้วยวัสดุอื่นที่มีความสวยงามมากกว่าเข้ามาจำหน่ายในพื้นที่มากขึ้น ทำให้ความนิยมในการใช้เส้นและกระสอบที่ผลิตจากกระจูดมีความต้องการลดน้อยลง หน่วยงานองค์กรต่าง ๆ จึงได้ส่งเสริมและพัฒนาการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นจึงทำให้ปัจจุบันผลิตภัณฑ์จากกระจูดยังเป็นที่ต้องการของตลาด แต่การขนส่งสินค้าดังกล่าวได้เปลี่ยนจากการขนส่งทางเรือไปเป็นการขนส่งทางรถยนต์แทนเพราะการขนส่งทางรถยนต์จะสะดวกและรวดเร็วกว่า

บทที่ 6

บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทย่อ

การศึกษาเรื่อง “การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าและวิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในประเด็นดังต่อไปนี้

1.1 สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.2 การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ

1.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

2. ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษารุ่นนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

2.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยได้ศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยกำหนดพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา ดังนี้

2.1.1 พื้นที่ชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ พื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และพื้นที่อำเภอควนเนียง อำเภอบางกล่ำ และอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

2.1.2 พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ พื้นที่อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสิงหนคร และอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

2.1.3 พื้นที่ตามสายคลองระหว่างอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา กับอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และพื้นที่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ตั้งแต่ตำบลหน้าสะตอ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา

2.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษารุ่นนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยกำหนดประเด็นต่อไปนี้

2.2.1 สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.2.1(1) สภาพพื้นที่ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.2.1(2) วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและ
บริเวณใกล้เคียง

2.2.1(3) ประเภทของสินค้าที่ค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าเร่งตาม
ชุมชน

2.2.1(4) ลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

2.2.2 การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่ง
ตะวันออกของภาคใต้ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ

2.2.2(1) การค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก
ของทะเลสาบสงขลา

2.2.2(2) การค้าทางเรือระหว่างภายนอกชายฝั่งทะเลอ่าวไทยกับบริเวณ
ลุ่มทะเลสาบสงขลา และการค้าทางเรือกับต่างชาติ

2.2.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบ
- สงขลา

2.2.3(1) ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้าทางเรือ

2.2.3(2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต

3. วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับดังนี้

3.1 ชั้นสำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจและศึกษาเอกสารงาน
วิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาจากแหล่งเอกสารต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานช่วยในการ
กำหนดกรอบความคิดของการศึกษาค้นคว้า

3.2 ชั้นเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีทางมานุษยวิทยา สังคมวิทยา โดยการเก็บ
รวบรวมข้อมูล 2 ลักษณะ คือ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัย
ที่เกี่ยวข้องและเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร
และรายงานผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาจากที่มีการศึกษาไว้บ้างแล้ว เช่น
การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจการค้าของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้บันทึกไว้
ในยุคเริ่มแรกของเมืองสงขลา โดยเฉพาะประเด็นของการพัฒนาอำนาจทางการเมืองของ
สงขลาอันเนื่องมาจากการค้าในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 (วยุทธ ชูแว่น : 2534)
การศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 -
24 (สารูป ฤทธิ์ชู : 2534) การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์
พ.ศ. 2410 - 2444 (สงบ ส่งเมือง : 2522) และการเคลื่อนเปลี่ยนแปลงของคตินิยมใน
บริเวณสามจังหวัดรอบทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2504 - 2529 ศึกษาจากวรรณกรรม (วยุทธ
ชูแว่น : 2529) เป็นต้น เพื่อนำมาศึกษาเกี่ยวกับสภาพการค้าทางเรือ ปัจจัยต่าง ๆ

ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้า และแนวทางพัฒนาและฟื้นฟูการค้า ในบริเวณลุ่มทะเลสาบ ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

3.2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ โดยการสำรวจท่าเรือสำคัญ ๆ ในอดีตตามชุมชนต่าง ๆ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา และเส้นทางการเดินเรือระหว่างชุมชนต่าง ๆ ตลอดจนประเภทของเรือที่ใช้ในการค้าแต่ละเส้นทางและสินค้าต่าง ๆ จากบุคคลในท้องถิ่นและนักวิชาการตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีส่วนร่วมในวัฒนธรรมการค้าทางเรือ ซึ่งผู้วิจัยจะพิจารณาสัมภาษณ์บุคคลดังกล่าวที่อยู่ในวิสัยที่สัมภาษณ์ได้ตามขอบเขตด้านเนื้อหา มีแผนที่และภาพประกอบเป็นบางตอน

3.3 ชั้นจัดกระทำกับข้อมูล โดยผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

3.1 นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารและรายงานผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องมาศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ตามขอบเขตด้านเนื้อหา ข้อ 2.2.1 ข้อ 2.2.2 และข้อ 2.2.3

3.2 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากการสัมภาษณ์ มาศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ตามขอบเขตด้านเนื้อหา ข้อ 2.2.1 ข้อ 2.2.2 และข้อ 2.2.3

3.4 ชั้นเสนอรายงานผลการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยใช้วิธีวิเคราะห์ความหมาย คุณค่า สारัตถะ ทั้งข้อมูลที่ได้ศึกษาจากเอกสารและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ทั้งในแนวกว้าง และแนวลึก แล้วนำมาเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์และมีภาพประกอบบางตอน

สรุปผล

การศึกษาเรื่อง “การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ผู้วิจัยมุ่งศึกษาสภาพการค้าทางเรือในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบ-สงขลา และภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้และการค้าทางเรือกับต่างชาติ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการศึกษาตามประเด็นดังกล่าวแล้ว ปรากฏผลสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ผู้ทำการค้าหลายคนในพื้นที่เกี่ยวกับ สภาพพื้นที่ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง และลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพาพ้อจะจำแนกรายละเอียดสรุปได้ดังต่อไปนี้

1.1 สภาพพื้นที่ของชุมชนบริเวณทะเลสาบสงขลา จากการศึกษาพบว่าประกอบด้วยพื้นที่ดังต่อไปนี้

1.1.1 พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ พื้นที่จังหวัดพัทลุง อำเภอควนเนียง อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา สภาพพื้นที่

โดยทั่วไปทางทิศตะวันตกเป็นภูเขาและที่ราบสูงสลับซับซ้อนแล้วค่อย ๆ ลาดต่ำลงมาทางทิศตะวันออกจนจดทะเลสาบสงขลา พื้นที่บริเวณนี้จึงมีธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่เกิดจากเทือกเขาและที่ราบสูงทางทิศตะวันตก ส่วนเขตที่ราบสลับเนินตอนกลาง เขตที่ราบดินตะกอนชายฝั่งทะเลสาบสงขลา และเขตหมู่เกาะในทะเลสาบสงขลา ซึ่งลักษณะพื้นที่ดังกล่าวนี้ส่งผลให้ชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตทำให้สามารถนำทรัพยากรในพื้นที่มาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยในการดำรงชีพและการค้าระหว่างชุมชน เช่น การค้าของป่า เครื่องเทศ สัตว์น้ำและรังนก เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งผลิตข้าวและยางพาราได้มากพื้นที่หนึ่งด้วยสืบมาถึงปัจจุบัน

1.1.2 พื้นที่ชุมชนบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ พื้นที่อำเภอระโนด อำเภอกะแสสินธุ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา จากการศึกษาพบว่า พื้นที่บริเวณนี้มีลักษณะเป็นสันทรายที่ทอดไปตามแนวยาวเหนือจรดใต้ของชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาและฝั่งตะวันออกของภาคใต้ที่เรียกว่า “คาบสมุทร-สทิงพระ” ซึ่งเป็นที่ราบตั้งแต่อำเภอระโนดตลอดมาสลับเนินเขาเล็ก ๆ ในพื้นที่อำเภอสทิงพระและเนินเขาบริเวณปากอ่าวสงขลาที่อำเภอสิงหนคร ซึ่งเป็นเส้นทางเข้าออกของเรือเดินทะเลและเรือประมง ตลอดจนเรือที่เข้ามาติดต่อกับชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบ-สงขลา พื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่ซึ่งใช้ประโยชน์ทางเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน และประมง เป็นต้น

1.1.3 พื้นที่ชุมชนบริเวณลำคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลาถึงอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษาพบว่า ลักษณะพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างลุ่มทะเลสาบสงขลากับลุ่มน้ำปากพนัง ลำคลองสายนี้จะเป็นแนวขนานไปกับริมฝั่งทะเลอ่าวไทย พื้นที่สองฝั่งคลองส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดสงขลาที่เรียกว่า “ทุ่งระโนด” และพื้นที่อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีสายคลองดังกล่าวเป็นเส้นทางคมนาคมและการค้าทางเรือเป็นสำคัญ

1.1.4 พื้นที่ชุมชนตามแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยจากตำบลหน้าสะตอ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ถึงอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา จากการศึกษาพบว่า พื้นที่บริเวณนี้เป็นแนวสันทรายของคาบสมุทรที่ติดต่อกับริมฝั่งทะเลอ่าวไทย เป็นพื้นที่ชุมชนเกษตรกรรม มีการทำนา ทำสวน และประมงริมฝั่งทะเลอ่าวไทย ตลอดจนทำการค้าขายทางเรือกับชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

จากสภาพพื้นที่ของชุมชนต่าง ๆ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา และบริเวณใกล้เคียงส่งผลให้ชุมชนเหล่านี้สามารถติดต่อระหว่างกันของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและใกล้เคียง ทำให้ผู้คนบริเวณนี้มีอาชีพหลักเกี่ยวกับการเกษตรกรรม การประมง และการค้าทางเรือเป็นสำคัญ

1.2 วิธีการค้าทางเรือในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียง จากการศึกษาวิธีการค้าทางเรือในบริเวณนี้ พบว่า มีวิธีการทำการค้า 2 วิธีสรุปได้ดังต่อไปนี้

1.2.1 วิธีการค้าส่งตามท่าเรือหลัก ได้แก่ การค้าส่งระหว่างผู้ผลิตสินค้าหรือผู้รวบรวมสินค้าต้นทางกับผู้ค้าหลักตามชุมชนซึ่งอยู่ปลายทาง โดยการจัดส่งสินค้าตามใบสั่งซื้อหรือใบบอกไปกับเรือให้ผู้รับหรือผู้ค้าตามชุมชนปลายทาง และหรือโดยผู้เป็นเจ้าของสินค้านำลงเรือไปขายด้วยตนเองไปยังปลายทางให้กับผู้ค้าหลักตามชุมชนปลายทาง

1.2.2 วิธีการค้าตามท่าเรือย่อยหรือการค้าเร็วตามชุมชน เป็นวิธีการนำสินค้าใส่เรือแล้วพาเรือเร่ขายตามชุมชนหรือตามบ้านเรือนในชุมชนต่าง ๆ หรือการค้าเร็วตามตลาดนัดตลอดจนการค้าปลีกตามบ้านที่ผู้ซื้อมีบ้านอยู่ใกล้เคียงกันมาหาซื้อเอง

วิธีการค้าทั้ง 2 วิธีนี้นอกจากจะเป็นการสร้างรายได้แล้วยังเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตระหว่างบุคคลและระหว่างชุมชนแบบพึ่งพากันและกันอีกด้วย

1.3 ประเภทของสินค้าที่ค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าเร็วตามชุมชน

จากการศึกษาและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการค้าจำนวนหลายคน พบว่า สินค้าที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกันในบริเวณนี้ ได้แก่ สินค้าพื้นเมือง เช่น ของป่า ข้าว น้ำตาลโดนด รังนก ปลาตากแห้ง กุ้งตากแห้ง เป็นต้น สินค้าอุตสาหกรรม เช่น เครื่องปั้นดินเผา ผ้า เหล็ก เครื่องมือเครื่องใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน เป็นต้น และสินค้าอื่น ๆ เช่น เกลือ เสื่อกระจูด กระสอบกระจูด เสื่อกก กระสอบกก และผลไม้ เป็นต้น

1.4 ลักษณะของความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่แบ่งได้ 2 ลักษณะ พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1.4.1 ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยระบบการเมืองและการปกครองที่ชุมชนเล็กต้องขึ้นกับศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการปกครองต่อเมืองใหญ่ การจัดการปกครองในลักษณะดังกล่าวใช้ระบบความสัมพันธ์ที่เอาอำนาจรัฐจากศูนย์กลางมาควบคุม แต่เมื่อใดที่ศูนย์กลางหรือเมืองที่มีอำนาจเดิมเสื่อมลงศูนย์กลางก็จะเปลี่ยนไปด้วย

1.4.2 ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่อาศัยวัฒนธรรมและระบบเศรษฐกิจการค้าการอยู่ร่วมกันในชุมชนและความสัมพันธ์ของชาวบ้านในยุคนั้น จะมีความสัมพันธ์กันภายในชุมชน 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน ได้แก่ การแลกเปลี่ยนแรงงาน และการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือการค้าขาย

2. การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้ และการค้าทางเรือกับต่างชาติ

จากการศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องและทำการค้าจำนวนหลายคน

ในพื้นที่เกี่ยวกับการค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา พอจะสรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

2.1 การค้าทางเรือระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วยชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังต่อไปนี้

2.1.1 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ชุมชนบ้านทะเลน้อย ชุมชนบ้านปากคลอง ชุมชนบ้านลำปำ ชุมชนบ้านแหลมจองถนน ชุมชนบ้านปากพะยูน เป็นต้น

2.1.2 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ชุมชนบ้านระโนด ชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ชุมชนบ้านคูขุด ชุมชนเมืองสงขลา เป็นต้น

2.1.3 เส้นทางเดินเรือระหว่างชุมชนฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ที่ใช้เดินเรือตามท่าเรือหลัก พบว่า มีท่าเรือหลักที่สำคัญในอดีตทั้ง 2 ฝั่งทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ท่าเรือชุมชนบ้านทะเลน้อย ท่าเรือชุมชนบ้านปากคลอง ท่าเรือชุมชนบ้านลำปำ ท่าเรือชุมชนบ้านแหลมจองถนน ท่าเรือชุมชนบ้านปากพะยูน และฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ท่าเรือชุมชนบ้านระโนด ท่าเรือชุมชนบ้านเกาะใหญ่ ท่าเรือชุมชนบ้านคูขุด และท่าเรือชุมชนเมืองสงขลา เป็นต้น

2.1.4 ข้อมูลเกี่ยวกับสายคลองที่เชื่อมต่อกับชุมชนหลักบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประกอบด้วย ลำคลองในจังหวัดพัทลุงที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา เช่น คลองปากประ คลองลำปำ คลองห่านโพธิ์ คลองท่ามะเดื่อ คลองพระเกิด และคลองป่าพยอม เป็นต้น ลำคลองในจังหวัดสงขลา เช่น คลองอู่ตะเภา คลองสทิงหม้อ เป็นต้น และลำคลองจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ไปอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช

2.1.5 ประเภทเรือที่ใช้บรรทุกสินค้าและผู้โดยสารแต่ละเส้นทาง จากการศึกษาพบว่า เรือที่ใช้บรรทุกสินค้าและสัญจรรับส่งผู้โดยสารในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และบริเวณใกล้เคียง ได้แก่ เรือใบ เรือยนต์ เรือหางยาว เรือแจว และเรือพาย เป็นต้น

2.2 การค้าทางเรือระหว่างภายนอกชายฝั่งทะเลอ่าวไทยกับบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและการค้าทางเรือกับต่างชาติ จากการศึกษาพบว่า มีกิจกรรมการค้าทางเรือระหว่างชุมชนในบริเวณทะเลสาบสงขลา กับชุมชนเมือง บริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย และใช้เส้นทางบริเวณนี้เป็นเส้นทางค้าขายระหว่างเมืองสงขลา กับชุมชนเมือง บริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย เช่น เมืองสาบบุรี เมืองปัตตานี เป็นต้น โดยใช้เรือใบ เรือสำเภา และพัฒนามาเป็นเรือใช้เครื่องยนต์ตามลำดับ

2.3 การค้าทางเรือระหว่างเมืองบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับต่างชาติ จากการศึกษาพบว่า เมืองท่าในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาได้ติดต่อกับต่างชาติมานานแล้ว มีบทบาททั้งในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าและระบายสินค้าออกสู่ตลาดต่างประเทศ เช่น จีน ฮอลันดา และญี่ปุ่น เป็นต้น ซึ่งได้พัฒนามาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน

3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการศึกษาระดับต้นเกี่ยวกับปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้าทางเรือ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต ปรากฏผลสรุปได้ดังนี้

3.1 ปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการค้าทางเรือ ได้แก่ ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและการคมนาคม ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางด้านชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านแม่น้ำลำคลอง ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงด้านชุมชนรอบทะเลสาบ และปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุดิบทางธรรมชาติเพื่อผลิตสินค้าของชุมชน

3.2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต ภูมิปัญญาในท้องถิ่น ที่ก่อให้เกิดการค้าทางเรือที่เป็นการค้าต่างแลกเปลี่ยนในบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา และบริเวณใกล้เคียงที่ถือเป็นภูมิปัญญาหลักในบริเวณนี้ ได้แก่ การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำน้ำตาลโตนด และการทำเส้นและกระสอบกระจูด ผลิตผลเหล่านี้เป็นสินค้าหลักที่ขายระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและชุมชนใกล้เคียง

อภิปรายผล

ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีประเด็นสำคัญ ๗ ที่จะนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. สภาพการค้าทางเรือบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยภาพรวม การค้าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา อาศัยปัจจัยด้านสภาพพื้นที่ ลักษณะที่ตั้งของชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ชุมชนบริเวณปากอ่าว ปากคลอง และบริเวณริมคลอง เป็นต้น จากสภาพดังกล่าว การเดินทางสัญจรหรือการขนส่งสินค้าต้องอาศัยเรือ ทั้งการค้าส่งตามท่าเรือหลักและการค้าย่อยหรือการค้าปลีกตามชุมชนและสายคลองต่าง ๆ สินค้าบริเวณนี้จะได้จากป่า ผลิตในท้องถิ่นและชุมชนใกล้เคียง ตลอดจนสินค้าอุตสาหกรรมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เป็นต้น ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่กล่าวถึงศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ตลาดหรือแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นความจำเป็นแม้ในเศรษฐกิจเพื่อยังชีพของสมัยโบราณ ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจมีหลายประเภทในปัจจุบัน แต่ในสมัยโบราณศูนย์กลางทางเศรษฐกิจคือตลาด ตลาดจึงเป็นศูนย์รวมที่ดึงดูดผู้คนจากสถานที่ต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลให้เข้ามาประกอบธุรกิจการค้าได้เป็นจำนวนมาก “ตลาด” ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจจึงมักเป็นศูนย์กลางการเข้ามาของศาสนา อุดมการณ์ และระสนิยมภายนอก ในขณะที่เดียวกันก็มีศักยภาพที่จะขยายอำนาจทางการเมืองได้ อำนาจทางการเมืองมักจะควบคุมศูนย์กลางทางเศรษฐกิจไว้อย่างรัดกุมอย่างน้อย การค้าก็เป็นแหล่งรายได้สำคัญของผู้ปกครองมาแต่สมัยโบราณดังที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงจะเห็นได้ว่าตลาดที่สำคัญมักอยู่ใน “เมือง” ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมือง

หรือแม้อยู่ห่างออกไป เช่น กรณีแหลมโพธิ์ ก็อยู่ไม่ไกลจากแหล่งที่น่าจะเป็น ศูนย์กลางทางการเมืองนัก

การที่ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะเมืองสงขลามีบทบาทการค้า ทางเรืออย่างสืบเนื่องต่อมา นอกจากจะมีปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการค้าเป็นอย่างมาก อันได้แก่ข้อได้เปรียบทางภูมิศาสตร์ ลักษณะพิเศษบางประการของการเป็นเมืองท่าที่ดีแล้ว ยังเป็นผู้ผลิตและรวบรวมสินค้าทั้งจากในท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียง เพื่อส่งขายไปยังชุมชน ต่าง ๆ ได้อย่างสอดคล้องกับวิถีการค้าเป็นอย่างดี ปัจจัยทั้งหลายดังกล่าวล้วนมีความสัมพันธ์ ซึ่งกันและกันที่ทำให้กิจกรรมการค้าบริเวณนี้สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องตลอดมา

การค้าบริเวณนี้จึงขึ้นอยู่กับศูนย์กลางที่รวมสินค้าและผ่านสินค้ากระจายไปยัง ชุมชน ต่าง ๆ บริเวณใกล้เคียง โดยศูนย์กลางเป็นผู้กำหนดราคาทั้งสินค้าที่ออกจากศูนย์กลาง ไปยังชุมชน และสินค้าที่ผลิตจากชุมชนผ่านมายังศูนย์กลางซึ่งทำหน้าที่รวมสินค้า การค้าลักษณะเช่นนี้อาศัยการพึ่งพาในการช่วยเหลือกันและกันระหว่างพ่อค้ากับพ่อค้าย่อย และระหว่างพ่อค้ากับผู้บริโภคทั้งการแลกเปลี่ยนสินค้าและการยืดหยุ่นในการชำระค่าสินค้า ตลอดจนการพึ่งพาอาศัยกันในการรอนแรมล่องเรือไปค้าขายซึ่งต้องแวะพักตามชุมชนต่าง ๆ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันโดยอาศัยการค้า นับได้ว่ากิจกรรมการค้ามีส่วนส่งเสริม วัฒนธรรมการพึ่งพาระหว่างบุคคลและชุมชนได้อีกประการหนึ่งด้วย

2. การค้าทางเรือระหว่างชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและภายนอกชายฝั่งตะวันออกของภาคใต้และการค้าทางเรือกับต่างชาติ การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา จะมองเห็นศักยภาพของชุมชนที่มีวัฒนธรรมเข้มแข็ง สามารถรองรับกิจกรรมการค้า บริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมืองสงขลายังมีลักษณะพิเศษในเรื่องการเมืองและ การเป็นเมืองท่าเสรีที่มีการจัดการไม่เข้มงวดในเรื่องกฎระเบียบต่าง ๆ ทั้งยังเป็นศูนย์กลาง การค้าส่งผ่านระหว่างประเทศและมีคนจีนเป็นผู้ประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับการค้าต่าง ๆ มาตั้งแต่ต้นแล้ว นับได้ว่ามีส่วนส่งเสริมที่สำคัญยิ่งที่ทำให้เมืองท่าและชุมชนบริเวณนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วถึงปัจจุบัน แม้บทบาทการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่มีอยู่ระหว่างชุมชนสองฝั่งทะเลจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่การค้าทางเรือกับต่างชาติ ของสงขลาก็ยังคงดำเนินและพัฒนาเป็นเมืองท่าที่สำคัญตั้งแต่โบราณมา ผลการวิจัย สองคล้อยกับแนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่กล่าวถึงเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ ของตนออกไปยังส่วนอื่น ๆ ในหน้าที่หนึ่ง ๆ ของศูนย์กลางนั้น การสืบค้นหาเครือข่าย ที่เชื่อมโยงไปยังส่วนอื่น ๆ จะทำให้สามารถกำหนดหน่วยของการศึกษาได้ชัดเจนขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็สืบค้นหาความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นในความสัมพันธ์ของศูนย์กลาง กับเครือข่ายในประวัติศาสตร์ เช่น เครือข่ายทางการเมืองการปกครอง โดยมีเมืองหลวง เป็นศูนย์กลางหลัก และมีศูนย์กลางระดับรอง ๆ ลงมาตามลำดับอีกหลายศูนย์ ที่เชื่อมโยงกันไปจนถึงระดับชุมชน ระดับหมู่บ้าน เป็นการมองความสัมพันธ์ของตำแหน่ง

ต่าง ๆ ในระบบราชการ จะเน้นความสัมพันธ์หลักระหว่างศูนย์กลางและเครือข่ายในด้าน การเมืองการปกครอง จึงน่าจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระคนต่างกลุ่ม เช่น ระหว่าง คนในตระกูลใหญ่ที่มีอยู่ในศูนย์กลางของท้องถิ่นและคนที่อยู่ในอาณัติของตน ส่วน เครือข่ายทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนที่ของสินค้าและการบริการในสมัยโบราณ เกิดจากสาเหตุ สองประการคือ การค้าขายและส่วย ซึ่งต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในช่วงนคร- ศรีธรรมราช สงขลาหรือปัตตานี เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศที่มีบทบาทสูง เครือข่าย ทางเศรษฐกิจของศูนย์เหล่านี้อาจขยายกว้างไกลกว่าที่ปรากฏในหลักฐานด้านการเมือง การ ปกครอง และอาจมีผลทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในท้องถิ่น

การใช้เครือข่ายทางการเมืองการปกครอง เป็นลักษณะของวิธีการจัดการในการส่งผ่าน อำนาจการควบคุมดูแลหรือในการบริหารบ้านเมืองโดยมีเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐบาลกลางได้พัฒนา เมืองสงขลาขึ้นเป็นหัวเมืองขนาดใหญ่ เพื่อให้เมืองสงขลาเป็นศูนย์เมืองทำการค้าบริเวณ ตอนกลางคาบสมุทรมาลายูแทนหัวเมืองปัตตานี และพัฒนาเมืองสงขลาขึ้นเป็นฐานที่มั่น ในการควบคุมเมืองประเทศราชมาลายูด้านอ่าวไทยแทนเมืองนครศรีธรรมราชที่เคย ทำหน้าที่มาก่อน และที่สำคัญเมืองสงขลาภายใต้การนำของกลุ่มผู้ปกครองซึ่งเป็นชาวจีน อพยพ หัวเมืองสงขลาได้พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจอย่างขนาดใหญ่ ทั้งทางด้านการค้า และอุตสาหกรรม มีกิจการค้าติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศจีน สิงคโปร์ และปีนัง เป็นต้น อุตสาหกรรมหลายชนิด ได้เกิดขึ้นภายใต้การดำเนินการโดยชาวจีนอพยพและลูกหลาน เช่น การทำอิฐ ทำกระเบื้อง ต่อเรือ ทอผ้า และโลหะ เป็นต้น และต่อมาได้มีการปรับปรุงการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูปการปกครองประเทศเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2437 และประกาศตั้ง มณฑลนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2439 โดยตั้งสำนักบัญชาการมณฑลที่เมืองสงขลา นับได้ว่าเป็นการมองการณ์ไกลและเป็นความโชคดีของเมืองสงขลา ทำให้เมืองสงขลา ได้พัฒนาเมืองทำการค้าและพัฒนาเมืองให้เจริญก้าวหน้าจนกลายเป็น ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ศูนย์กลางทางศาสนาและพิธีกรรม ตลอดจนศูนย์กลางทาง การศึกษาในปัจจุบัน

3. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการค้าทางเรือในอดีต โดยภาพรวมเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงการค้าทางเรือในบริเวณนี้ทั้งด้านเทคโนโลยีและการคมนาคม ด้านชุมชน ด้านแม่น้ำลำคลองและด้านวัตถุดิบทางธรรมชาติ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เรียกได้ว่าเป็น ไปตามยุคโลกาภิวัตน์ที่ไม่สามารถจะหยุดหรือต้านกระแสของความ ต้องการตลอด จนการแข่งขันทางด้านเทคโนโลยีเพื่อยึดครองข้อมูลซึ่งจะได้เปรียบในการทำธุรกิจ แต่อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต และเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยังมีความจำเป็นที่จะนำกลับหรือศึกษาเรียนรู้เพื่อนำมา

ปรับใช้ให้เหมาะกับยุคสมัย

การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแม้มีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ไปก็ตามแต่กิจกรรมการค้าที่อาศัยภูมิปัญญาของท้องถิ่นในอดีตก็ยังคงมีอยู่ เพียงแต่การจัดการในการนำสินค้าหรือขนส่งสินค้าไปยังผู้บริโภคเปลี่ยนจากการใช้เรือมาเป็นรถไฟ รถยนต์ และชุมชนร้านค้าต่าง ๆ ในชุมชนยังคงดำเนินกิจกรรมแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่เช่นเดิม โดยอาศัยถนนแทนการใช้ลาคลอง นอกจากนี้การรวมตัวของชุมชนยังเข้มแข็ง และมีศักยภาพในการพัฒนาที่สูงด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะทั่วไปดังต่อไปนี้

1.1 ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาการค้าทางเรือหรือกิจกรรมทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเป็นประโยชน์แก่ท้องถิ่นและประชาชนในท้องถิ่นต่อไป

1.2 ส่งเสริมและพัฒนาด้วยการให้โอกาสแก่ประชาชนในพื้นที่ได้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดความต้องการ วิธีการและการปฏิบัติ โดยอาศัยระบบการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ผู้คนและองค์กรในชุมชนได้ใช้สิทธิและอำนาจอันชอบธรรมในการจัดการกับชุมชนเขาเอง โดยรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุน

1.3 ส่งเสริมให้มีการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์หรือปรับใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องแก่คนในสังคม

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

ผลจากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป ดังต่อไปนี้

2.1 ควรส่งเสริมให้มีการวิจัยแง่มุมอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ปัญหาและความต้องการของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวทางเรือบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา เป็นต้น

2.2 ควรส่งเสริมให้มีการวิจัยภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการประกอบอาชีพ ด้านสังคม ด้านการเมืองและการปกครอง เป็นต้น

บรรณานุกรม

- ชัยวุฒิ พิชะกุล. “พัทลุง,จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 6. หน้า 2449 - 2461. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับต่างเมือง,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 105 - 115. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2534.
- ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. “สิ่งที่พระ : ชุมชนโบราณ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3650 - 3663. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529 .
- นงลักษณ์ โชติพันธุ์. “ควนเนียง,กิ่งอำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 2. หน้า 465 - 466. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การใช้แนวคิดเรื่องศูนย์กลางและเครือข่ายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 9 - 15. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2535.
- ประโชติ เอกอรุ. “การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองสงขลาในปัจจุบันและอนาคต,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 201 - 205. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2534.
- ยงยุทธ ชูแว่น. พัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. ปริญญาโท อศ.ม. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529. อัดสำเนา.
- ยงยุทธ ชูแว่น. “อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลา ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. หน้า 83 - 101. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2535.

- สงบ ส่งเมือง. “ประวัติศาสตร์ภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 5. หน้า 1976 - 1992. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.
- สงบ ส่งเมือง. “ลุ่มทะเลสาบสงขลาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สมัยหลังสทิงพระ,” ใน ประวัติศาสตร์โบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ หน้า 94 - 98. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2528.
- สงบ ส่งเมือง. “สงขลา,จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3583 - 3589. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,” วารสารทักษิณคดีศึกษา. 3(1):55-66;ตุลาคม - มีนาคม 2535 - 2536
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “บางกล่ำ,กิ่งอำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 5. 1849. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา,2529.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “เรือและทางเดินเรือ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 8. หน้า 3087 - 3098. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “สทิงพระ,อำเภอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 9. หน้า 3663 - 3671.สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา,2529.
- อมรา ศรีสัจจัง. “ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์:ในภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 3. หน้า 992 - 1004. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2529.

บุคลากรกรม

- กลิ่น อนุพินิจ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 57 หมู่ที่ 9 ตำบลลำป่า อำเภอมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- ก้อนี่ สุทธิ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 598 หมู่ที่ 1 ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- เกษม ชัยสุวรรณ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 1 ซอย 15 ถนนไทรบุรี ตำบลบ่อียง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2540.
- ขาว แก้วนพรัตน์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 27/1 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- เจ๊ะเส้น สันหมุด. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 83 หมู่ที่ 1 ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- ฉ่อง โสเจยยะ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 89 หมู่ที่ 4 ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- จุ่น ธรรมศิริดี. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 90 หมู่ที่ 4 ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- ชม แซ่บาง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 95 หมู่ที่ 4 ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- ชยลักษณ์ จันทนินทร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 85 ถนนศรีสุดา ตำบลบ่อียง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2540.
- ช้วน จันเรือง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 19 หมู่ที่ 6 ตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- ดุสิต รัชชทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 5 ซอย 2 ถนนเก้าแสน ตำบลย้อย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2540.
- แดง จุลบุญญาสิทธิ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 235 หมู่ที่ 9 ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- ด้อย โสมชู. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 50/1 หมู่ที่ 3 ตำบลคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- ทิพย์ณี ชูมี. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 395/1 หมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.

- เที่ยง เกาะทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 258 หมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- ประพิช ดาดำ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 37 หมู่ที่ 9 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- ประภัทร ภัทรอธิคม. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 689/13 ถนนราชดำเนิน ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- ประสิทธิ์ เรืองเดช. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 100 หมู่ที่ 8 ตำบลหัวไทร อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- แปลก เกาะทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 279 หมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- เพียร จิตเลขา. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 4 ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- หมัด รักมาก. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 139 หมู่ที่ 1 ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- ไหมมูหน๊ะ เจ๊ะสัน. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 309/1 หมู่ที่ 1 ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- รัตนา สุดสวาท. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 11/2 หมู่ที่ 3 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- เลี่ยน มาศประสิทธิ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 12 หมู่ที่ 5 ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- เลี่ยน พิชมงคล. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 16/1 หมู่ที่ 3 ตำบลคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- เลือน แก้วทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 72 หมู่ที่ 3 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- วง พรหมวงศ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 61 หมู่ที่ 3 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- วิจิตร พงศ์นาดินทร์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 1/1 หมู่ที่ 3 ตำบลปากพนัง อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.

- วิเชียร แก้วเหมือน. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 28 หมู่ที่ 1 ตำบลเชิงแส
อำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- วิรัตน์ จันทรโชติ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 52 หมู่ที่ 6 ตำบลระโนด
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- สมเจต เล็งกำเนิด. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 182 ถนนพานิชย์สัมพันธ์
ตำบลปากหนัง อำเภอปากหนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม
พ.ศ. 2540.
- สมบูรณ์ จันทรชู. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 64/1 หมู่ที่ 4 ตำบลลำปำ
อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- สมบูรณ์ ยั่งรอด. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 80 หมู่ที่ 6 ตำบลระโนด
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- สมทรง โพธิ์จุไร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 96 หมู่ที่ 4 ตำบลคูขุด
อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- สมพร คำราม. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 26 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย
อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- สงบ พัดชา. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 105 หมู่ที่ 2 ตำบลนางตุง
อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- สว่าง นิตโชติ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 5 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย
อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- สวาท สิงห์ทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 26/1 ถนนรามวิถี ตำบลบ่อหย่าง
อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2540.
- ส่อง ดุกสุกแก้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 112 หมู่ที่ 2 ตำบลคลองแดน
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- สายัญ ชลสาคร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 20 หมู่ที่ 1 ตำบลรามแก้ว
อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- สร้อย แก้วชูทอง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 4 ตำบลจองถนน
อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- สร้อย คงนวล. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 166/1 หมู่ที่ 2 ตำบลนางตุง
อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.

- สร้อย เรณูมาศ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 1 ตำบลรามแก้ว
อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช. เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- สืบสวัสดิ์ สาครินทร์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่โรงแรมเลคอินน์ ถนนนครนอก ตำบล
บ่อหย่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2540.
- สุก โหมแก้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 27 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย
อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- สุทิน เกื้อทิพย์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 82/1 หมู่ที่ 3 ตำบลแดนสงวน
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- สุภาพร เกลี้ยงแก้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 522 หมู่ที่ 1 ตำบลมะกอกเหนือ
อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- หวน แก้วเมฆ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 39 หมู่ที่ 4 ตำบลจองถนน
อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2540.
- หับ เกลี้ยงแก้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 26 หมู่ที่ 2 ตำบลทะเลน้อย
อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2540.
- อิน โสเจยยะ. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 65/1 หมู่ที่ 4 ตำบลคูขุด
อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540.
- อำไพ พิษมงคล. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 239 หมู่ที่ 4 ถนนชายวารี ตำบล
ระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2540.
- อุทัย ชุมเพชร. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 9/1 หมู่ที่ 1 ตำบลเกาะใหญ่
อำเภอกระแสสินธุ์ จังหวัดสงขลา. เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2540.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายปก แก้วกาญจน์
เกิดวันที่	7 กรกฎาคม 2483
สถานที่เกิด	ตำบลเขาพระบาท อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 53 ซอย 3 ถนนทะเลหลวง ตำบลบ่อ่าง อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา 90000
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	นักวิจัยชำนาญการ ระดับ 8 ผู้อำนวยการสถาบันทักษิณคดีศึกษา
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ หมู่ที่ 1 บ้านอ่าวทราย ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา 90100
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2506 มัธยม 8 (อักษรศาสตร์) โรงเรียน สมัครสอบ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2510 พ.ม. (สมัครสอบ) จังหวัด กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2516 กศ.บ.(วิชาเอกภาษาอังกฤษ วิชาโท ภาษาไทย) วิทยาลัยวิชาการศึกษา สงขลา พ.ศ. 2519 M.Ed. (Major Education Administration, Minor Curriculum Development) M.S.U. of Baroda, India